

KLASİK ŞİİRİN MERKEZİ OLARAK İSTANBUL

Prof. Dr. Mustafa İsen

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı

ÖZET

Kültür ve sanatın gelişip serpilme noktaları bütün dünyada şehirler olmuştur. Bu yüzden şehir ve kültür birbiriyle yakın ilişki içinde olan kelimelerdir. Türk bilim, sanat ve kültür tarihi de benzer bir gelişmişlik gösterir. Türk şehrinin en karakteristik örneklerinden biri olan İstanbul, aynı zamanda bize özgü sanatların da en çok yansıma imkânı bulduğu yöredir. Bu makalede tamamen bir şehir edebiyatı özelliği gösteren Divan edebiyatı ve divan şairleri göz önünde tutularak klasik şiir, İstanbul ilişkisi gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Şehir ve Kültür, Klasik Şiir, Matbaa, İstanbul.

GİRİŞ

Yapısı gereği toplu yaşamak ihtiyacı içinde olan insanoğlu, bunun sonucu olarak da çok eski tarihlerden beri bu şekilde yaşayabileceği merkezler oluşturmuş, bunları zamanla köy, kasaba ve şehirlere dönüştürmüştür. Bu yerleşim alanlarının bir kısmı zamanla yönetim merkezi haline dönüşmüş, bir kısmı da daha az ehemmiyet taşıyan mekânlar olarak hayatîyetlerini sürdürmüştür. Giderek uygarlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle şehirler, bu uygarlıkların sergilendiği mekânlar olarak dikkat çekmiş, bundan dolayı da doğu ve batı dillerinin pek çoğunda “medeniyet” kelimesiyle “şehir” kelimesi aynı anlamda kullanılır olmuştur. İslâm kültüründeki “medine” ve “medeniyet”, bunun en tipik örneklerinden biridir.

Şehir ve kültür, birbiriyle en çok yanyana düşünülecek iki kelimedir. Çünkü kültürün üretildiği merkezler hemen daima şehirler olmuştur. Burada şehirle yönetim merkezi arasındaki ilişkiden de hemen söz etmek gerekir. Çünkü şehir kelimesinin bir anlamı da yönetim merkezi demektir. En önemli şehirlerin aynı zamanda yönetim merkezleri olduğu düşünülecek olursa, bunda şaşılacak bir yan bulunmayacaktır.

Bizim siyaset ve kültür tarihimize bakacak olursak IX. asra kadar Ötüken, Hoço ve Turfan şehirlerinin bu manada merkezler olduğu ortaya çıkar. X-XI. asırlarda Kaşgar ve Balasagun'un bu nitelikleri taşıyan şehirler olduğunu görüyoruz. XIII. yüzyıla kadar Doğu Türklüğü ve Türkçesi çerçevesinde teşekkül eden bu tür merkezler, bu tarihten itibaren batı Türklüğü için de yapılanmaya başlayacaktır. Nitekim XIII. yüzyılda Harezm, XV. yüzyılda Herat, Semerkant ve Buhara bu coğrafyanın merkezleri iken batı Türklüğü için de artık Bağdat, Diyarbakır, Gence, Tebriz, Konya, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi ilâve merkezler ortaya çıkmaya başlar. Bu merkezlerin özellikle kültürel bakımdan ortaya çıkışını sağlayan bir takım alt yapı, yani eğitim kurumla-

rı vardı. Başlangıçta bir usta-çırak ilişkisi çerçevesinde devam eden eğitim, öğretim faaliyeti, Özellikle islâm uygarlığı çerçevesi içinde kurumlaştı. Bu kurumların başlıcalarını medreseler, tekkeler ve askerî eğitim merkezleri olarak tanımlamak mümkün. Buna, dolaylı bir eğitim merkezi görevi üstlenen çarşıları da eklemek gerekir. Bu özellikleri taşıyan şehirlerin oluşumunda kuşkusuz bir takım etkiler amil olmaktadır. Elbette bunların başında da coğrafi özellikler yer alır. Çünkü şehirler çeşitli etkiler altında kurulur ve gelişirler. Bunların bir kısmı medeniyetlerin kendilerine olan ihtiyaçları doğrultusunda önem kazanır ya da önemlerini yitirirlerken bir diğer bölümü de olağanüstü coğrafi konumları, belli yol güzergâhlarının üzerinde bulunması gibi başka bazı faktörlerin etkisiyle bu konumlarını sürekli muhafaza ederler. Asya ile Avrupa'nın birleştiği noktada önemli bir ekonomi, ticaret, endüstri, kültür ve turizm merkezi olan İstanbul, bu ikinci gurubun en karakteristik örneklerinden biridir. Bu önemli özelliğinden dolayı da çok erken dönemlerden beri bütün uygarlıkların önem vermek zorunda oldukları çok mühim merkezlerden biri olma vasfını korumuştur. Hatta İstanbul için bu tarz şehirlerin en önde gelen örneğidir denebilir. Modern şehir tanımlarıyla söylemek gerekirse İstanbul, bir metropol değil, megapoldür. Bu anlamda şehir, kuşkusuz farklı dönemlerde değişik görüntüler sergilese de çevresindeki bin kilometrelik alanın her bakımdan cazibe merkezidir. Gerçekten de tarih sahnesine çıktığı andan itibaren hangi uygarlığa bağlı olursa olsun o daima hem o ülkenin hem de bütün dünyanın gözbebeği şehirlerden biri olmuştur. İslâm dünyasının merkezi olduğu andan itibaren kendisine verilen isimler yeni sakinlerinin de onu nasıl gördüğünü göstermesi bakımından ilginçtir ve bu adlar şehrin konumunu gösteren anahtar kelimelerdir: *Ümmü'd-dünya*, *Der-Saadet*, *Der-i Devlet*, *Asttane-i Saadet* ve *Dârü's-saltana*.

İstanbul'un siyaset, ekonomi ve kültür tarihi

bakımından bu tartışılmaz konumu, tabiatıyla pek çok farklı bakış açısı ile gündeme getirilebilir. Hatta bunlardan, örneğin kültürel konumu da ayrı ayrı değerlendirme noktalarıyla ele alınıp şehrin bu özelliği gözler önüne serilebilir. Ben bu izahatı, onun klasik edebiyata ve bu edebiyatı meydana getiren klasik şairlere yaptığı katkı noktasından dile getirmek istiyorum.

Bilindiği gibi Divan edebiyatı bir şehir edebiyatıdır. Dolayısıyla gelişip serpileceği nokta, şehir vasfı kazanmış ortamlardır. Bu yüzdendir ki bu edebiyat mensuplarının çoğu şehirlerde doğup büyümüş, en azından eğitimlerini şehirlerde tamamlamışlardır. Klasik edebiyat mensuplarının doğum yerleri açısından yapılacak bir değerlendirmede İstanbul'un ağırlıklı bir yer alacağı tabiidir. Konuyla ilgili tarafımızdan yapılan bir araştırma, talimin edildiği gibi bu şehir doğumlu şairlerin öne çıktıklarını ortaya koymaktadır. Osmanlı coğrafyası içinde doğan şairler doğum yerlerine göre sıralandıklarında şöyle bir tablo ile karşılaşmaktayız: **İstanbul: 609**; Bursa: 156; Edirne: 150; Konya: 69; Diyarbakır: 40; Kastamonu: 36; Bağdat: 35; Gelibolu: 30; Bosna: 26; Antep: 26; Kütahya: 24; Serez: 21; Manisa: 20; Vardar Yenicesi: 20; Bolu: 19; İsparta: 19; Üsküp: 17; Amasya: 18; Aydın: 17; Manastır: 17; Ankara: 16; Erzurum: 16; Filibe: 16; Selanik: 16; Sofya: 16; Trabzon: 15; Tokat: 14; Belgrad: 11; İznik: 11; Kayseri: 11 (*İsen, 97; 64*).

Bu tablo bize divanı şaMerinin doğum yerleri bakımından İstanbul'un rakipsiz bir konumda olduğunu açıkça göstermektedir. Dikkati çeken bir başka husus, İstanbul'u takibeden diğer şehirlerin de daha önce siyasî merkez olmalarıdır. Bu tablo da açıkça göstermektedir ki kültürel çalışmalar siyasî çalışmaları belli bir mesafeden izlemekte ve her ikisi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Doğum yerinin ötesinde yetişme ortamları göz önüne alınacak olsa İstanbul'un konumu daha da önem kazanacaktır. Kaynaklar açıklıkla

ifade etmektedir ki pek çok şair eğitim ve öğretimlerini tamamlamak için çok önemli bir cazibe merkezi olan İstanbul'a gelmekteydiler. Osmanlı devletinde gelişen bilim ve kültür hayatında devrin idare sistemiyle birlikte genişleyip büyüyen başlıca kuruluşlar arasında medreselere özellikle yer vermek gerekir. Fatih'in, İstanbul'u her yönden İslâm dünyasının merkezi yapma aızusu sonucu bu şehirde yaptırdığı büyük medrese ve onu izleyen padişahların kurduğu çeşitli medreseler, bilim ve kültür hayatının ağırlık noktasını taşranın uzak ve dağınık şehirlerinden alarak birkaç büyük mekeze taşıdı. Bu yüzdendir ki kendisinde yetenek görülen hemen herkes özellikle yüksek öğretim seviyesindeki öğrenim hayatını büyük ölçüde İstanbul'da tamamlamış, bu da klasik edebiyat mensuplarının büyük ölçüde İstanbul doğumlu olmasalar da bu şehrin atmosferi içinde yetişmelerini sağlamıştır.

DevMerinin kültürel hayatına istikamet veren büyük şairlerin istihdam merkezi olarak düşünülecek olursa İstanbul'un Klasik edebiyat açısından önemi daha da artacaktır. Çünkü devletin hangi şehrinde olursa olsun kendisinde yetenek görülen bilim adamı ve sanatçı derhal başkente ulaştılmakta ve orada kendisine sanatını rahatça icra edeceği ortam hazırlanmaktadır. Bu uygulama İstanbul'dan önce başkent olarak Edirne'de başlamış olmakla birlikte (*ipekten, 96; 25*) asıl İstanbul'da önem kazanmıştır. Çünkü Divan edebiyatının gerçek gelişmesi fetihten sonra İstanbul'da olmuştur. Daha çok Fatih Sultan Mehmed ve veziri Mahmud Paşa ile ivme kazanan bu uygulama sonucunda Fatih'in çevresinde 185 şairin toplandığı bilinmektedir. Bu uygulama hükümdarların şahsiyetleri ile değişen derecelerde olmakla birlikte Osmanlı devleti boyunca devam etmiştir. Hatta bunlara Fatih ve Yavuz devirlerinde olduğu gibi ülke dışından da -bir kısmı zorunlu- aydın göçü katılmıştır. Klasik edebiyat çerçevesinde taşralı, ama İstanbul'un imkânlarıyla kültür hayatımıza katkı sağlamış

büyük şairler olarak dikkati çeken önemli isimler Necâtî Bey, Zâtî, Hayâlî, Gelibolulu Alî, Nâbî ve Neffî'dir. Bu listeye binlerce isim ilâve etmek mümkündür.

Matbaa kullanılmaya başlanıncaya kadar kitaplar elle çoğaltılır ve okuyacakların hizmetine bu şekilde sunulurdu. Matbaa bizim toplumumuzda yaygınlaşınca kadar yazılan kitapların istinsah merkezlerine bir göz atılsa bu eserlerin büyük çoğunluğunun yine şehir vasfı kazanmış kültür merkezlerinde gerçekleştirildiği görülecektir. Elimizde bu konuyla ilgili ayrıntılı bir araştırma bulunmamakla birlikte rahatlıkla bu manada da İstanbul'un en ön sırada yer alacağını söylemek mümkündür. Çünkü biliyoruz ki başta Bâyezid Camii çevresi olmak üzere İstanbul'da belli yerlerde müstensihler için çalışma merkezleri bulunmaktaydı. Hatta bu işin fiyatlandırma politikası ile ilgili elimizde bilgiler bulunduğu gibi (*Cumhur*, 82;30), şehirdeki hattat sayısını tahmin etmemize yarayan toplumsal olaylarla alâkalı bilgiler de kaynaklarca ifade edilmektedir. Nitekim matbaanın Osmanlı toplumuna geç girişinin sebeplerinden biri olarak da şehir nüfusunun önemli bölümünü teşkil eden hattat ailelerinin geçinemeyecekleri iddiası ileri sürülmüştür. Bütün bu bilgiler bize kitabın, tabîî burada klasik kültürün örnekleri olan divan ve mesnevilerin çoğaltılma noktasında da İstanbul'un çok önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

İstinsah bahsinde ifade edildiği gibi kültürel merkezleri aynı zamanda kitap üretim merkezleri olarak da tanımlamak mümkündür. Peki kitabın elle çoğaltılmaktan vazgeçilip basılmaya başladığı merkezler açısından böyle bir değerlendirme yapılacak olsa karşımıza nasıl bir tablo çıkar? Bir başka deyişle matbaalar da aynı şekilde şehir ve kültür ilişkisinin bir başka göstergesi olarak değerlendirilebilir mi? Kuşkusuz evet. Peki böyle bir tabloda İstanbul'un konumu ne olur? Ben bu soruya da, yine Klasik edebiyat açısından

cevap aramaya çalışacağım. Türk dünyasında basılan divanları esas alarak İstanbul için böyle bir değerlendirme yapmak istiyorum.

Bilindiği gibi matbaa bizim toplumumuza icad edildikten epey sonra girdi. Ben, çok tartışılmış bu geç gelişin sebepleri üzerinde yukarıda kısmen durdum. Şunu belirtelim ki matbaa, toplumumuza girdikten sonra süratle yaygınlaşmıştır. Matbaalar, başlangıçta siyasî merkez olan İstanbul'dan başlayarak taşranın önemli kültür merkezlerine kuruldu. O zaman böyle bir değerlendirmede İstanbul daha da ön plana çıkmaktadır.

Türk dünyasında basılan eserlerin niteliği ve niceliği konusunda elimizde ayrıntılı bir araştırma yok. Bulak için yapılan böyle bir değerlendirmede askerlik, edebiyat ve dinî eserlerin ön plana çıktığı görülmüştür (*Aynur*, 90;43). Şiire gösterilen özel alâkadan dolayı edebî eserlerden de en çok divanların basıldığı tahmin edilebilir. Bununla birlikte Mütferrika baskıları arasında divan bulunmamaktadır. Osmanlı coğrafyasında basılan ilk Türkçe divan, 1244 (1828) tarihini taşıyor. Bu eser, Dârü't-tıbâa'da, yani Bulak'ta basılan Fuzûlî divanıdır. Osmanlı coğrafyası dışında da ilk basılan divan, yine aynı yılda Tebriz'de basılan Fuzûlî divanıdır. Türkçe divanlar içinde yaklaşık yüz baskıyla en çok basılan divan olan Fuzûlî'nin bu ölümsüz eserinin, hem Osmanlı coğrafyasında hem de bu coğrafyanın dışındaki Türk dünyasında türün ilk basılan örneği olması dikkat çekicidir. Bu demektir ki divanlarla ilgili olarak hangi kıstası ele alırsak alalım, Fuzûlî divanı karşımıza hep ilk örnek olarak çıkmaktadır.

Şairlerin doğum yeri açısından Osmanlı coğrafyasına baktığımız gibi basılan divanlar açısından bütün Türk dünyasına bir göz attığımızda İstanbul'un rakipsiz bir şekilde öne çıktığı görülecektir. 1828 ile 1996 yılları arasında İstanbul'da toplam 391 divan basılmıştır. Bu eserlerin yıllara göre dağılımı da şöyledir: 1244, 1254, 1256, 1266, 1269, 1271, 1274, 1276, 1279, 1281,

1285, 1295, 1306, 1312, 1313, 1314, 1317, 1324, 1326, 1331, 1332, 1333, 1334, 1339 yıllarında birer divan basılırken; 1259, 1260, 1261, 1263, 1272, 1273, 1275, 1278, 1283, 1292, 1294, 1297, 1300, 1301, 1305, 1307, 1309, 1310, 1311, 1315, 1316, 1320, 1334, 1335, 1339, 1340, 1341 yıllarında ikişer; 1262, 1267, 1293, 1298, 1302, 1304, 1342, 1337, 1347 yılları içinde ise üçer divan basılmıştır. 1268, 1286, 1296, 1299, 1303, 1322, 1325, 1338 yılları içinde dört; 1258, 1308, 1327, 1328, 1329 yılları içinde beş; 1318 yılında altı; 1284, 1288 yıllarında yedi; 1257, 1287, 1289 yıllarında sekiz; 1291 yılında on bir; 1290 yılında on üç; 1264 yılında ise yirmi iki divan basılmıştır. 1924'ten sonra bir ara durma noktasına gelen divan basımları, 1928 yılında eski harfli olarak üç adet basıldıktan sonra yeni harflerle basılmaya başlanmış ve ilk yeni harfli divan olarak Yusuf Ziya'nın hazırladığı Nedim Divanı, Suhulet Kitabevi'nden çıkmıştır.

Yeni harfli divanlar, 1932, 1934, 1935, 1939, 1949, 1953, 1954, 1955, 1957, 1987, 1991, 1994 yıllarında birer adet; 1935, 1937, 1942, 1943, 1946, 1947, 1950, 1951, 1956, 1958, 1960, 1965, 1967, 1968, 1970, 1971, 1983, 1992, 1995 yıllarında iki adet; 1944, 1945, 1948, 1959, 1961, 1963, 1966, 1976, 1980, 1982, 1986, 1988, 1993 yıllarında üçer adet; 1972, 1974, 1979, 1985, 1990 yılında dörder adet; 1935 yılında beş; 1981 yılında da altı adet basılmıştır. Bu baskıların on beş adedi de tarihsizdir.

Basılı divanlar açısından değerlendirildiğinde İstanbul'u izleyen ikinci merkez Tebriz'dir. 1244 (1828) ile 1374 (1954) yılları arasında bu şehirde 99 adet divan basılmıştır. Kuşkusuz bu sayı bizim ulaşabildiğimiz eserlerden oluşmaktadır. Türkçe divanların en çok basıldığı üçüncü merkez, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'dır. 1958-1996 yılları arasında Ankara'da toplam 97 dîvan basılmıştır ki bunların büyük çoğunluğu Kültür Bakanlığı yayınıdır. Sıralamada

dördüncü sıra, Azarbeycan'ın başşehri Bakü'nündür. 1902 ile 1993 yılları arasında bu şehirde toplam 67 divan basılmıştır. Türkçe divanların baskı esasına göre beşinci sırayı Özbekistan'ın başkenti Taşkent almaktadır. Taşkent'te ilk divan baskıları 1300 (1883) yılında karşımıza çıkmaktadır. 1980'li yıllara gelinceye kadar basılan divan sayısı toplam 46'dır, Altıncı sırayı Bulak oluşturmaktadır. Bulak'ta 1828 ile 1868 yılları arasında, yani kırk yıl içinde toplam 31 divan basılmıştır. (*Aynur, 90;43*)

Divan basılan kültür merkezleri bu şehirlerden sonra daha küçük rakamlarla karşımıza çıkmaktadırlar. Bundan dolayıdır ki geri kalan merkezler bu yazının konusu dışındadır.

Kitapların toplanıp okuyucunun hizmetine sunulduğu merkez olan kütüphanecilik tarihi açısından ele alındığında da yine İstanbul rakipsiz konumdadır. Konuyla ilgili yapılmış araştırmalara göz atıldığında İstanbul'un hem kütüphanecilik hem de özellikle divan ve mesneviler açısından ne denli önemli bir merkez olduğu kolayca ortaya çıkmaktadır. (*Erünsal, 91*) Başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere İstanbul kütüphaneleri binlerce klasik metni içinde barındıran dünyanın en zengin merkezleridir. (*Tuman, 1961; Komisyon, 1964*)

İstanbul, klasik kültür açısından yapılan bu değişik değerlendirmeler sonucunda hep başka kültür merkezlerinin çok farklı biçimde önünde yer aldı. Bütün bu yaklaşımlar şehrin kültür tarihimiz açısından önemini tartışmasız biçimde gözler önüne sermektedir. Geçmişe yönelik bu değerlendirme bugün için de benzer kıstaslar kullanılarak tekrarlanırsa kanımca sonuç değişmeyecektir. Dahası şu bile söylenebilir; hem dün hem de bugün İstanbul dışındaki şehirlerde var olan kültürel hareketler aslında İstanbul'un yansımalarıdır ve asıl güç merkezi, hem tarihte hem de günümüzde İstanbul'dur.

KAYNAKLAR

AYNUR, Hatice (1990), Bulak Matbaasında Basılan Türkçe Divanlar, **Journal of Turkish Studies**, Volume 14, s.43.

CUMBUR, Müjgan (1982), Gelibolulu Alî, **Menakıb-ı Hünerveran** Ankara, 164 s.

ERÜNSAL, İsmail E. (1991), **Türk Kütüphaneleri Tarihi II**, Ankara.

İPEKTEN, Haluk (1996), **Divan Edebiyatında Edebi Muhitler**, İstanbul, 271 s.

İSEN, Mustafa (1997), Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış, **Ötelerden Bir Ses**, Ankara, 581 s.

İSEN, Mustafa (1997 Kasım-Aralık), Divan Baskılarına Göre Son Dönem Kültür Merkezlerimiz, **Türkiye Günlüğü**, s.48.

KOMİSYON, (1964,3c), **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu**, İstanbul.

TUMAN, Nail (1961), **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Hamseler Kataloğu**, İstanbul.

ISTANBUL, CENTER OF CLASSICAL POETRY

Prof. Dr. Mustafa İSEN

Gazi University, Faculty of Science and Arts

ABSTRACT

All over the world cities have been centers where culture and arts were born and developed. For that reason “city” and “culture” are closely related terms. The history of Turkish sciences, arts and culture also supports this fact. Istanbul, which is one of the most representative samples of Turkish cities, is also the place where arts particular to us are reflected. In this article, the relationship between classical poetry and Istanbul will be studied with specific reference to Divan poetry, which is a typical city literature and Divan poets.

Key Words:

City and Culture, Classical Poetry, Print House, Istanbul.

СТАМБУЛ КАК ЦЕНТР КЛАССИЧЕСКОЙ ПОЭЗИИ

Проф. Мустафа Исен

Университет Гази

Декан факультета естественных наук и литературы

РЕЗЮМЕ

Во всем мире города были центрами развития и процветания культуры и искусства. Поэтому город и культура это понятия очень близкие. История науки, искусства и культуры тюркских народов имеет схожее развитие. Стамбул как один из самых характерных примеров тюркских городов является местом самого типичного отражения искусств, присущих тюркским народам. В этой статье рассматриваются взаимосвязи Диванной литературы, как типичной городской литературы, поэтов периода Диванной литературы, классической поэзии и Стамбула.

Ключевые слова:

Город, культура, классическая поэзия, типография, Стамбул

CİHÂNŞÂH ve TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Doç.Dr. Muhsin MACİT

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Karakoyunlu Cihânşâh hükümdar şairlerdendir. Türkçe ve Farsça şiirlerini bir Divânda toplamıştır. Ünlü sufi-şair Molla Camî'nin (ö. 1492) takdirini kazanmıştır. Divânı'nın dört yazma nüshası günümüze kadar ulaşmıştır. Türkçe şiirlerinde Seyyid Nesi mî'nin tesiri açıkça görülür. Bu yüzden bazı şiirleri Nesimî'ninkilerle karışmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Karakoyunlular, Cihânşâh, Hakikî, Türkçe Şiir, Nesimî

GİRİŞ

Ortaçağ İslâm dünyasında sanat, siyasal iktidarın merkezi olan saray etrafında yahut merkezin taşradaki temsilcileri konumundaki bürokratların himayesinde gelişmiştir. Hükümdarlar sanatkârları himaye etmekle kalmayıp aynı zamanda sanatı icrâ eden kişiler olmuşlardır. Savaş meydanlarında elde ettikleri başarıları, oluşturdıkları edebî ve kültürel muhitlerde pekiştirmişlerdir (*İsen, 1997: 285*). Bu geleneği sürdüren hükümdarlardan biri de Karakoyunlu Cihânşâh'tır.

CÎHÂNŞAH KİMDİR?

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un dördüncü oğludur. Doğum tarihi ve yeri konusunda farklı rivayetler vardır. Türkiye'deki yayınlarda Cihânşâh'ın 1405 yılında Mardin'de dünyaya geldiği ifade edilmesine karşın (*Yinanç, 1945:173*), Azerbaycanlı bilim adamları Eliyar Seferli ve Halil Yusifli, 1397'de Hoy'da dünyaya geldiğini yazarlar (*Seferli, 1993: 88*). Cevad Heyet de Hakîkî'nin yetmiş yıl yaşadığını söyleyerek 1397 yılında dünyaya geldiğini zımnen kabullenmiş görünür (*Heyet, 1376:58*). Kardeşleriyle ve aynı coğrafyada hüküm süren diğer aşiretlerle sürdürdüğü mücadele sonucunda Karakoyunlu hükümdarı olur. Ülkesine ülkeler katar. Fakat bu coğrafyada istikrarı sağlayamaz. 1467 yılında Bingöl yakınlarında Uzun Hasan'ın askerleri tarafından öldürülür. Onun ölümünden sonra Karakoyunluların yıldızı sönmeye başlar.

Cihânşâh hükümdarlığı döneminde (1438-1467), sadece devletin sınırlarını Herat'a kadar genişletmekle kalmaz; aynı zamanda *sîret ve manâya ait sırları* söze dönüştürür. O, iki dilli bir şairdir. Hakîkî mahlâsıyla Farsça ve Türkçe şiirler söyler. Köprülü 1942 yılında İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı *Azeri* maddesinde Cihânşâh'ın şairliğine dair eski kaynaklarda tekrar edilen malûmatı değerlendirir (*Köprülü, 1989: 39-40*).

Cihânşâh'ın şiirleri üzerine ilk çalışmayı yapan V. Minorsky, *ben gazellerin gerçek müellifi kendisi miydi, yoksa himayesindeki biri mi onun İmzasını atmıştır şeklinde bir soru ortaya atmaya eğilimliyim*, diyerek bir faraziye ileri sürer (*Minorsky, 1954:169*). Bilindiği gibi Divân tertip eden tek hükümdar, Cihânşâh değildir. Hatta, yalnız şiir değil diğer sanat dallarında da üstat kabul edilen devlet adamları yetişmiştir. Ayrıca Minorsky, Cihânşâh'ın himayesinde bulunan şairlerden Mevlânâ Tûsî'ye işaret eder (*Minorsky, 1954: 169*). Köprülü de *Cihânşâh devrinde büyük bir medenî faaliyet gösteren Karakoyunlu sarayı etrafında Türkçe yazan bir takım şairlerin toplandığı kolayca tahmin olunabilir*, demektedir (*Köprülü, 1989:40*). Fakat, Mevlânâ Tûsî'nin Türkçe şiir söylediğine dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Cihânşâh'ın, daha sağ iken, Divân tertip ettiği ve şiirlerini büyük mutasavvıf Molla Câmî'ye (ö.1492) gönderdiği, Câmî'nin Münşeât'ında bulunan, aşağıda tercümesini verdiğimiz, şiirden anlaşılmaktadır (*Hikmet, 1991:54-56*).

Cihan padişahı Cihanşâh'a

Saki! İçinde cihanı gösteren o kadehi ver ! O kadeh ki varlığı unutturur, sarhoşluğu artırır.

Ver ki sarhoşlukla şu varlıktan sıyrılalım, aşk ile mest olmuş gönüllerin sırrına erelim.

Mutrib! O gönül okşayıcı nağmeleri çal. Çal da gönül perdesinde inlesin.

Sevinç ve teşekkürlerle dedikodu perdesi arkasından ilham perileri yüz gösterebilir!

Cennet gülistanından, sesi kesilmiş bir bülbülün yuvasına bir gül geldi.

Cömertlik yağmuru ve kerem bulutlarıyla kara toprak bengisuya kavuştu.

Taze bir feyzin esrar denizinden, kıyılarındaki susamış dudaklar suya kavuştu.

Sözün kıyası, ilim sığınağı ve irfan yuvası olan Şah'ın ilham hazinesinden;

İçi mücevher hokkasını andıran gerçek incilerle dolu mübarek bir kitap geldi.

Onda: gazeller, mesneviler, sûret ve manâya ait sırlar var.

Her gazelin ilk beytinden ezel sabahı müjdelerinin nurları parlamada.

Hele son beyitlerine ne diyelim? Her birinde sonsuz feyzin kaynağı fışkırmada.

Mecaz ülkesinin sûret âşığı şairlerine **hakîkî** şahın belirtileri göründü.

Mesnevide sözün hakkını vermiş, eski nükteler onun kaleminde yenilik rengi almıştır.

Kitapların anası olan **Kuran**'ın esrarını anlatmak hususunda her mısraı bir kapı açmıştır.

Bu ne güzel, ne çekici, ne yürek ferahlatıcı kitap ki **Attar**'ın ruhu ondan ıtır sürünüyor.

O mesnevinin kokusu Mevlânâ'nın gönlüne sirayet ediyor sanki.

İçinde esrarla açılmış nice güller var ki, ona **Gülşen-i râz** desek yaraşır.

O şiirin mertebesi o kadar yüce ki bizim vasfımızın kemendi ona nasıl erişebilir?

Şahın şiirleri onun arı gönlünden sanki yüce üstatlarımız olan Tanrı erlerinin gönlüne akmıştır.

Bu nükte onun tam kanıtı olmuştur. Nasıl ki şahların sözü, sözlerin şahıdır, derler.

Ben şahın sözlerinin vasfında âcizim. Hatıram onun medhine nasıl yol bulabilir?

Yarasada göz nuru yoktur ki, yeryüzünde güneşin aksine bakabilsin.

Göz ona bakmaya nasıl güç yetirebilir? Gökteki güneşe kim bakabilir?

Câmî ağzını kapa. Burada (bu şahın vasfında) sözün yeri pek dardır.

Son sözü dua ile kesmek eski bir töredir. Sen de sözünü şahın duasıyla bitir.

Tanrı'nın feyiz ve hayat saçan cömertliği, nesilleri devam ettirdikçe;

Şahın temiz kalbi de sırlar hazinesi olsun, gönlüne feyiz kapısı açılsın.

Dünya fermanına, **cihan** muradına uygun gelsin. Duacısı bütün insanlar ve melekler olsun.

CIHÂNŞÂH (HAKÎKÎ) DİVANI

Hakîkî Divânı'nın bilinen yazma nüshaları şu kütüphanelerde bulunmaktadır.

1. *British Museum Or. 9493.*

2. *Erivan Elyazmaları Enstitüsü (Matenadaran) No. ?*

3. *Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kısmı No.3808.*

4. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Elyazmaları Bölümü İsmail Saib No. 1.2221*

Hakîkî Divânı'nın British Museum'daki nüshası üzerinde çalışma yapan Minorsky ve daha sonra Londra nüshasıyla Erivan nüshasını karşılaştırarak Hakîkî Divânı'nı neşreden Azerbaycanlı bilim adamları, Câmî'nin yukarıdaki şiirinde geçen *mesnevi* ifadesinden hareketle, haklı olarak söz konusu nüshanın eksik olabileceği ihtimalini belirtmişlerdir (*Minorsky, 1954: 280; Rahimov, 1986:4*). Gerçekten de bu nüshalar eksiktir. Süleymaniye nüshasının başında aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış 32 mesnevi vardır. Dolayısıyla şairin Farsça ve Türkçe şiirlerini ihtiva eden bu nüsha, mevcut nüshaların en mükemmeli sayılabilir.

Hakîkî Divânı'nın Londra nüshasından ilk kez E.Edwards söz eder (*Minorsky, 1954:154*). Daha sonra Minorsky bu nüshayı inceleyerek bilim alemine tanıtır. Bu makale uzun süre Hakîkî'nin şiiri hakkında yayınlanmış tek kaynak hüviyetini korur (*Minorsky, 1954:153-180*). 1966 yılında Latif Hüseyinzâde, Hakîkî Divânı'nın Erivan Elyazmalar Enstitüsü'nde bulunan başka bir nüshasını tespit ederek yayımlar (**Hakîkî, Şiirler**, Erivan 1966). Daha sonra Latif Hüseyinzâ-

de'nin de aralarında bulunduğu Azerbaycanlı bilim adamları Ebulfez Rahimov ve Mail Aliyev, bu iki nüshayı karşılaştırarak şairin Türkçe gazel ve tuyuglarını yayınladılar (Cahanşah Hakîkî-Seçilmiş Eserleri, Bakü 1986). Bu eserin başında Cihânşâh kısaca tanıtılmış, metinler kril harfleriyle verildikten sonra kitabın sonuna da lügatçe eklenmiştir. Nüsha farkları gösterilmemiştir. Hakîkî Divânı'nın Türkiye'deki kütüphanelerde bulunan iki nüshası ise Jale Demirci tarafından tanıtılmıştır (*Demirci, 1997:127-134.*) Jale Demirci'nin bu yazısında Divânın Erivan nüshasından ve Bakü neşrinden hiç söz edilmemektedir.

CIHÂNŞÂH'IN TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Biz bu çalışmayı yaparken eserin British Museum ve Süleymaniye nüshalarını karşılaştırdık. Bakü neşrinden de yararlandık. Bu iki nüshadaki şiirlerin sayısı, sırası; gazellerin beyit sayıları ve imlâ özellikleri farklı nüshalardan istinsah edildiklerini göstermektedir. Divânın Bakü neşrinden elde ettiğimiz ipuçlarından Erivan nüshasının da farklı bir koldan geldiği anlaşılmaktadır. Erivan nüshasını henüz temin edemedik. Ankara nüshası ise eksik bir nüshadır. Bizim tespitlerimize göre Londra nüshasında, Minorsky'nin söylediği ve Jale Demirci'nin de tekrarladığı gibi Farsça gazel sayısı 105 değil 113'tür. Türkçe gazel sayısı 87 değil 92'dir. Tuyug sayısı 32 değil 33'tür. Süleymaniye nüshasında ise Farsça gazel sayısı 109, Türkçe gazel sayısı ise 94'tür. Bu nüshada 29 tuyug vardır. Biri mükerrer olduğu için 28 tuyugdan söz edebiliriz. Divânın Bakü neşrinde Londra nüshasında bulunmayan iki gazel (G.12, 64.) ve bir tuyug (T.34) yer alır. Bunlar Erivan nüshasından alınmış olmalıdır. Bu gazellerin biri Süleymaniye nüshasında da mevcuttur (G.63). Londra nüshasında bulunan bir gazel (L. v.51b) Süleymaniye nüshasında yoktur. Aynı şekilde Süleymaniye nüshasında bulunan üç gazel (S. G.45,63,64) Londra nüshasında bulunmamaktadır. Kaynaklarda, Cihânşâh'ın oğlu

Pir Budak'a yazdığı mesnevi şeklindeki bir mektubu ve Pir Budak'ın cevap olarak yazdığı iddia edilen bir mesnevi nakledilir (*Nizâmî-i Bâharzi, 1371:139-140*). Bu mesnevi yukarıda zikredilen nüshalarda bulunmamaktadır. Cihânşâh kaside söylememiştir. Edebiyatımızda genel olarak kaside nazım şekliyle söylenen tevhid, münacât ve naat konulu şiirleri, Hakîkî mesnevi ve gazel nazım şekliyle söylemeyi tercih etmiştir. Şairin kaside söylememesini hükümdar olmasının yanı sıra Azeri sahasının bu döneme kadar devam eden bir özelliğinin sonucu olarak değerlendirmek gerekir.

Süleymaniye (S) ve Londra (L) nüshaları ile Bakü (B) neşrini karşılaştırarak ortaya koyduğumuz metne göre; şairin 32 Farsça mesnevisi, 114 Farsça gazeli, 96 Türkçe gazeli ve 34 tuyugu vardır. Bir gazelinde (S. v.93b) mahlâs kullanmamıştır. Hakîkî Divânı'nda bulunan 96 gazelin 66'sı kelime ve kelime grubu seviyesinde rediflidir. Şairin 34 tuyugu vardır. Bu tuyugları, Minorsky ve Jale Demirci rûbai sanmışlardır (*Minorsky, 1954: 168; Demirci, 1997:129-230*). Hatta Minorsky, şairin tuyuglarını, rûbai sanarak eleştirir: *Hakîkî' nin rûbaileri tuhaftır. Farsça rûbailerin aksine olarak onlar tek kafiyelidirler ve onlar klasik heceze kalıbı yerine remel bahrindendirler* (Minorsky, 1954:168).

Hakîkî, Türkçe şiirlerinde, aruzun 7 bahrinden 10 kalıbı kullanmıştır. Farsça mesnevilerinde de remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını kullandığını daha önce ifade etmiştik. Tuyuglarında da aynı kalıbı kullanır. Şairin bu tutumu, Arapça ve Farsça'dan dilimize giren kelimelerin vezin endişesinden kaynaklanan bir sonuç olmadığına dair kanaatimizi desteklemektedir. Şairin vezin konusundaki tercihleri Türk şiirinin genel çizgisine uygundur. Türkçe gazellerinde remel bahrinin, Türk şiirinde en çok kullanılan, *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbını tercih etmiştir. İkinci olarak, şiirimizde kullanım oranı bakımından dördüncü sırada yer alan mu-

zari bahrinden *mef'ûlû fâ'ilâtû mefâ'ilû fâ'ilûn* kalıbını kullanmıştır (İsen, 1997:447). O sadece Farsça yazdığı şiirlerde değil, Türkçe manzumelerinde de aruzu ustalıklı kullanır. Kadı Burha-

neddin'in şiirlerinde görülen imâleler Hakîkî'nin şiirlerinde görülmez. Türkçe şiirlerinde kullanılan aruz kalıpları şunlardır:

<u>Bahirler</u>	<u>Kalıplar</u>	<u>Şiir Sayısı</u>
Hezec	Mefâ'ilûn mefâ'ilûn mefâ'ilûn mefâ'ilûn	3
	Mef'ûlû mefâ'ilûn fe'ûlûn	2
Recez	Müfte'ilûn mefâ'ilûn müfte'ilûn mefâ'ilûn	5
Remel	Fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn	30
	Fâ'ilâtûn fâ'ilâtûn fâ'ilûn	1 + Tuyuglar
	Fe'ilâtûn fe'ilâtûn fe'ilâtûn fe'ilûn	4
Münserih	Müfte'ilûn fâ'ilûn müfte'ilûn fâ'ilûn	1
Muzari	Mef'ûlû fâ'ilâtû mefâ'ilû fâ'ilûn	26
Müctess	Mefâ'ilûn fe'ilâtûn mefâ'ilûn fe'ilûn	23
Kâmil	Mütefâ'ilûn fe'ûlûn mütefâ'ilûn fe'ûlûn	1
		+ _____
		96+34

Hakîkî'nin Türkçe gazellerinde dikkati çeken bir başka önemli husus, 3 gazelin ve 1 tuyugun birkaç kelime ve mısra farkıyla Nesîmî Divânı'nda da yer almış olmasıdır (Ayan, 1990:110, 123, 211, 401). Fakat, burada başka ilgi çekici bir durum ortaya çıkmaktadır, Hüseyin Ayan neşrinde bulunan bu şiirler Cihangir Kahramanof'un Nesîmî Divânı neşrinde yoktur. Aynı şekilde Cihangir Kahramanof neşrinde bulunan bazı şiirler Hüseyin Ayan ve Hamid Araslı neşirlerinde bulunmamaktadır. Hamid Araslı ve Cihangir Kahramanof neşirlerinde bulunduğu halde Hüseyin Ayan neşrinde bulunmayan aşağıda matlalarını verdiğimiz bazı şiirler Hakîkî Divânı'nın

Süleymaniye ve Londra nüshalarında vardır. Bu durum, Nesîmî Divânı'nın mevcut neşirleri arasında önemli farklılıkların olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Anadolu sahasında yetişmiş bazı şairlerin, meselâ Şeyhî'nin divânlarında Nesîmî Divânı'nda da bulunan şiirlerle karşılaşmaktayız (Macit, 1996: 37). Sözünü ettiğimiz bu durumun aydınlatılmasını şimdilik erteleyerek Hakîkî ve Nesîmî Divânlarında bulunan şiirlerin kime ait olabileceği üzerinde duralım. Aşağıda matlalarını verdiğimiz bu gazellerle ilk mısralarını iktibas ettiğimiz tuyuglar Hakîkî'nin mi yoksa Nesîmî'nin midir?

I. Gazeller

1. Ey hat ü hâlin kelâmullah hem ümmü'l-kitâb
Hasretinden dide-t 'uşşâk olmuşdur gark-âb
S 72a L 46a H.Arash, s.493
2. Ey ruhuñ gül-zâr-ı cennet saçlarıñ reyhânıdır
Vey dudağın âb-ı hayvân cân anun hayrânıdır
S 75a L 52a H. Araslı, s.260
3. Ey melek-simâ ne cânsan vech-i rahmân
sendedür
Mushaf-ı hakdur cemâlin şerh-i burhân
sendedür
S 75a L52b C.Kahramanof, III, s.229
4. Bu ne hüsn-i cân-fezâdır kim ana nazîr yohdur
Kim anun kimi cihânda dahi dil-peziir yohdur
S 76a L 49b C.Kahramanof, C, s.46
5. Ey hatin seb'a'l-mesânî vey lebûñ mâ-i tahûr
Vey cemâlin pertevinden ser-be-ser 'âlemd e nûr
S 78b L49b H.Arash s.507, H.Ayan, s. 123
6. Boyundur sidre vü tubâ dudağın âb-ı
hayvândur
Anun mâhiyyet-i zevkin ne bilsün ol ki
hayvândur
S 79a L 50a H. Araslı, s. 206, H.Ayan, s.110
7. Tebârekallah hüsn ü cemâl böyle gerek
Bu hüsn ü sûrete hem hatt u hâl böyle gerek
S 82b L 58b C. .Kahramanof, III, s. 66.

8. Dağılmış âfitâb üzre nikâb-ı 'anber-efşânıñ
Mu'attar kılmış âfâkı meşâmı ol perişânıñ
S 85a L 59b C. Kahramanof, III, s.264
9. Lem'a-i nûr-ı tecelli âfitâbıdır yüzüñ
Leyletü'l-isrâ saçın zıll-ı hicâbıdır yüzüñ
S 85a L61a C.Kahramanof, III, s. 261
10. Gel gel ki nûr-ı dide cemâlinedür seniñ
Devr-i kamerde fitne hilâlinedür seniñ
S 86a L 58a H.Ayan, s.211
11. Dilberâ 'ışkun yolunda nâle-i zâr etmişem
Cennet-i vaslundan ayru terk-i diyâr etmişem
S 90a L65b C Kahramanof, III, s.78
12. Yâriñ gerek ki mihr-i ruhi dil-peziir ola
Tâ hüsn-i hulk içinde cihâna emîr ola
S 96a L 73b C Kahramanof, III, s.303
13. Cemâlin ravza-i rızvân degül mi
Dudağın çeşme-i hayvân degül mi
S 102b L75a H.Arash, s.101, C
Kahramanof, III, s.149

II. Tuyuglar

1. Ey melek mülkünde hüsnün âfitâb
S 104 a L 80b H. Araslı, s. 576
2. Ey visâlin ravza-i rızvânımız
S 104a L81a C Kahramanof, III, s.172, H.Ayan,
s. 401
3. Kevseriñ âbı lebin 'aynında sâf
S 105a L 81b H. Araslı, s.590

Belirtildiği gibi Hakîkî Divânı'nın elimize ulaşan en eski tarihli nüshası (879/1474-1475) şairin ölümünden yedi veya sekiz yıl sonra istinsah edilen Erivan nüshasıdır (*Rahimov, s.4*). Nesîmî Divânı'nın bu tarihten önce istinsah edilen ve elimize ulaşan nüshası yoktur. Ayrıca bu iki şairin şiirlerini üslûp bakımından ayırt etmek oldukça güçtür. Çünkü, Hakîkî'yi etkileyen şairlerin başında Nesîmî gelir. Bu şiirlerin bir kısmını nazire geleneğinin bir sonucu olarak değerlendiresek bile tamamını bu çerçeve içinde değerlendirmek imkânsızdır.

Cihânşâh'ın şiirlerine bakıldığında hurûflikten gelen teşbih, mecaz ve istiarelerden büyük ölçüde istifade ettiği hatta hurûfliği benimsemiş olduğu anlaşılar. Fakat, onun şiirlerinde hurûflik, yalnızca harflerle ilgili sırlar değil, özellikle Hallâc-ı Mansur tarzı panteist mistik düşünce şeklinde görülür. Bu eğilimine rağmen, hurûflerin tarihinde karşılaştıkları en büyük katliamı 1441 yılında Cihânşâh yapmıştır (*Yınanç, 1945:175*). *Fadl'ın kızı ve Yusuf adlı bir hurûfî, Karakoyunlu Cihânşâh zamanında (Ö.872/1467) Tebriz'de, hurûflerle bir kıyam tertiplemiş, kıyam bastırılmış, Fadl'ın kızı, beşyüze yakın hurûfî ile tutulup öldürülmüş, cesetleri yakılmıştı (Gölpınarlı, 1989:27)*. Abdülbaki Gölpınarlı kıyam tarihiyle ilgili bir kayıt düşmezken Ahmet Yaşar Ocak ona atfen şu ifadeyi kullanmaktadır. *1467'de ise Karakoyunlu hükümdarı Cihânşâh'a karşı bizzat Fazlullah'ın kızının başını çektiği bir isyan hareketi şiddetle bastırılmış ve kendisi beşyüz kadar taraftarıyla yakalanıp idam edilerek cesetleri yakılmıştı (Ocak, 1998:132)*. Görüldüğü gibi yukarıdaki ifadelerden hurûflerin ayaklanmasıyla ilgili olarak iki farklı tarih ortaya çıkmaktadır. Bu, Abdülbaki Gölpınarlı'nın eserinde Cihânşâh'ın parantez içinde verilen ölüm tarihinin (1467), Ocak tarafından söz konusu katliamın tarihi sanılmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Cihânşâh'ın şiirlerinde hurûflik eğilimi görünmesine karşın böyle bir katliamı gerçekleştirmiş olması bir tezat gibi algılanabilir. Fakat onun siyasî hayatına bakıldığında buna benzer başka örnekler de görülebilir. Meselâ, onun Safevî şeyhi Cüneyd'e karşı sergilediği tutumla şiîliğe temayül ettiğine dair iddiaları telif etmek zordur. Gerek Cihânşâh'ın şiirlerinden gerekse hakkında bilgi veren tarihçilerin anlattıklarından sünî İslâm anlayışının dışına çıktığı ve şiîliğe temayül ettiği anlaşılmaktadır. Cihânşâh'ın gönderdiği hediyeleri aldığına dair bir mektup yazan Câmî'nin, *Tanrı Hazret-i Ali'nin âşikâr olan feyiz ve iktidarıyla gücünü kat kat artırsın*, şeklindeki duası da onun ehl-i beyt muhabbetine dolaylı bir atıf sayılabilir (*Hikmet, 1991:56*). Fakat, aynı Cihânşâh, Safevî şeyhi Cüneyd'i, etrafında toplanan müritlerin çokluğundan rahatsızlık duyarak Şeyh Cafer'in de yardımlarıyla Erdebil Tekkesi'nden uzaklaştırır (*Hinz, 1992:15-16*). Muhtemelen 1448 yılında Şeyh Cüneyd Erdebil'i terk eder. Anadolu ve Suriye'de on bir yıl faaliyet gösterdikten sonra Akkoyunlularla olan ilişkilerini akrabalık bağlarıyla pekiştirerek Erdebil'e döner. Bu duruma Cihânşâh'ın seyirci kalması mümkün değildir. Nitekim 1459 yılında, müritlerini etrafına toplayarak henüz müslüman olmamış Çerkezler üstüne gaza düzenleyen Cüneyd, Kafkas dağlarından inerek Karasu vadisinde Şirvanşâh Halil'le çarpışır. Bu çarpışmada Cüneyd öldürülür (1460). (*Hinz, 1992:34-35; Mazzaoui, 1972: 78*). Bu çarpışmada Şirvanşâh Halil'e yardım edenler, Taha Akyol'un ifade ettiği gibi Akkoyunlu değil, Karakoyunlu askerleridir (*Akyol, 1999:60*). Cihânşâh'ın hurûfleri katletmesi ve Cüneyd'e karşı tutumu tezat gibi görünse de aslında bu durum, Türk tarihinde örneklerine çok sık rastladığımız, egemenlik ve devlet anlayışının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

SONUÇ

Cihânşâh'ın tarihî kişiliği şairliğini gölgede bırakmıştır. Nitekim onun şiirleri de kişiliğinin izah edilmesinde tarihî vesika olarak değerlendirilmiştir. Minorsky Cihânşâh Divân'ını daha çok ehl-i Hak mezhebi üzerindeki araştırmaları çerçevesinde incelemiştir. Gerçi o, Cihânşâh'ın şiirlerini orijinallikten uzak ve sıkıcı bulur (*Minorsky, 1954:167*). Yazar bu şiirlerdeki Hakîkî mahlâsı yerine, vezin bakımından tamamen uyum gösteren Nesîmî mahlâsıyla karşılaşmış olsaydı, herhalde bu kadar rahat ve sert yargılarda bulunamazdı. Çünkü, karşılaştığımız metin-

lerdeki mahlâs veya isimler bizi olumlu/olumsuz düzeyde şartlandırır. Eleştirinin bu sübjektif yanını akılda tutarak Cihânşâh'ın şiirlerini incelemek gerekir. En azından 13 gazel ve 3 tuyugnun Nesîmî'nin şiirlerinden ayırt edilemeyecek nitelikte ve Molla Camî gibi büyük bir ustanın takdirini kazanmış olmasından ötürü Hakîkî'nin şiirlerini yeniden değerlendirebiliriz. Onun şair kimliğini tam olarak ortaya koyabilmek için, bu tasvirî çalışmanın ardından, Mollâ Câmî'nin *sûret ve manâya ait sırlar* diye nitelendirdiği Farsça şiirlerini de dikkate alarak tahlilî çalışmalar yapmak gerekir.

KAYNAKLAR

- AKYOL, Taha (1999), **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, İstanbul.
- ARASLI, Hamid (1973), **Nesîmî, Seçilmiş Eserleri**, Bakü.
- AYAN, Hüseyin (1990), **Nesîmî Divânı**, Ankara.
- DEMİRCİ, Jale (Ankara 1997), *Cihânşâh (Hakîkî) Divânı'nın İki Yeni Nüshası*, **DTCF Türkoloji Dergisi**, C.XII, 1, s. 127-134.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1989), **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, İkinci Baskı, Ankara.
- HEYET, Cevad (1376), **Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bahış**, Tahran.
- HİKMET, ALİ ASGAR (1991), **Molla Cami**, Çev. M. Nuri Gencosman, İstanbul.
- HİNZ, Walther (1992), **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd**, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, İkinci Baskı, Ankara.
- HÜSEYİNİZÂDE, Latif (1966), **Hakîkî, Şiirler**, Erivan.
- İSEN, Mustafa (1997), **Ötelerden Bir Ses, Divân Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Ankara.
- KAHRAMANOF, Cihangir (1973), **Nesîmî, Eserleri**, III C, Bakü.
- KÖPRÜLÜ, M.Fuat (1989), **Azeri, Edebiyat Araştırmaları**, İstanbul.
- MACİT, Muhsin (1996), **Divân Şiirinde Ahenk Unsurları**, Ankara.
- MAZZAOUI, Michel M. (1972), **The Origins of the Safawids**, Wiesbaden.
- MİNORSKY, Vladimir (1982), *Jihan-Shah Qa-ra-Qoyunlu and His Poetry*, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London**, 1954. Bu makale **Medieval Iran and Its Neighbours**, Preface by C.E. Boswerth, London, s.271-293, adlı eser içinde yer almaktadır. Türkçe tercümesi Mine Erol tarafından yapılmıştır. *Karakoyunlu Cihan Şah ve Şiirleri*, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, II (1970), s. 153-180. Bu çalışmayı yaparken makalenin tercümesinden yararlandık.
- NİZÂMÎ-İ BÂHARZÎ (1371), **Makâmât-ı Câmi**, Haz. Necip Mayii Herâvî, Tahran.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1998), **Osmanlı Toplumunda Mülhidler ve Zındıklar**, İstanbul.
- RAHİMOV (1986), Ebulfez ve diğerleri, **Cahanşah Hakiki**, Bakü.
- SEFERLİ Eliyar ve diğerleri (1993), **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 2, Azerbaycan Türk Edebiyatı-II**, Ankara.
- YINANÇ, Mükrimin H. (1945), *Cihânşâh, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.

CIHANŞAH AND HIS TURKISH POEMS

Doç. Dr. Muhsin MACİT
Yüzüncü Yıl University
Faculty of Arts and Sciences

ABSTRACT

Cihanşah is a king-poet. He had collected his Turkish and Persian poems in a book called Divân. He won the praise of famous sufi-poet Molla Cami (d.1492). Four manuscripts of the Divân have come down to our day. The influence of Seyyid Nesimi in his Turkish poems can be easily seen. For that reason some of his poems have been confused with Nesimi's poems.

Key Words:

Karakoyunlular, Cihanşah, Hakikî, Turkish Poem, Nesimî

СТИХИ ДЖИХАН-ШАХА НА ТЮРКСКОМ

Доц. Др. Мухсин Маджит
Университет Йузунджи Йыл,
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Джихан-Шах черношапочных туркмен является одним из правителей-поэтов. Его стихи на персидском и тюркском языках были собраны в его "Диване". Также он завоевал поощрение знаменитого поэта-суфиста Муллы Джамии(...-1492). Четыре экземпляра этого Дивана сохранились до наших дней. В его стихах на тюркском языке заметно влияние Сейида Несими. В связи с этим некоторые его стихи путают со стихами Несими.

Ключевые слова:

Черношапочные туркмены, Джихан-Шах, подлинный, стих на тюркском,
Несими

ALÎ ŞÎR NEVÂÎ'NİN *MECÂLİSÜ'N-NEFÂ'İS* İSİMLİ TEZKİRESİ VE XVI. ASIRDA YAPILAN FARŞÇA İKİ TERCÜMESİ

Dr. Ahmet KARTAL

Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Alî Şîr Nevâî, sadece Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şâirlerindendir. Onun Türk edebiyatı ve Fars edebiyatı üzerinde büyük tesiri vardır. Özellikle Herat, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan ve çoğu Farsça şiir söyleyen 461 şâiri ihtiva eden Mecâlisü'n-nefâis, Türk edebiyatı'nda yazılan ilk şâirler tezkiresidir. Bu eser, hem XV. asır Çağatay edebiyatı hem de İran edebiyatı için önemli bir kaynaktır. Ayrıca kendisinden sonraki tezkireciler üzerindeki etkileri bakımından da dikkate değer bir eserdir. Eseri, Fahrî-i Herâtî ve Sâm Mîrzâ Farsça, Sâdıkî-i Kitâbdâr ise Türkçe olarak zeyletmişlerdir. Ayrıca Fahrî-İ Herâtî, Muhammed-i Kazvînî, Fâyiz-i Nî-merdânî, Şâh Alî bin Abdulali ve Mîrzâ Abdalbâkî Şerîf-i Radavî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir. Bu çalışmada önce Mecâlisü'n-nefâis ile Fahrî-İ Herâtî ve Muhammed-i Kazvînî'nin tercümeleri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra bu üç eser karşılaştırılarak benzerlikleri ve farklılıkları belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Çağatay Edebiyatı, Farsça, Türkçe, Tezkire, Şâir, Etki, Tercüme

GİRİŞ

Tezkire, Arapça *zıkr* kökünden türetilmiş bir kelimedir. Zıkr, anma, hatırlama, sözünü etme anlamlarına geldiğine göre tezkire, hatırlamaya vesile olan şey mânâsına gelir (*İsen, 1997*). Türk edebiyatında, belli bir meslekte tanınmış kişilerle, özellikle şâirlerin hayat hikâyelerinden söz edip eserlerinden örnekler veren çalışmalara tezkire denmektedir (*İsen, 1997a*). Türk edebiyatında yazılan ilk şâirler tezkiresi, Alî Şîr Nevâî'nin XV. asrın sonlarına doğru Semerkand'da Çağatay Türkçesi ile yazdığı *Mecâlisü'n-nefâis* adlı eserdir. *Mecâlisü'n-nefâis*, özellikle Herat, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan ve çoğu Farsça şiir söyleyen 461 şâiri ihtiva etmektedir. Bu eser, XV. asır Çağatay edebiyatı ve aynı zamanda İran edebiyatı için önemli bir kaynaktır. Ayrıca kendisinden sonraki tezkireciler üzerindeki etkileri bakımından da dikkat çekici bir eserdir (*İpekten, 1988*). Eseri, Fahrî-i Herâtî *Ravzatü's-selâtin* (telifi 950/1543) ve Sâmîrâ *Tuhfe-i Sâmî* (telifi 957/1550) isimli eserleriyle Farsça, Sâdikî-i Kitâbdâr ise *Mecma'u'l-havâs* (telifi 1010/1602 veya önce) adlı eseri ile Türkçe olarak zeyletmişlerdir. Ayrıca *Mecâlisü'n-nefâis* beş kişi tarafından ayrı ayrı Farsçaya tercüme edilmiştir. Bunlar tercüme tarihlerine göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Fahrî-i Herâtî tarafından 928/1521 tarihinde *Letâif-nâme* ismiyle Farsçaya tercüme edilmiştir (*Alî Şîr Nevâî, 1323*).
2. Hakîm Şâh Muhammed bin Mubârek-i Kazvînî tarafından 927-929/1520-1522 tarihinde yapılmıştır (*Alî Şîr Nevâî, 1323*).
3. Şeyhzâde Fâyiz-i Nî-merdânî tarafından 961/1554 tarihinde *Bakiyye-i Bakiyye* ismiyle tercüme edilmiştir (*Taberî, 1372*).
4. Şâh Alî bin Abdulalî tarafından XI. asrın başlarında tercüme edilmiştir (*Taberî, 1372*). Şâh Alî eserine eklediği önsözde, dostlarının isteği üzerine *Mecâlisü'n-nefâis*'i Farsçaya

tercüme ettiğini dile getirmiştir (*Levend, 1968*).

5. Mîrzâ Abduîbâkî Şerîf-i Radavî tarafından XIII. asrın ortalarında tercüme edilmiştir (*Taberî, 1372*).

Mecâlisü'n-nefâis, Fars edebiyatında görülen bu etkisinin yanında, Anadolu'da başlayan tezkire yazma geleneğine de örnek olmuştur. Anadolu sahasında türün ilk örneğini Sehî Bey, *Heşt-Behişt* adlı eseriyle kaleme almıştır. Sehî Bey tezkiresini Herat tezkirelerini, yani Câmî'nin (ö. 1492) *Bahâristân'ını* (telifi 1487), *Devletşâh Tezkiresi'ni* (telifi 1491-92) ve Alî Şîr Nevâî'nin (ö. 907/1501) *Mecâlisü'n-nefâis'ini* (telifi 1498) örnek alarak meydana getirdiğini açıkça belirtmiştir. Ancak *Sehî Tezkiresi* gözden geçirildiğinde, pek çok şeyin özellikle Nevâî'den alındığı kolayca görülmektedir (*İsen, 1997, 1997a*).

Bu çalışmada, önce Türk edebiyatı ve Fars edebiyatı üzerinde büyük etkisi olan *Mecâlisü'n-nefâis* ile Fahrî-i Herâtî ve Muhammed-i Kazvînî'nin tercümeleri hakkında bilgi verilecek, daha sonra ise bu üç eser karşılaştırılarak benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

MECÂLİSÜ'N-NEFÂİS

Mecâlisü'n-nefâis, Alî Şîr Nevâî tarafından Çağatay Türkçesiyle yazılmış ilk şâirler tezkiresidir. Alî Şîr Nevâî, Türk edebiyatının en seçkin simalarındandır. Yazdığı Türkçe manzum ve mensur eserlerle Türk edebiyatında, Özellikle *Farsça Dîvân'ı* ve *Mecâlisü'n-nefâis* adlı tezkiresiyle de İran edebiyatında çok üstün bir mevki vardır. Nevâî, Uygur kabilesine mensup olan Kîçkine Bahşi'nin oğludur. 844/1441'de Herat'ta doğmuş ve 906/1501'de yine aynı şehirde ölmüştür (*Ateş, 1968*; Nevâî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bak. *Levend, 1965*; *Togan, 1964*; *Kut, 1989*).

Dış Yapısı

Çağatay Türkçesi ile Semerkand'da, Hüseyin Baykara adına yazılan *Mecâlisü'n-nefâis*, Türk edebiyatında yazılan ilk tezkiredir. Bu tezkirenin telif tarihi hakkında ihtilâf vardır. Agâh Sırrı Levend '(Levend, 1965) ile Günay Kut (Kut, 1989) kaynak belirtmeden eserin 897/1491-2 tarihinde kaleme alındığını belirtirler. Kanaatimize göre *Mecâlisü'n-nefâis*'in ikinci meclisinin başında yer alan Türkçe açıklama kısmında geçen: ... *ve hâlâ sene sitte ve tis'in ve semânemi'e târihide kim bu muhtasar bitiledür...* (...ve hâlâ bu özet 896 tarihinde yazılmaktadır...) (*Ali Şîr Nevâî, 1961*) cümlesinden hareketle tezkirenin telif tarihini Kâtib Çelebi (*Kâtib Çelebi, trhs.*), Browne (*Browne, 1956*), C. A. Storey (*Storey, 1972*), Halûk İpekten (*İpekten, 1988*), İristay Kuçkartayev (*Kuçkartayev, 1997*) Ali Asgar Hikmet (*Ali Şîr Nevâî, 1323 [Mukaddime]*) ve Muhammedi Mu'in (*Muin, 1371*) 896/1490-1 olarak vermektedirler. Oysa yukarıda verdiğimiz cümlede geçen "bitil- (: yazıl-)" fiiline eklenen "-e", şimdiki zaman ekidir (*Eckmann, 1959*). Şimdiki zaman ise bilindiği gibi bir işin bittiğini değil, hâlâ devam ettiğini ve yapılmakta olduğunu gösterir. Bu da eserin henüz bitmediğini, bilâkis yazılmaya devam ettiğini düşündürmektedir. Suyima Ganieva 896/1490-1 tarihinin II. meclisin yazılış tarihi olduğunu söyledikten sonra, eserin tamamının yazılış tarihi olarak da düşünülebileceğini, ancak önce tamamlanmış metnin tarihi olduğunu, esere son şeklinin verilerek oluşturulduğu halinin tarihi olmadığını belirtir. Tezkirenin tam ve mükemmel olan Viyana, Paris, Leningrad ve Taşkent nüshalarına sonradan yapılan ilâvelerin¹, eserin tekrar gözden geçirilerek oluşturulduğunu gösterdiğini söyler. Suyima Ganieva, bundan hareketle eserin ilk yazılış tarihini 896/1490-1, ikinci defa gözden geçirilerek oluşturulmasının ise 903/1498 olduğunu ifade eder. Çünkü *Bâbü'r-nâme'de*. Nevâî'nin, iki defa Semerkand'da yönetimde bulunduğu, birincisinin

901/1496 yılında kısa bir dönem, ikincisinin ise 903-906/1497-1500 yılları arasında olduğu kayıtlıdır. Nevâî'nin Semerkand'da bulunduğu tarih ile tezkirenin yazıldığı tarih olan 903/1498 tarihi örtüşmektedir (*Ali Şîr Nevâî, 1961 [Önsöz]*). Bu da eserin 903/1498'de son halini aldığını göstermektedir. Eserin telif tarihini, eserin gözden geçirilip çeşitli ilâveler yapılarak ikinci defa oluşturulan 903/1498'i almak gerektiği kanaatindeyiz.

Mecâlisü'n-nefâis, bir önsöz ve sekiz tabakadan oluşmaktadır. Ali Şîr Nevâî, eserin her tabakasına *meclis* ismini vermiştir. Tezkirenin önsözünde eserin yazılış hakkında yeterli bilgi mevcuttur. Bu bölümde Nevâî, şâirlerin isimlerinin unutulup yok olmaması için musannifler tarafından çeşitli telif eserler oluşturulduğunu, bunlardan Mollâ Câmî'nin *Bahâristân* isimli eserini sekiz ravzaya ayırdığını, bir ravzasında şâirlerden söz ettiğini; Emîr Devletşâh'ın *Tezkiretü's-şu'arâ* adlı bir eser yazdığını ve onda şâirleri topladığını belirtir. Daha sonra bu konuda başka eserler de kaleme alındığını, ancak bunlarda eski şâirlerin yer aldığını ve sıfatlarının belirtildiğini, oysa 'Sultân-ı sâhib-kırân (Hüseyin Baykara) zamanında şiirin her alanında özellikle gazelde değerli şâirler yetiştiğini, bunların eskilerden aşağı olmadıklarını, bundan dolayı isimlerinin ve sözlerinin kaybolmaması için onları toplayarak ötekilere katmak amacıyla bu eseri oluşturmağa karar verdiğini belirtir. Nevâî, bu kararını ve nedenini aynen şöyle anlatmaktadır:

...*bu cihetdindür kim alarning nâmi atları ve kirâmî sıfatları zamân sahâyıfıdın ve devrân safâyi hidin mahv bolmasun dip tasnif ehli te'lifleride ve te'lif hayli tasnifleride fusûl-ârâste ve ebvâb-pîrâste kılıpdurlar. Ve öz kitâbetlarıga bu cemâ'at zikridin zîb birüpdürler. Ol cümleden biri Hazret-i Mahdûmî Şeyhu'l-islâmî Nuru' d-dîn Abdu'r-rahmân Câmî medde zıllu ve irşâduhudur...mundak büzürg-*

vâr-ı 'âlî-mikdâr **Bahâristân** atlıg kitâbıda kim sikiz ravza açıpdur ve sikiz ravza-i cennet alar hacâletidin il közidin ihtifâ perdesiga kaçıpdur. Ve anı sultân-ı sâhib-kırân atı zîveri bile müzeyyel ve elkâbı gevheri bile mükellel kılıpdur. Bir ravzasını bu mevzûn-nevâlık belâbil ve matbu'sadâlık 'anâdil gülbangidin reşk-i nigâr-hâne-i çîn gayret-i firdevs-i berîn kılıpdur. Ve Emir Devletşâh kim Horâsân mülkinin asıl mîrzâdeleri arasında fazl u dâniş zîverî bile behre-mend ve fakr u kana'at tâci bile ser-bülenddür. Hem sultân-ı sâhib-kırân atıga **Tezkiretü's-su'ârâ** atlıg kitâb bitipdür. Vâkı 'an besî zahmet tartıpdur ve bu tâyifeni yahşi cem' kılıpdur. Bu bâbda yine dağı resâ'il ü kütüb bar ammâ barçasıdın burun ötken şu'arâ ve ırte kıçken fusahânın atı mezkûr ve sıfâtı mesturdur. Ve huceste-zamân ve ferhunde-devrân şu'arâ ve hoş-tab'ları kim Sultân-ı sâhib-kırân yümn ü devletidin ve netîce-i terbiyyetidin şi'ring köprek üslûbıda be-tahsîs tavrıda barçadın dil-âsâarak ve neşât-efzâarakdur terkib-i selâset ve letâfetin burungılarga yitküredürler. Ve ma 'nî nezâket ve garâbetin olca şartı bar becâ kiltüredürler. Atları ol cemâ'at zümreside bolmakdın mahrûm ve sözleri ol tertîb ü kâ'ide de nâ-ma'lûm uçun şikeste-hâturga ve sinuk göngülge kildi kim bir niçe varak bitilgey. Ve bu 'asr şu 'arâsı bile bu devr zurefâsı atın anda sebt itilgey tâ bu niyâz-mendler hem burungi şu'arâ ekâbiri zeylide mezkûr bolgaylar ve bu pey-revler hem ol rehberler haylıga koşulgaylar (Alt Şîr Nevâî, 1961).

Her tabaka başında o tabaka için Türkçe açıklama ve her tabaka sonunda -sekizinci tabaka hariç- ise yine Türkçe 'tetimme' kısmı bulunmaktadır. Nevâî, tabakaları ve 'tetimme'leri isimlendirirken başlıklarında Türkçe sayıları kullanmayı tercih etmiştir. Özellikle her tabaka sonunda yer alan 'tetimme'lerde, Nevâî'nin son mânâsına gelen yedi farklı kelime kullandığı

dikkati çekmektedir. Bu kelimelerden altısı Arapça, biri ise Türkçedir. Bu durum o dönemde kullanılan Türkçenin kelime zenginliğini yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir. Bu kullanımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

*Mecâlisü'n-nefâis*ning Evvelgi Meclisning **İtmâmı** (s. 32-3)² ; İkinci Meclisning **İhtitâmı** (s. 82); Üçüncü Meclisning **Hatmi** (s. 135); Dörtüncü Meclisning **Âhiri** (s. 170); Beşinci Meclisning **Gâyetî** (s. 180); Altıncı Meclisning **Nihâyeti** (s. 194); Yitinci Meclisning **Tüketicisi** (s. 207).

Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'indeki her tabaka şu kategori altında toplanmaktadır (Bu tabakalarda yer alan şâirler için bak. Şâirler Listesi):

Evvelgi Meclis: Alî Şîr Nevâî'nin zamanlarının sonuna yetiştigi, ancak kendilerini tanıma mutluluğuna erişemediği şâirler. 46 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Emîr Kâsım Envâr, sonuncu şâiri Mevlânâ Muhyî'dir.

İkinci Meclis: Alî Şîr Nevâî'nin bazılarıyla küçüklüğünde tanıştığı, bazılarıyla ise sohbet ettiği şâirler. Bu şâirlerin hepsi eserin yazılmakta olduğu tarih olan 896/1490-1 tarihinden önce ölmüşlerdir. 91 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Mevlânâ Şerefuddîn Alî-i Yezdî, sonuncu şâiri Seyyid Hasan-ı Erdeşîr'dir.

Üçüncü Meclis: Alî Şîr Nevâî'nin zamanında üne kavuşan şâirlerdir. Nevâî bunların bazılarıyla tanışmış, bazılarıyla da dostluk kurmuştur. 174 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî, sonuncu şâiri Pehlevân Kâtib'dir. Bu tabaka, *Mecâlisü'n-nefâis*'in en çok şâir ihtiva eden tabakasıdır.

Dörtüncü Meclis: Dönemin tanınmış fazıl kişilerini (bilginlerini) ihtiva eder. Bunların şiirleri meşhur değildir, *ammâ alardın nazm tarîkıda köp letâyif zâhir bolur ve köp zarâyif baş urar*. 73 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Pehlevân Muhammed Keştîgîr, sonuncu şâiri

Mevlânâ Fasîhuddîn'dir.

Bîşinci Meclis: Horasan'ın ve başka yerlerin “mîrzâdeleri” ve “sâyir azâdeleri”. 21 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Emîr Devlet Şâh, sonuncu şâiri Sâkî'dir.

Altınçı Meclis: Horasan'ın dışındaki yerlerde yaşayan ulular. 31 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Ahmed Hâcî Big, sonuncu şâiri Seyyid 'Îmâd'dır.

Yitiñçi Meclis: Sultanlar ve şehzadeler. Bunlardan bazıları şâirdirler, bazıları da güzel şiir okurlar. 22 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Timur-ı Gürgân, sonuncu şâiri Sultân Alî Mîrzâ'dır.

Sikizinci Meclis: Sekizinci tabakayı sadece Alî Şîr Nevâî'nin 'Sultân-ı sâhib-kırân' diye vasıflandırdığı Hüseyin Baykara teşkil etmektedir. Ayrıca bu meclisin sonuna ilâve edilen 'Halvet' başlığı altında, Mevlânâ Lutfî ve Mevlânâ Kabûlî hakkında da bilgi verilmiştir.

Mecâlisü'n-nefâis'i oluşturan sekiz tabakada daha çok Herat, Horasan ve Azerbaycan'da yaşayan toplam 461 şâir yer almaktadır. Bunlardan 46 tanesi Türk ve Türkçe şiir söyleyen şâirlerdir. Nevâî, bu şâirler hakkında bilgi verirken bazılarının bizzat 'Türk' olduğunu, bazılarının da milliyetini söylemeden Türkçe şiir dediğini belirtmiştir. Türkçe şiir söyleyen şâirlerin bir kısmını ise, 'Türkî-gûy' diye vasıflandırmıştır. Ancak bu tezkirede zikredilen diğer şâirlerin içinde Türk asıllı olan başka şâirlerin olma ihtimali fazladır. Nitekim Şeyh Azerî hakkında bilgi verilirken (*Alî Şîr Nevâî, 1961*) milliyeti belirtilmemiştir. Ancak bu şâirin eserde örnek olarak verilen beytinde kendisinin Türk olduğunu belirttiği görülmektedir. Ahmet Caferoğlu da, Nevâî'nin bu eserinde, bizzat kendisinin bildiği ve tanıdığı üç yüzü aşkın şâirin Türkçe bildiğini ancak Farsça yazmayı tercih ettiklerini belirtmektedir (*Caferoğlu, 1984*).

Muhtevası

Alî Şîr Nevâî, şâirler hakkında bilgi verirken, önce şâirin ismini verir. Şâirin isminden sonra verilen bilgiler arasında belirli bir tertip ve düzen olmadığı görülmektedir. Nevâî, şâirin ismini zikrettikten sonra bilgi vermeye bazen şâirin lâkabını, bazen babasının adını, bazen doğduğu yeri, bazen kimin öğrencisi olduğunu zikrederek, bazen de şiirini ve fitratını değerlendirerek başlar. Daha sonra kimin öğrencisi olduğunu, tarikat ehli ise kimin müridi veya halifesi olduğunu, tahsilini, tahsil yapmak için nerelere gittiğini, hangi ilimlerde ve sanatlarda mahir olduğunu, mesleğini yazdıktan sonra şâirin kişiliği ve şiirleri hakkındaki fikirlerini kısaca ekler. Varsa eserlerinin ismini zikreder, bazen beyit sayılarını da belirtir. Bu eserler Türkçe ise, Türk diliyle yazıldığını ifade eder. Zikredilen eserler eğer başka bir şâirin eserine nazire ise o şâirin ismini verir. *Tezkirede* şâirlerin doğum tarihlerine rastlanmaz. Yalnız nadiren şâirlerin ölüm tarihi ile kimin döneminde yaşadığını belirtir. Bazen kaç yıl yaşadığını söylediği de görülür. Genellikle şâirlerin nerede öldüğünü bazen de kabirlerinin nerede olduğunu kaydeder. Eğer şâirin öldüğü yer hakkında söylediği bir rivayete dayanıyorsa, onu da açıklar. Şiirlerinden örneklerle o şahıs hakkındaki malûmatı bitirir. Nevâî'nin her şâirin ekseriyetle bir, bazen iki veya en fazla dört matla'mı ya da beytini örnek verdiği görülür. Sadece Hüseyin Baykara'nın şiirlerinin tamamının matla beyitlerini tezkiresine almış ve açıklama getirmiştir.

Alî Şîr Nevâî, tezkiresini hazırlarken şâirler hakkında uzun uzadıya bilgi vermekten kaçınmış, gereken bilgileri âdeti arkaya sıralamıştır. Bu bakımdan bilgiler “muhtasar”dır. Sadece söylenmesi gerekenler belirtilmiştir. Bazen bir satırla geçirilmiş, bazen de sadece nereli olduğu söylenilmekle yetinilmiştir. Bu hal daha ziyade üçüncü meclisteki şâirler için geçerlidir.

Üslûbu

Alî Şîr Nevâî, tezkiresinde sade ve fasih bir dil kullanmıştır. Tezkireyi baştan başa okuyacak olursak, gerek şâirin gerekse şiirinin değerlendirilişinde belli kelimeler, terkipler, tabirler ve klişelerle karşılaşırız. Farsça ve Arapça kelime ve terkiplerin yanı sıra Çağatay Türkçesine ait kelimeler de vardır. Bu klişe ve tabirleri anlamak ve onlara gerçek anlamlarını vermek şâiri anlamak ve değerlendirmek bakımından hayati derecede önemlidir.

Alî Şîr Nevâî, bir şâirin şiirini değerlendirirken ekseriyetle şu kelime ve klişeleri kullanmıştır:

“Yahşi söz”, “yahşi vâki' boluptur.”, “hûb vâki' boluptur.”, yahşi kasîde”, “rengîn”, “şi'ri yaman irmes”, “yahşırak”, “pesendide”, müstahsen” “nazmı revân ve selîs vâki' boluptur”, “mesnevisi puhte ve gazelleri revân irdi”, “yahşi tasnîfleri bar”, “Gazâliyyât ve kasâyid dîvânı meşhûrrak ve yahşırak vâki' boluptur.”...

Bir şâiri değerlendirirken ise şu kelimeler, terkipler, tabirler ve klişelerle karşılaşırız:

“Dervîş-veş ve nâ-murâd kişi irdi”, “hoş-tab”, “hoş-hulk”, “hoş-tavr”, “hoş-gûy”, “hoş-muhâvre”, “hoş-sohbet”, “müselmân veş”, “şûh-tab”, “fânî-sıfat”, “bî-tekellûf”, “mütedeyyin”, “dîlîr”, “şîrîn-gûy”, “mesel-gûy”, “gazel-gûy”, “fâzıl kişi”, “hezzâl”, “yaman tab'ı yok”, “asrının yegânesi”, “âşûfte-dimâg”, “mesnevî-gûy”, “sebük-ruh”, “latîf”, “sünnî mezheb”, “lâ'übâlî kişi”, “âmi”, “abdâl-veş”, “kem bîdâ'at şâ'ir irdi”, “habîs-şîve”, “Türkî-gûy”, “sefil ve bed-zebân”...

Zeki Velidi Togan, bu eserin Nevâî'nin çok ince bir münekkî, insan ruhunu anlamak ve insanlara kıymet biçmekte fevkalâde maharet sahibi olduğunu gösterdiğini dile getirmektedir (Togan, 1964).

Mecâlisü'n-nefâis, hem Fars edebiyatı hem de Türk edebiyatı için önemli bir eserdir. Farsça

şiir söyleyen şâirlerin hayat hikâyelerine bir silsile içersinde yer veren Devlet Şâh'ın *Tezkiretü's-şu'arâ'sı* ile Sâm Mîrzâ-yı Safevî'nin *Tuhfe-i Sâmî'si* arasındaki boşluğu tamamlaması ve Farsça şiir söyleyen Fars asıllı şâirleri almasından dolayı Fars edebiyatı için önemli bir kaynaktır. Eserin Alî Şîr Nevâî tarafından fasih bir Çağatay Türkçesiyle 'kâmil' ve kuvvetli olarak yazılması, eserde zikredilen şâirlerin çoğunun Farsça şiir söyleyen Türkler olması ve haklarında önemli bilgiler verilmesi ve Türk edebiyatı muhakkıkları nezdinde değerli ve kuvvetli beyitlerinden örneklerin yer alması bakımından ise Türk edebiyatı için önemli bir kaynaktır (*Alî Şîr Nevâî, 1323 [Mukaddime]*). Ayrıca *Mecâlisü'n-nefâis*, kendisinden sonra Anadolu'da meydana gelen tezkireler için de birinci derecede modellik yapan dikkate değer bir eserdir (*İsen, 1997b*).

Mecâlisü'n-nefâis'in önemli taraflarından bir diğeri ise, yer yer Alî Şîr Nevâî'nin hayatına dair bilgilerin yer almasıdır. Bu bilgileri şu şekilde belirtebiliriz:

Alî Şîr Nevâî, henüz altı yaşındayken babasıyla Yezd'e gitmiş, Mevlânâ Şerefuddîn Alî-i Yezdî onunla konuşmuştur (s. 34-5)³. H^vâce Ev-had-ı Müstevfî'nin sohbetlerine katılmıştır (s. 36). H^vâce Fazlu'llâh Ebû Leysî'den iki yıl ders almıştır (s. 37). Semerkand'da iken ayağı kırılıp yatakta yatan Mevlânâ Ulâ-i Şâşî'yi ziyaret etmiş ve onun ismine bir muamma söylemiş ve daha sonra oradan ayrılmıştır. Mevlânâ Ulâ-i Şâşî de Alî Şîr Nevâî'nin adına bir muamma söyleyip bir öğrencisiyle ona göndermiştir (37-8). Şeyh Sadruddîn-i Revâsî ile sohbet etmiştir (s. 39). Nevâî, Sultân Ebû Sa'îd Mîrzâ zamanında Meşhed'de hastalandığı dönemde Şeyh Kemâl Türbetî ile karşılaşmış ve onunla sohbet etmiştir (s. 45-6). Mevlânâ Muhammed Mu'ammâyî ile dostluğu vardır (s. 53). Mevlânâ Kabûlî, ölümünden bir gün önce öleceğini söyleyip kendisinin defin işleriyle Alî Şîr Nevâî'nin ilgilenmesini vasiyet kılmıştır (s. 60). Mevlânâ Ayazî'yi,

Pûl-ı Mâlân'da, üç yıl sonra ise Bâg-ı Sefîd'de görmüş ve konuşmuştur (s. 62-3). Emîr Hasan-ı Erdeşîr'in kendisine babası mesabesinde olduğunu belirtmektedir⁴ (s. 81). Hilâlî, Alî Şîr Ne-vâî'den ilim okumak istemiştir (s.103). Mevlânâ Dervîş-i Meşhedî'nin 'cünûnluk' ve 'âşûftelik'ini görmüştür (s. 93). Nevâî, Mevlânâ Mes'ûd ile sohbet etmiştir (s. 103). Pehlevân Muhammed Keştîgîr ile dostluğu vardır⁵ (s. 136). Hüseyin Baykara, Nevâî'ye mansip mührünü teklif ettiğinde, Mevlânâ Burhâneddîn tarih düşürmüştür (s. 139). Mevlânâ Fasîhuddîn ile sohbet etmiştir (s. 170). H'âce Hord, Nevâî'nin "Vakfiyye"sini tashih etmiştir (s. 182). Mevlânâ Yârî'nin iyi bir nakkâş olmasına vesile olmuştur (s.191). Hüseyin Baykara'nın hizmetinde bulunmuştur (s. 208).

Mecâlisü'n-nefâis, Taşkent'te 1908 ve 1961⁶ yıllarında iki defa, Türkiye'de ise 1995⁷ 'te yayınlanmıştır.

MECÂLİSÜ'N-NEFÂİS'İN XVI. ASIRDA YAPILAN FARŞÇA İKİ TERCÜMESİ

Letâif-nâme

Letâif-nâme, *Mecâlisü' n-nefâis'in* Fahrî tarafından Farşçaya yapılmış ilk tercümesidir. Fahrî, Herâtîdir. Zühd ve takva sahibi bir kişi olup Şâh Tahmasb'ın kaside şâirlerindendir. İsâ Tarhan adına *Cevâhirü'l-acâyib* isminde kadın şâirleri ihtiva eden başka bir tezkire daha yazmıştır. *Bostân-ı Hayâl* ve *Tuhfetü'l-ceyb* adlı iki eseri daha vardır (*Alî Şîr Nevâî, 1323 [Mukaddime]*). *Mecâlisü'n-nefâis'in* Farşçaya tercümesi olan *Letâif-nâme* hakkında eski kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Sadece *Tezkire-i İlâhî*'de "muellif-i *Letâif-nâme-i Fahrî* (*Letâif-nâme-i Fahrî'nin* müellifi)" ibaresi geçmektedir (*Alî Şîr Nevâî, 1323 [Mukaddime]*). Bu ibareden ise sadece Fahrî'nin *Letâif-nâme* isminde bir eseri olduğu anlaşılmakta, muhtevasının ne olduğu ise belirtilmemektedir. Fahrî hakkında bilgi veren Şemseddîn Sâmî ise bu eserden bahsetmemekte-

dir (*Sâmî, 1996, C. 5*). Ancak Şemseddîn Sâmî, Emîrî ile Fahrî'yi karıştırmış, Fahrî'nin *Bostân-ı Hayâl* ile *Letâif-nâme* isimli eserlerini Emîrî'ye nisbet etmiştir. Yine burada sehven Emîrî'nin *Mecâlisü' n-nefâis'i*, *Mecâlisü'n-nefâis* ismiyle Çağatay Türkçesinden Farşçaya tercüme ettiğini belirtmiştir (*Sâmî, 1996, C. 2*).

Fahrî-i Herâtî, *Mecâlisü'n-nefâis'in* Farşçaya ilk tercümesi olan eserine, *Letâif-nâme* ismini verdiğini, eserinin mukaddimesinde belirtmektedir (*Alî Şîr Nevâî, 1323*). *Letâif-nâme*, bir önsöz ve dokuz tabaka ile hâtmeden oluşmaktadır. Fahrî-i Herâtî, eserinin her tabakasına *meclis* ismini vermiştir. Tezkirenin önsözünde eserin yazılışı hakkında yeterli bilgi mevcuttur. Bu bölümde Herâtî, Türkçe bilmeyen bazı büyük kimselerin, Türkçenin letafetinden ve güzelliğinden haberdar olmamaları sebebiyle üzüldüğünü dile getirdikten sonra, Türkçenin güzelliği üzerindeki perdeyi kaldırmayı uygun gördüğünü ve bu eserini oluşturduğunu kaydetmektedir (*Alî Şîr Nevâî, 1323*).

Fahrî-i Herâtî, bu eserini Ebu'l-muzaffer Şâh İsmâîl bin Haydar, Şâh İsmâîl'in oğlu Ebu'n-nasr Mîrzâ ve Horasan emiri Durmuş Han âdına 928/1521 tarihinde yazmış, Horasan veziri H'â-ce Habîbullâh'a takdim etmiştir (*Alî Şîr Nevâî, 1323 [Mukaddime]*).

Fahrî-i Herâtî'nin *Letâif-nâme*'sindeki her tabaka şu kategori altında toplanmaktadır (Bu tabakalarda yer alan şâirler için bak. Şâirler Listesi):

Meclis-i Evvel: [Alî Şîr Nevâî'nin] zamanlarının sonuna yettiği, ancak kendilerini tanıma mutluluğuna erişemediği şâirler. 42 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Emîr Kâsım Envâr, sonuncu şâiri Emîr Şâhî'dir.

Meclis-i Devvum: [Alî Şîr Nevâî'nin] bazılarıyla küçükliğinde tanıştığı, bazılarıyla ise sohbet ettiği şâirler. Bu şâirlerin hepsi eserin yazılmaya başlandığı tarih olan 890/1485 tarihinden önce ölmüşlerdir. 89 kişiden oluşmaktadır. Taba-

kanın birinci şâiri Mevlânâ Şerefuddîn Alî-i Yezdî, sonuncu şâiri Emîr Hüseyin-i Erdeşîr'dir.

Meclis-i Sevvum: [Alî Şîr Nevâî'nin] zamanındaki büyük kişiler. [Nevâî] bunların bazılarıyla tanışmış, bazılarıyla da dostluk kurmuştur. 138 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî, sonuncu şâiri Mevlânâ Zâtî'dir.

Meclis-i Çihârûm: Dönemin tanınmış fâzıl kişilerini ihtiva eder. Bunların şiirleri meşhur değildir. 52 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Pehlevân Muhammed Keştîgîr, sonuncu şâiri H'âce Fasîhuddîn'dir.

Meclis-i Pencum: Horasan'ın ve başka yerlerin "mîrzâdeleri" ve "sâyir azâdeleri". 19 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Emîr Devlet Şâh, sonuncu şâiri Sâkî'dir.

Meclis-i Şeşum: Horasan'ın dışındaki yerlerde yaşayan ulular. Bunların şiirleri güzel olup divanları vardır. 28 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Emîr Ahmed Hâcî Big, sonuncu şâiri Seyyid 'Îmâd'dır.

Meclis-i Heftum: Sultânlar ve şehzâdeler. Bunlardan bazıları güzel şiir okurlar, bazıları da şiire iltifat ederler. 16 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Timur-ı Gürgân, sonuncu şâiri Feridun Hüseyin Mîrzâ'dır.

Meclis-i Heştum: Sekizinci tabakayı sadece Hüseyin Baykara teşkil etmektedir.

Meclis-i Nohum: Bu tabakada Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'inde zikretmediği şâirlere yer verilmiştir. Herâtî, bu tabakayı dokuz 'kısım'a ayırmıştır:

Kısım-ı Evvel: Bu bölümde sadece Alî Şîr Nevâî'ye yer verilmiştir.

Kısım-ı Devvum: Sâdât-ı izâm. 13 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri Mîr Abdülbâkî, sonuncu şâiri Mîr Hâşim'dir.

Kısım-ı Sevvum: İslâm âlimleri. 26 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri

Mevlânâ Nizâmüddîn, sonuncu şâiri Mollâ Alî Feyzî'dir.

Kısım-ı Çihârûm: Fâzıl kimseler. 8 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri Molla Hasan Alî, sonuncu şâiri Hafız Penâhî'dir.

Kısım-ı Pencum: Sanatkârlar. 9 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri Molla Sultân Muhammed Handân, sonuncu şâiri Mollâ Emânü' llâh 'tır.

Kısım-ı Şeşum: Diğer kimseler. 118 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri Mollâ Abdussamed, sonuncu şâiri Mollâ Kâsım Gamze'dir.

Kısım-ı Heftum: Vezirler. 3 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri H'âce Mîrek, sonuncu şâiri Mîrzâ Kâsım'dır.

Kısım-ı Heştum: Emirler. 10 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri Mîrzâ Mukîm Keyhusrevî, sonuncu şâiri Emîr Sultân Velî'dir.

Kısım-ı Nohum: Sultanlar. 7 kişiden oluşmaktadır. Bu bölümün birinci şâiri Sultân Mahmûd Mîrzâ, sonuncu şâiri Hümâyûn Mîrzâ'dır.

Herâtî, eserinin 'Hâtime' kısmını Mîrzâ Şâh Hüseyin adına ayırmış ve onun ismiyle eserini tamamlamıştır.

Ali Asgar Hikmet, Herâtî'nin tercümesinin üslûbunun Kazvînî'ninkine nazaran daha fasih ve akıcı olduğunu kaydeder (*Alî Şîr Nevâî, 1323 ([Mukaddime])*).

Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi

Mecâlisü'n-nefâis, Farsçaya ikinci olarak Muhammed-i Kazvînî tarafından tercüme yapılmıştır. Muhammed-i Kazvînî, Acem olup Kazvin'de doğdu. Celâleddîn Devvânî'den dersler aldı. Özellikle tıp alanında meşhur oldu. Medine'ye gitti. Burada yazdığı tıpla ilgili bir kitabı

Sultân II. Bâyezîd'e gönderdi. Mısır'a gitti ve orada Kansugavri hizmetinde bulundu. Sultân II. Bâyezîd'in nikris hastalığını tedavi için daveti üzerine İstanbul'a geldi. Sarayda büyük itibar gördü. Bunu çekemeyenlerin, "Sultân Selîm ile ittifak etmiştir." diye nifak etmeleri üzerine itibarını kaybetti, ancak Yavuz Sultân Selîm devrinde yeniden himaye gördü. Onun ölümünden hemen sonra vefat etti (*Kartal, 1999; Kurnaz, 1999*).

Kazvî'nin tercümesi hakkında eski kaynaklarda fazla bir malûmat yoktur. Kâtib Çelebi, Kazvî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'i Türkçeye tercüme ettiğini ve ondan sonra gelen şâirleri ise eserine eklediğini kaydetmektedir (*Kâtib Çelebi, trhs.*). Oysa Kazvî, *Mecâlisü'n-nefâis*'i Türkçeye değil, Farsçaya tercüme etmiştir. Burada tahminimize göre istinsah hatası bulunmaktadır. Mecdî ise, Kazvî'nin Alî Şîr Nevâî zamanından sonra, Acem diyarından Anadolu'ya gelen şâirleri bir araya getirip başka bir tezkire yazdığını kaydetmektedir (*Mecdî, 1989*). Tahminimize göre bahsedilen bu tezkire *Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi*'dir. Çünkü Kazvî, bu tercümesinde yer yer Anadolu'ya gelen şâirlerden de bahsetmiş ve bizzat Anadolu'ya geldiklerini kaydetmiştir.

Kazvî'nin *Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi*, bir önsöz ve sekiz tabakadan oluşmaktadır. Kazvî, eserinin her tabakasına *bihişt* ismini vermiştir. Tezkirenin önsözünde eserin yazılışı hakkında yeterli bilgi mevcuttur. Kazvî, eserinin mukaddimesinde, bu eserinin Hüseyin Baykara'nın yaşadığı dönemdeki fâzıl şâirlerden kemal erbabının hallerini içeren Alî Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis* isimli tezkiresinin tercümesi olduğunu belirtir. Bunun ardından *Mecâlisü'n-nefâis*'te yer alan şiirlerin, ekserisinin Farsça olmasına rağmen zikredilen şâirlerin hallerinin Tatar Türkçesi ile yazıldığını, oysa herkesin Tatar Türkçesi bilmediğini, bunun için bazı kimselerin bu eserden büyük hazzı ve yeterli nasibi olmadığını, bundan dolayı onun tercümesini Farsça yaptığını

ifade eder. Daha sonra Farsların da ondan haz alıp nasiplenmesini sağlamak ve şiirler ile şâirlerin hallerinin aynı dilde olması için Farsçaya tercüme ettiğini söyler. Böylece kendisine hayır duada bulunulacağını umduğunu da dile getirir (*Alt Şîr Nevâî, 1323*).

Kazvî, eserini İstanbul'da 927/1521'de yazmaya başlamış, 929/1523'te tamamlamıştır. Nitekim eserine 927/1521 yılında başladığını eserinin mukaddimesi ile eklediği kısımlarda mükerrer olarak belirtmiştir (*bak. s. 182, 289, 297*). Eser, 928/1522 yılında ise, yazılmaya devam etmektedir (*bak. s. 359*). Eserin 929/1523 yılında tamamlandığını eserinin sonunda yazdığı tarih beytiyle belirtmiştir (*bak. s. 409*).

Kazvî'nin *Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi*'ndeki her tabaka şu kategori altında toplanmaktadır (Bu tabakalarda yer alan şâirler için bak. Şâirler Listesi):

Bihişt-i Evvel: Alî Şîr Nevâî'nin sohbetlerine erişemediği şâirler. 40 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Emîr Kâsım Envâr, sonuncu şâiri Emîr Şâhî'dir.

Bihişt-i Devvum: Alî Şîr Nevâî'nin bazılarıyla küçükliğinde tanıştığı, bazılarıyla ise sohbet ettiği şâirler. 89 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Mevlânâ Şerefuddîn Ali, sonuncu şâiri Seyyid Hasan-ı Erdeşîr'dir.

Bihişt-i Sevvum: Alî Şîr Nevâî'nin zamanındaki büyük kişiler. Nevâî, bunlarla sohbet etmiştir. Ayrıca onların tavırları ile tarzlarını da beğenmektedir. 122 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî, sonuncu şâiri Pehlevân Kâtib'dir.

Bihişt-i Çihârum: Dönemin şiir de söyleyen tanınmış fâzıl kişilerini ihtiva eder. Bunların şiirleri meşhur değildir. 52 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Pehlevân Muhammed, sonuncu şâiri H'âce Fasîhuddîn'dir.

Bihişt-i Pencum: Horasan'ın "emîrzâdele-ri". 18 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci

şâiri Emîr Devlet Şâh bin Firûz Şâh, sonuncu şâiri Melik Sâkî Big'dir.

Bihîşt-i Şeşum: Horasan dışındaki yerlerde yaşayan ve şiirleri Horasan'a ulaşan ulular. Bunların şiirleri Horasan halkı tarafından beğenilmektedir. 69 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Ahmed Hâcî Big, sonuncu şâiri Seyyid 'Îmâduddîn'dir.

Bihîşt-i Heftum: Sultânlar ve şehzâdeler. Bunlardan bazıları güzel şiir okurlar, bazıları da güzel şiir söylerler. 10 kişiden oluşmaktadır. Tabakanın birinci şâiri Sultân Timur Hân, sonuncu şâiri Sultân Hüseyin Mîrzâ'dır.

Bihîşt-i Heştum: Kazvînî, sekizinci tabakayı iki ravzaya ayırmıştır:

Ravza-i Evvel: Yavuz Sultân Selîm Han'dan önce yaşayan şâirler. 69 kişiden oluşmaktadır. Ravza'nın birinci şâiri Şeyh Ebû Sa'îd Fazl İbn Ebi'l-hayr, sonuncu şâiri Mîr Alî Şîr'dir.

Ravza-i Devvum: Yavuz Sultan Selîm Han ve O'nun dönemindeki diğer şâirler. 82 kişiden oluşmaktadır. Ravza'nın ilk şâiri Sultân Selîm Şâh, sonuncu şâiri Emînî'dir.

Kazvînî, sekizinci tabakanın birinci ravzasını yazarken bazı şâirleri, Câmî'nin *Bahâristân* isimli eserinin yedinci ravzasında geçen şâirlerden almıştır. Bu şâirleri yazarken *Bahâristân* 'daki sıraya uymamış, ekseriyetle takdim-tehir suretinde almış, bazı şâirleri ise çıkarıp eserine dahil etmemiştir. Şâirlerin hayatıyla ilgili kısımları alırken bazen ufak tasarruflarda bulunmuş, şiirlere ise aynen yer vermiştir. Kazvînî'nin *Bahâristân*'dan eserine aldığı şâirler şunlardır:

Hakîm Erzakî Efdaluddîn-i Herevî [Ezrakî-i Herevî]⁸ (s. 325-6, 95-6)⁹, Hakanî [Efdaluddîn Hakanî-i Şîrvânî] (s. 331-3, 101-2), Fahr-i Gürgânî [Fahr-i Cürcânî] (s. 333, 102), H'âcû Kirmân (s. 333, 106-7), Dakîkî (s. 334-5, 91-2), Ammâre-i Mervîzî [Ammâre] (s. 335, 92), Rûdekî (s. 336-7, 90-1), Şeyh Sa'dî Muslihuddîn bin Şerefuddîn-i Şîrâzî [Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî] (s. 337-

8, 105), Zahîruddîn-i Fâryâbî (339-1, 102-3), Unsurî (s. 341-2, 92-3), Abdulvâsi'î Cebelî (s. 342-3, 97), Firdevsî (s. 343-5, 93-5), Ferruhî (s. 345-6, 93), Emîr Mu'izzî (s. 346-7, 96), Sâbir [Edîb Sâbir] (s. 347-8, 97), Nâsır-ı Husrev (s. 348-9, 95), Reşîduddîn Vatvât (s. 349, 99), Sûzenî (s. 351-2, 99-100), Şeyh Nizâmî [Nizâmî] (s. 352-3, 103-4), Selmân-ı Sâvecî (s. 353-4, 104), Muhammed 'Assâr (s. 354, 105), Hâfız-ı Şîrâzî (s. 354-5, 105), Şeyh Kemâl-i Hucendî [Kemâl İsmâîl] (s. 355-6, 105-6), Hüsrev-i Dihlevî (s. 356-7, 106), Hasan-ı Dihlevî (s. 357, 106), Mîr Alî Şîr [Mîr Nevâyî] (s. 357-8, 108-9).

Sekizinci tabakanın ikinci ravzası ise, bu eserin en önemli bölümüdür. Çünkü bu bölüm, sadece bu kitaba özel bedii konuları ve mergup malûmatları ihtiva etmektedir. Ayrıca bu bölümde, diğer tezkirelerde bulunmayan nadir konular da yer almaktadır. Bu durum, burada tanıtılan kişilerin müellif ile muasır olmalarından kaynaklanmaktadır (*Alî Şîr Nevâî, 1323 [Mukaddime]*).

Kazvînî'nin eserinin üslûbunda Herâtî'nin tercümesindeki fesahat ve akıcılık yoktur. Kazvînî, bulunduğu muhitin tesiriyle, eserinde kaba secilere ve külfetli cinsalara yer vermiştir. Buna rağmen sade ve akıcı olan eserde, kapalı terkipler ile alışılmamış sözlere de rastlanılmaktadır (*Alî Şîr Nevâî, 1323 [Mukaddime]*).

MECÂLİSÜ'N-NEFÂİS İLE HERÂTÎ VE KAZVÎNÎ'NİN TERCÜMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mecâlisü'n-nefâis'in Letâif-nâme ile Karşılaştırılması

Fahrî-i Herâtî'nin, *Letâif-nâme* ismini verdiği tercümesi, bir 'mukaddime' ve dokuz 'tabaka' ile 'hâtime'den oluşmaktadır. Fahrî-i Herâtî, Nevâî gibi eserinin her tabakasına *meclis* ismini vermiş, tabakaları isimlendirirken Farsça sayıları kullanmayı tercih etmiştir. Ayrıca eserine 'dokuzuncu meclis' ile 'hâtime' bölümünü ilâve et-

miştir. Herâtî, 'dokuzuncu meclis'i eklemesinin sebebini eserinin mukaddimesinde, Türklerin âdetince hediyelerin dokuz sayısı ile meşhur olduğunu, *Mecâlisü'n-nefâis'in* sekiz meclis ile oluştuğu için ne olabileceğini yani sekizi dokuza çıkarmak için ne yapmak gerektiğini çokça düşündükten sonra, Alî Şîr Nevâî'yi şâirler zümresine gösterdiği son derece iltifat ve yardımdan dolayı ayrı bir bölümde değerlendirmeyi, bu zamanda nazmı mana süsüyle süslemiş olan şâirler zümresini ise onun arkasından anlatmayı uygun gördüğünü, böylece sekizi dokuza çıkardığını ifade ederek açıklamıştır (*Alî Şîr Nevâî, 1323*). Herâtî, Nevâî'nin her tabaka başında o tabaka için getirdiği Türkçe açıklamayı Farsça olarak vermiş, her tabaka sonunda yer alan Türkçe 'te-timme'leri ise çıkartmıştır. Herâtî, eserini oluştururken, Nevâî'nin eserine yazmış olduğu 'mu-kaddime'yi tercüme etmemiş, kendisi yeni bir 'mukaddime' yazmıştır. Herâtî, 'meclis' ismini verdiği tabakaları oluştururken Nevâî'deki tertibe sadık kalmış ve ondaki düzene göre tercüme etmiştir. Nevâî'den tercüme ettiği tabakalarda, bazen bir kısım şâirleri çıkarmış bazen de yeni şâirler eklemiştir (Bak. Şâirler Listesi). *Mecâlisü'n-nefâis'te* yer alan tabakalarda geçen şâirleri eserine alırken, çoğunlukla tabakada geçtiği sıraya uygun, bazen de takdim-tehir ederek almıştır (Bak. Şâirler Listesi). Herâtî, *Mecâlisü'n-nefâis'te* geçen şâirlerin bir kısmının isimlerini eserinde değişik olarak vermiş, bir kısmının ise isimlerini zikretmemiştir (Bak. Şâirler Listesi). Herâtî, eserine aldığı şâirler hakkında bilgi verirken, ekseriyetle Nevâî'ye sadık kalmış, O'nun üslûbunu korumaya gayret göstermiştir. Bunun yanında bazen şâirin hayatı hakkında Nevâî'de olmayan bazı bilgiler ilâve etmiş, bazen Nevâî'nin verdiği bazı bilgileri çıkartmış, bazen de çeşitli lâtifeler eklemiştir. Nevâî, tezkiresine aldığı şâirlerin ekseriyetle tek beytini veya matlamı örnek olarak almıştır. Herâtî, bazen Nevâî gibi davranmış, bazen yeni beyit veya matla' eklemiştir, bazen de bir gazel örnek olarak vermiştir.

Herâtî, Türkçe beyit de eklemiştir. Meselâ Herâtî, Nergisî'nin Nevâî'nin zikretmediği Türkçe bir matlamı eserine ilâve etmiştir (s. 66). Ayrıca Nevâî'den farklı olarak bazı şâirlerin ölüm tarihlerini de belirtmiştir. Herâtî, eserinin sonuna Nevâî'de bulunmayan 'hâtime' eklemiştir. Herâtî, eserinin 'hâtime' kısmını Mîrzâ Şâh Hüseyin adına ayırmış ve onun ismiyle eserini tamamlamıştır.

Herâtî, Nevâî'nin bir şâir hakkında verdiği bilgi veya yargıyı bazen reddetmiş bazen de kabul edip desteklemiştir. Meselâ, Nevâî, Mevlânâ Süleymânî hakkında bilgi verirken örnek verdiği iki beytin Mevlânâ Hakîm Tabîb'in eşi Mihrî'nin olduğunu, ancak iyi kişilerden bunların Süleymânî'ye ait olduğunu işittiğini kaydeder (s. 26-7). Herâtî, Nevâî'nin söylediklerini kaydettikten sonra, bu durumu tahkik ettiğini ve beyitlerin Mihrî'ye ait olduğunu belirtir ve gazelin tamamını verir (s. 21). Nevâî, Mevlânâ Dervîş'in 'sefih' ve 'bed-zebân' olduğunu belirttikten sonra onun cünunluk ve aşüfteliğini gördüğünü kaydeder (s. 93). Herâtî ise, Nevâî'nin Mevlânâ Dervîş'in 'sefâhet' ve 'bed-zebân'lığı hususunda çok şey söylediğini, ancak insanların onun şu dervişçe söylenmiş matla ile bunlardan muaf tuttuğunu ifade eder (s. 63). Herâtî, Nevâî'nin Mollâ Yârî hakkında çok şefkat gösterdiğini (s. 191), bundan dolayı hata ettiğini belirttikten sonra, padişah ve emirlerin mühürlerini taklit edip kötü emellerine nişan yazdığını, bu durum anlaşılınca yaptığının cezasını bulduğunu ifade eder (s. 121). Nevâî'nin “Âh kim köyündürdi dâg-ı intizârım kiçeler” şeklinde verdiği, Harîmî-i Kalen-der'in beytinin ikinci mısraının (s. 57), Herâtî, “Âh kim köyündürdi dâg-ı hicr-i yârım kiçeler” şeklinde olursa daha iyi ve güzel olacağını dile getirmiştir (s. 41).

Mecâlisü' n-nefâis'te 461 şâir yer alırken, *Letâif-nâme'de* bu sayının 574 olduğu görülmektedir. Bu da *Letâif-nâme* 'nin *Mecâlisü'n-nefâis'ten* daha geniş olduğunu ve birçok şâirin ilâve edil-

diğini göstermektedir. Herâfî, *Mecâlisü'n-nefâ-is'ten* tercüme ettiği 8 meclisten 76 şâiri çıkartmış, kendisi 2 yeni şâir eklemiştir. İlâve ettiği dokuzuncu mecliste ise *Mecâlisü' n-nefâis'te* olmayan 189 şâire yer vermiştir. *Mecâlisü'n-nefâ-is'te* yer alan şâirlerden 46 tanesinin ya bizzat Türk olduğu belirtilmiş ya da Türkçe şiir söylediği kaydedilmiştir (Bak. Şâirler Listesi). Herâfî bu şâirlerin 5'ini çıkartmış, 41'ini ise eserine alıp tercüme etmiştir (Bak. Şâirler Listesi). Ayrıca eserine eklediği 'dokuzuncu meclis'te bunların dışında 12 Türk olan veya Türkçe şiir söyleyen şâire de yer vermiştir. Bunlar şunlardır:

Alî Şîr Nevâyî: Emîr Kîçkine'nin oğludur. Hüseyin Baykara ile öğrenim görmüştür. Türkçe şiir söylemede onun gibi başka birisi yoktur. Onu, Abdurrahmân-ı Câmî ile eş tutarlar. Manzum ve mensur on dört tane Türkçe eseri vardır. Ayrıca onun dördü Türkçe biri Farsça olmak üzere gazellerinden oluşan beş Divanı vardır. Türkçe Divanlarından birincisi *Garâyibu's-sı-gar*, ikincisi *Nevâdirü' ş-şebâb*, üçüncüsü *Bedâ-yi' u' l-vasat*, dördüncüsü ise *Fevâyidü' l-kiber* ismini taşımaktadır. Farsça Divanı altı bin beyittir. Onun Farsça beyitlerini ezberlememiş Türk ve Acem'den hiç kimse yoktur (s. 133-6).

Mollâ Mîr Alî: Heratlıdır. Kâtib zümresindendir. Kendi şiirini okumadan önce tarif edermiş. Türkçe ve Farsça şiir söylemede yeteneği iyidir (s. 148-9).

Mollâ İşreti: Halebî-i Tanburçî'nin oğludur. Türkçe şiir söylemede yeteneği kötü değildir (s. 164).

Mollâ Cârûbî: Türk olup Belhlidir. Divane, kumarbaz ve itibarsız biridir (s. 166).

Şâh Muhammed Kurçî: Güzel ve hoş Türkçe ve Farsça şiir söyler (s. 167).

Mollâ Mahremi Mîr Şikâr: Türktür. Arzu ve isteğine kavuşamamış biridir (s. 169).

Mîrzâ Kâsım: Mîrzâ Bediuzzamân'ın veziri H'âce Mîrekî'nin oğludur. Türkçe ve Farsça şiir

söylemede, muammada, inşada ve güzel yazı yazmada Horasan'ın yeni yetişen kabiliyetli gençlerindendir (s. 170).

Mogol Abdulvehhâb: Tekellüfsüz ve iyi yaratılışlı bir gençtir. Güzel ve hoş Türkçe ve Farsça şiir söyler (s. 171).

Emîr Rüstem Alî: Emîr Kâsım Alî'nin oğludur. Horasan'ın salahiyyeti az olan emirzadelerindendir (s. 171).

Sultân Mes'ûd Mîrzâ: Sultân Mahmûd Mîrzâ'nın oğludur. Türkçe ve Farsça Divan tertip etmiştir. Türkçe şiirlerinde Şâhî, Farsça şiirlerinde ise Ârifî mahlasını kullanmıştır (s. 173).

Zahîruddîn Muhammed Bâbü'r Pâdişâh: Ömer Şeyh Mîrzâ'nın oğludur. Bütün ilimleri iyi bilen Zahîruddîn özellikle mûsikîde başarılıdır. Farsça ve Türkçe şiirleri hoş ve güzeldir (s. 174).

Ubeydullâh Han: Sultân Mahmûd'un oğlu, Şeybânî Han'ın ise erkek kardeşinin oğludur. Tertip ettiği meclislerde halk, köle ve şâirler hazır bulunurmuş. Türkçe ve Farsça şiir söylemede yeteneği iyidir (s. 174).

Mecâlisü'n-nefâis'in Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi ile Karşılaştırılması

Kazvînî'nin *Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi* ise, Nevâî'nin eseri gibi bir 'mukaddime' ve sekiz tabakadan oluşmaktadır. Kazvînî, eserinin her tabakasına Nevâî'den farklı olarak *bihişt* ismini vermiş, tabakaları isimlendirirken ise, Farsça sayıları tercih etmiştir. Kazvînî, Nevâî'nin her tabaka başında o tabaka için getirdiği Türkçe açıklamayı Farsça vermiş, her tabaka sonunda yer alan Türkçe 'tetimme'leri ise çıkartmıştır. Kazvînî, Nevâî'de geçen 'sekizinci meclisi' çıkartmış, onda geçen Hüseyin Baykara'yı 'yedinci bihişt'in sonuna kısaltarak ve Türkçe beyitlerini tamamen kaldırarak ilâve etmiştir. Kazvînî, Nevâî'nin bu bölümde 'Halvet' başlığı altında verdiği Mevlânâ Lutfî ve Mevlânâ Kabûlî'yi ise çıkartmış ve eserine almamıştır. Kazvînî, tercüme-

sinde yer alan 'sekizinci bihişt'i kendisi ilâve etmiştir. Bu bölümü, iki 'ravza'ya ayırmış, 'birinci ravza'da Yavuz Sultân Selîm Han'dan önce yaşayan şâirlere, 'ikinci ravza'da ise, Yavuz Sultan Selîm Han ve O'nun döneminde yer alan diğer şâirlere yer vermiştir. Kazvînî, eserini oluştururken, Nevâî'nin eserine yazmış olduğu 'mu-kaddime'yi tercüme etmemiş, kendisi yeni bir 'mukaddime' yazmıştır. 'Bihişt' ismini verdiği tabakaları oluştururken Nevâî'deki tertibe sadık kalmıştır. Nevâî'den tercüme ettiği tabakalarda, bazen bazı şâirleri çıkarmış bazen de yeni şâirler eklemiştir. Meselâ, 'bihişt-i şeşum'a Akkoyunlu Hükümdarı Sultân Yakup zamanında yaşayan 40 şâir eklemiştir (Bak. Şâirler Listesi). Nevâî'de geçen şâirleri eserine alırken ekseriyetle ondaki tertibe uymuş, bazen takdim-tehir ederek almıştır (Bak. Şâirler Listesi). Aynı şâir olmasına rağmen bazen isimlerini Nevâî'den farklı vermiştir (Bak. Şâirler Listesi). Şâirler hakkında bilgi verirken çeşitli tasarruflarda bulunmuş, bazen şâirin hayatı hakkında Nevâî'de olmayan bilgiler ilâve etmiş, bazen de onun verdiği bilgileri kısaltmıştır. Kazvînî, bazen Nevâî'de olmayan bazı şâirlerle ilgili lâtifeler de anlatmıştır. Ayrıca Nevâî, şâirin ekseriyetle tek beytini veya matlâını verirken Kazvînî bazen tam bir gazelini veya kasidesini örnek olarak almıştır. Ayrıca Nevâî'den farklı olarak bazı şâirlerin ölüm tarihlerini de yazmıştır.

Kazvînî, Nevâî'nin bir şâir hakkında verdiği bilgi veya yargıyı bazen reddetmiş bazen de kabul edip desteklemiştir. Mesela, Nevâî, Mevlânâ Şehîdî'nin 'aşüfte' ve 'dîvâne' kişi gibi görüldüğünü ancak bunun sahte olduğunu söyler (s. 190). Kazvînî ise, Mevlânâ Şehîdî ile çok sohbet ettiğini ve onun divaneliğine hiç şahit olmadığını kaydeder (s. 296-7). Nevâî, Mevlânâ Mîrekî'nin 'ham-tab'rak' olduğunu söyler (s. 192). Kazvînî ise, her ne kadar Nevâî'nin onun 'ham' olduğunu söylese de eserinde örnek verdiği beytin onun 'puhte' olduğunu gösterdiğini ifade eder

(s. 299).

Mecâlisü'n-nefâis'te 461 şâir yer alırken, Kazvînî'nin tercümesinde 549 kişi geçmektedir. Bu da Kazvînî'nin eserine birçok ilâveler yaptığını göstermektedir. Kazvînî, *Mecâlisü'n-nefâis'ten* tercüme ettiği 8 meclisten 105 şâiri çıkartmış, kendisi 47 yeni şâir eklemiştir. İlâve ettiği 'sekizinci bihişt'te ise *Mecâlisü'n-nefâis'te* olmayan 152 şâire yer vermiştir. *Mecâlisü'n-nefâis'te* yer alan şâirlerden 46 tanesinin ya bizzat Türk olduğu belirtilmiş ya da Türkçe şiir söylediği kaydedilmiştir (Bak. Şâirler Listesi). Kazvînî bu şâirlerin 13'ünü çıkartmış, 33'ünü ise eserine alıp tercüme etmiştir (Bak. Şâirler Listesi). Kazvînî, Nevâî'nin eserinde zikrettiği şâirlerden Anadolu'ya gelenleri belirtmiştir. Ayrıca eserine eklediği 'sekizinci bihişt'te de Orta Asyalı Türk şâirler, Anadolu şâirler ile Anadolu'ya Orta Asya ve İran'dan gelen şâirlere de yer vermiştir. Bu şâirler metinde geçiş sırasına göre şunlardır:

Mecâlisü'n-nefâis'te Geçip de Anadolu'ya Geldiği Bildirilen Şâirler

Mevlânâ Sâyilî*: Cüveynlidir. Derviş olup az konuşan biridir. Şiir ve telifatı çoktur. Kazvînî, Anadolu'da olduğunu, kâtipler zümresi arasında yer aldığını ve sultanın kitabet ulufesi ile geçimini sağladığını kaydetmektedir. Zamanının çoğunu kendi şiirleri ile eserlerini yazarak geçirmiştir. *Bostân* ve *Gülîstân'a* cevap yazmıştır. Hiciv de söylemiştir. Ömrünü oruç tutarak geçirmiş, hayvan eti yememiştir. Şiir söylemeye her zaman hazır ve amadedir (s. 241).

Mâyilî: Mecnûn tabiatlı, ancak iyi biridir. Kazvînî, Yavuz Sultân Selîm döneminde Anadolu'da bulunduğunu kaydetmektedir. Burada frengi hastalığına yakalanmıştır. Kazvînî, Hz. Ali ve ailesine muhabbetinin yok olduğunun söylendiğini, eğer bu doğru ise iyi bir kişi olmadığını belirtir (s. 248).

Seyyid Hüseyin-i Bâverdi: İlim tahsil etmek

için Herat'a gitti. Tahsilini tamamladıktan sonra Mîrzâ Kîçîk'in refekatında Mekke'ye gidip Mekke-i Mûkerreme'yi, Mezâr-ı Halîl'i ve diğer kutsal mezarları ziyaret etti. Irak, Fars ve Anadolu'da bulundu. Oraların meşhur âlimleri, bilginleri ve evliyalari ile sohbet etti ve onlarla yaptığı bu sohbetlerden faydalandı. Ancak kendisine haset eden kimselerin kınamasına maruz kaldı ve onların 'dîvâne' suçlaması ile karşılaştı (s. 273).

Mevlânâ Sâ'ilî:** Kurşludur. Hızlı yazı yazar bir gençtir. Her an şiir söylemeye hazır ve amadedir. Dâima oruç tutar. Hayvan eti yemez, sadece sultanın ulufesini yerdi. *Gülîstân'a* nazire olarak bir eser yazmıştır. Ancak ondan başka kimse o eseri yazmamış ve mütalaa etmemiştir. Her beyti hece harflerine göre düzenlenmiş bir divan oluşturmıştır. Fakat bu divan başkalarından kopyadır yani çalıntıdır. Kazvî'nî, Sâ'ilî'nin 927/1521 tarihinde Anadolu'da bulunduğunu kaydetmektedir (s. 289).

Sultân Bediuzzamân: Zamanının seçkini, güzel ahlâkta eşsiz, kemal sahibi, bezm ve rezmin binaziri olan Sultân Bediuzzamân, cömertlikte de Hâtem-i Tâîy gibidir. Şiiri iyi ve hoş söyler. 920/1514 tarihinde Yavuz Sultân Selim Tebriz tahtını fethedip Şâh İsmail'i hezimete uğrattığı zaman, Sultân Bediuzzamân Mîrzâ'yı Tebriz'den İstanbul'a getirmiştir. Bediuzzamân Mîrzâ, İstanbul'da Yavuz Sultan Selim'in hizmetinde bulundu. Bir gün Herat tahtının kendisine miras kalacağı ümidiyle yaşadı. Tam umuduna kavuşacakken İstanbul'da vebadan öldü (s. 315-6).

'Sekizinci Bihîşt'te Geçen Orta Asyalı veya Anadolu'ya Gelen Şâirler

I. Ravza:

Şeyh Evhaduddîn-i Kirmânî: Şiirleri meşhurdur (s. 318-9).

Şeyh Celâluddîn Behâü'l-veled: Belhlidir. Konya'da vefat ettiğinden dolayı Rûmî diye

meşhur olmuştur. *Mesnevî* isminde bir eseri ile başka şiirleri vardır (s. 321).

Raziuddîn Baba: Abaka Han zamanında Diyarbakır hâkimi idi. Daha sonra azledilerek yerine Celâluddîn getirilmiştir. Şiirleri çoktur (s. 338).

Mîr Alî Şîr: Değeri yüce bir kimsedir. Câmî, şâirler zümresi arasında adının defterin başında yer aldığını söylemiştir. Şiirlerinde Nevâî mahlasını kullanmıştır. Farsça ve Türkçe şiire tam kudreti vardır. Ancak o, daha çok Türkçe şiir söylemeye meyletmiştir. Yaklaşık otuz bin beyit olan Türkçe hamsesi meşhurdur. Kimse ondan daha iyi ne Türkçe şiir söylemiş ne de nazım ve nesir incisi delmiştir (s. 357-8).

II. Ravza:

Sultân Selîm Şâh: Gücü, kuvveti, azameti ve ülkesinin genişliği cihanda görülmemiş bir padişah'tır. Ayrıca latif ve zarif biridir. Arap ve Acem diyarında fetihler yapmış, yaptığı fetihler ismine yazılan tarih kitaplarında geniş olarak anlatılmıştır. Farsça ile yazılmış birçok iyi şiiri vardır. Türkçe şiirleri de güçlü ve olgundur (s. 359-64).

Mevlânâ Behâuddîn Alî: Şirazlıdır. Mahlası Edâî'dir. Şiirde kasdedilen 'edayı' çok iyi ifade ettiği için bu mahlası almıştır. Şiraz'ın muteber kâtiplerinden olup iyi bir hattattır. *Şeh-nâme*, Nizâmî ve Husrev-i Dihlevî'nin *Hamse'si*, *Kemâl'in Dîvân'ı* gibi eserleri istinsah etmiştir. Ayrıca Şeyh Sa'dî gibi çeşitli ülkeleri ve yerleri gezip dolaşmış, oralarda bulunan fazilet ve kemal sahibi kimselerle sohbet etmiş ve onların her birinden bir fazilet kazanmıştır. Bundan dolayı bünyesinde çeşitli faziletler toplanmıştır. 928/1521-2 tarihinde İstanbul'da vebadan ölmüştür.

Güzel ve hoş mesnevî, gazel ve kaside söylemiştir. *Şeh-nâme* vezninde Yavuz Sultân Selîm dönemi tarihini yazmıştır (s. 364-6).

Şeyh Abdullâh-ı Şebusterî: *Gülşen-i Râz*

müellifi Şeyh Mahmûd-ı Şebusterî'nin oğludur. “El-veledü sırrı ebîhi (: çocuk babasının sırrıdır)” nin manası onda ortaya çıkmıştır. Çünkü onun ceddinin olgunlukları ve faziletlerinin nurları onda latif bir şekilde bulunmaktadır. Her ilimde, özellikle riyazette mahareti vardır.

926/1520 yılında Semerkand'dan Anadolu'ya geldi. Yavuz Sultan Selim ona hürmet ve tazim gösterdi. Her gün için 30 akçe ulufe bağlandı. Ayrıca her iki veya üç ay için de 5000 akçe ihsan edildi. Şeyh Abdullâh-ı Şebusterî, devamlı Yavuz Sultân Selim'in önünde giderdi. Sultan Selim ona hürmet eder, huzurunda ayağa kalkardı.

Şem' u Pervâne isimli mesnevi ile muammanın kaideleri ile ilgili risalesini Sultan Selim adına yazmıştır. Güzel ve hoş şiirleri vardır (s. 366-9).

Mevlânâ Şemsuddîn-i Berda'î: Mahlası Hamdî'dir. Halk arasında Mollâzâde ve Berda'îzâde diye meşhurdur. *Şerh-i Îsâgocî'ye* haşiyesi olan Mevlânâ Muhammed Berda'nın oğullarındandır. Mollâzâde de fazilet ve çeşitli ilimlere mâlik bir kişiydi. *Tefsîr-i Kâdî*, *Şerh-i Hidâye*, *Hikmet*, *Mîrek Cengi* ve *Âdâb-ı Bahs-i Mes'ûdî* gibi meşhur eserlere hâşiye yazmıştır.

917/1511-2 tarihinde Horasan'dan Anadolu'ya geldi. Yavuz Sultân Selim ona hürmet ve tazim göstererek Hâssa Oğlanlara muallim tayin etti ve çeşitli ihsanlarda bulundu. Güzel ve hoş şiirler söylemiştir (s. 370-7).

Mevlânâ Hazânî: Kâdî Han'ın oğullarından Mevlânâ Yahyâ-yı Semerkandî'nin oğludur. 928/1521-2 tarihinde babasıyla Deşt-i Kıpçak üzerinden Anadolu'ya geldi. Buradan Mekke'ye gitti. Şiir söylemiştir (s. 377-8).

Sultân Abdullâh: Buhara sultanlarındandır. Türkçe ve Farsça güzel şiirleri vardır. İlmî ve amelî faziletleri bünyesinde toplamıştır (s. 378-9).

Mevlânâ Sedîd Tabîb: Kazvinlidir. Uzun müddet Edirne'de Hâssa-i Sultânî-i Osmânî'de tabiplik yapmıştır. “Hezzâl (: zayıflık)” hastalığında uzman bir tabiptir. Şiir söylemiştir (s. 381).

Mevlânâ Habîb: Hoş sohbet biridir. Birçok şiir ezberindedir. Güzel yazı yazar, şiiri ise iyi söyler. Çinicilikte benzeri yoktur. Kazvîni, hâlâ Anadolu'da çinicilikle meşgul olduğunu belirtmektedir (s. 382).

Mevlânâ Basîrî-i Acemî: Meşhur bir şâirdir. Dünya malına ehemmiyet vermeyen kanaatkâr biridir. Güzel şiir söyler (s. 381-2).

Şeyh Fethullâh: Fâzıl ve kâmil bir gençtir. Şeyh Muzaffuriddîn'in oğludur. Annesi tarafından Mevlânâ Celâluddîn-i Devvânî soyundandır. Genç yaşlarda hikemî ve şer'î olgunluk ile çeşitli faziletler kazanmıştır. Şiirleri oldukça iyidir. Bursa'da 929/1522-3 yılında meydana gelen veba salgınında ölmüştür (s. 389).

Mevlânâ Fahr-i Halhâlî: Şeyhlerin büyüklerinden olan Halhâl'in çocuklarındandır. Şiirdeki yeteneği iyidir. Anadolu müftüsü Ali Çelebi'nin oğlunun sünnetine Farsça manzum tarih söylemiştir. Sünnetten bir müddet sonra, Müftü Ali Çelebi'nin Fâzıl ismindeki oğlunun vefatına da Farsça manzum tarih demiştir (s. 391 -2).

Mîr Ayânî: Seyyiddir. Derici mesleğine mensuptur. Bir zaman kalenderlik yapmış, bir zaman da Anadolu'da bulunmuştur. Yahudiler mahallesinde oturmuştur. Hoş görüşlü bir yahudi çocuğu devamlı onun hizmetinde bulunmuş. O çocuk, onun sohbetinden dolayı müslüman olmuş. Bundan dolayı ona “Seyyid-i Yehûdân (: Yahudilerin efendisi)” denmiştir. Fazıl bir kimse olup irticalen şiir söylemeye muktedir (s. 392).

Mevlânâ Fethullâh-i Kâtib: Kâtibler zümresi içerisinde eşsizdir. Bütün yazı çeşitlerini gayet hoş ve güzel yazar. Hoş sohbet birisidir. Şiirlerinin çoğu üstad kişilerin ezberindedir. Yavuz Sultan Selim onu, Tebriz'den İstanbul'a getirt-

miştir. Kazvîni, orada Şâh İsmail'in şimdi ise Yavuz Sultan Selim'in kâtibi olduğunu kaydeder (s. 393).

Mevlânâ Muhammed Mezheb-i Kirmanî:

Gençlik yıllarında güzellik ve iyi huy ile ahlâkta benzersizdi. Hüsn-i hatta ve tezhip sanatında meşhurdur. Güzellikte Yûsuf, tezhipte ise ikinci Mânî idi. Güzel ve hoş şiirler söylemiştir. İstanbul'da vebadan on gün içersinde babası ve erkek kardeşi ile birlikte ölmüştür (s. 400).

Mevlânâ Ferruhî: İlim ve fazilet sahibi biridir. Şiir ve şâirlikte mahir olup şiirin her türünü söylemeye muktedir. İstanbul'da ilk defa bir mısraı Sultân Süleymân'ın tahta oturmasına, bir mısraı Belgrat kalesinin fethine tarih düşülen eşsiz ve gönül alıcı bir kaside söylemiştir (s. 404-5).

Emînî: Fakir, miskîn-sıfat ve düzgün yaratılışlı biridir. Dâima gazel söyleyen Emînî'nin kaside de söylediği görülmektedir.

Kazvîni, *Mecâüsü' n-nefâis Tercümesi'* nin bitimine doğru Emînî-i Semerkandî' nin¹⁰ Mekke'den Anadolu'ya geldiğini, her mısraı Kânunî Sultân Süleyman'ın cülusuna tarih olan bir kaside yazdığını bildirmektedir. Kazvîni bu kasideyi eserine almıştır. Kazvîni, ayrıca bu kasidenin İbrahim Paşa'nın vezareti sırasında ona iletilmiş, İbrahim Paşa'nın Emînî'ye üç bin akçe ulaştırdığını, Emînî'nin bu para ile ticarete başladığını, ticaret maksadıyla çeşitli yolculuklara çıktığını da kaydetmektedir (s. 406).

Örnek Metinler

I. Baba Sevdâ'î (Ali Şîr Nevâî, 1961):

Bâverddindür. Evvel Hâverî tahallus kılur irdi. Gayb 'âlemdin anga cezbe yitti kim 'aklı zâyil bolup ildin çıkıp baş ayag yalang dîvâneler dik tag u deşde kizer irdi. Öz hâliga kilip il arasığa kirgending songra Sevdâ'î tahallus kıldı. Baysungur Mîrzâ atığa kasâyidi bar. Gazelni dagı nev'î ayıtpdur. Bu matla' anıngdur kim:

عنبرت خال ورخت وردو خطت ریجانست

دهنست غنجه و دندن در و لب مرجانست

'Ömri siksending ötti ve kabri Bâverdning Sûkkân atlıg kentisedür. İki garîb ogul yâdgâr koyup bardı.

Herâfî (Ali Şîr Nevâî, 1323):

مولانا سوداقي

از باورد بود اول خاوري تخلص ميگرد از عالم

غيب جذب به باور سیده از میان مردم بیرون رفته در

کوه و بیابان ميگردید چون بحال خود آمده در

میان مردم آمد سوداقي تخلص کرد و بنام

بایسنغر میرزا قصاید او بسیار است. غزل را نوعی

میکفت. این مطلع از اوست : مطلع

عنبرت خال ورخت وردو خطت ریجانست

دهنست غنجه و دندن در و لب مرجانست

عمرش از نود گذشته بود (در سنه 853 وفات کرد

و قبر او در باورد بقریه سکان است. دو پسر

غریب یادگار گذاشت 11

Kazvîni (Ali Şîr Nevâî, 1323):

مولانا سوداقي

در اول خاوري تخلص ميگرده ، در آخر ثون مجذوب

گشته و سر تا برهنه در کوه و دشت ميگشته و از

مجنوبي باز ثون عاقل گشته سوداقي تخلص ميگرده ،

زیرا که طفلان محله او را سوداقي ميگفته اند ، و قصاید

خوب او در مدح سلطان بایسنغر میرزا بسیار است ، و

این مطلع يك قصیدای اوست : مطلع

عنبرت خال ورخت وردو خطت ریجانست

دهنست غنجه و دندن در و لب مرجانست

Kazvîni (Alî Şîr Nevâî, 1323):

Kazvîni (Alî Şîr Nevâî, 1323):

مولانا کمالی

بلخی بوده و ترکی کوی، و شعر او در نواحی بلخ مشهور است، مسکن او کوه صاف است، و این مطلع اوست: مطلع

ایر نینک قولی دور نیشکرای جان بیلی باغلیغ

کل داغی یوزونک بنده سی دور تونی یماغلیغ

قبر او در کوه صاف است¹⁴.

III. Mevlânâ Sekkâkî (Alî Şîr Nevâî, 1961):

Mâverâü'n-nehrdindür. Semerkand ehli anga köp mu'tekiddürler ve be-gâyet ta'rîfin kılurlar. Ammâ fakîr, Semerkand'da irkende mu'arrifleridin her niçe tefahhus kıldım kim anıng netâyic-i tab'ıdın birer nîme anlayın. Ta'rîf kılğanlança nîme zâhir bolmadı.

Barçadın kalsalar sözleri budur kim Mevlânâ Lutfining barça yahşi şi'rleri anıngdur kim ugurlap öz atıga kılupdur. Ol yirlerde bu nev'ohşaşı yok. Mezesiz mükâbereler gâhî vâkî' bolur. Bari ba'zısı ta'rîf kılup kim okurlar. Bu matla'nı anga isnâd kılurlar kim:

Ni nâz bu ni şîvedür ey câdû közlük şûh-ı şeng

Kebk-i derî tâvûsda yok elbette bu refât u reng

Kabri hem ol sandur.

Herâtî (Alî Şîr Nevâî, 1323):

مولانا سکاکی

از ماوراءالنهر، و اهل سمرقند با و بسیار معتقد بودند،

و بی نهایت تعریف می کنند، اما در محلی که در

سمرقند بود هر چند تفحص نمودم که از نتایج طبع

او نیز می معلوم کنم ثنانکه تعریف می کنند نپذیرد.

از همه جوابی که عاجز میشدند سخن ایشان این بود

که همه ابیات خوب مولانا لطیفی از اوست که بنام

خود کرده است، اما در ماوراءالنهر امثال این سخنان

و میگویند که عاشق میرزا بایسنغر بوده، روزی با میرزا

در بالای بام خانه نشسته بوده، میرزا با و گفته اگر مرا

دوست می داری خود را از بالای بام خانه بزن انداز.

و در دوستی من جان بباز. مولانا در زمان برجسته و

در بالای تند می دیده، چون بکنار بام رسیده ایستاده و

گفته: "ما شمارا بدینجا دوست میداریم و بس." میرزا

ازین بسی شاد و خندان گشته و با و می گفته اگر در من

عیبی می بینی تنبیه کن تا در ازالای آن کوشم، با با گفته

غیر از کاهلی در تو عیبی نیست میرزا فرموده نه نوع

کاهلی دارم؟ با با گفته کاهلی تو آنست که تو قادی که

بیک کلمه که بگوئی مرا غنی سازی و آن کلمه از

کاهلی نمیگویی: اگر میگویی که بمن هزار تنگه سرخ

بدهند من غنی میکشتم. میرزا خندیده و با و یک هزار

تنگه سرخ بخشید¹².

II. Mevlânâ Kemâlî (Alî Şîr- Nevâî, 1961):

Belhdindür. Kûh-ı Sâfda bolur irdi. Türkî-gûydur. Anıng hem nazmı hem ol nevâhîde halâyık arasında hâlî ez-şöhret imes irdi. Bu matla' anıngdur kim:

îrning kavlidür ney-şeker iy cân bili bağlık Gül
dagı yüzüng bendesidür tonı yatnaglık Kabri
Kûh-ı Sâfdadur.

Herâtî (Alî Şîr Nevâî, 1323):

مولانا کمالی

از کوه صاف بود، نظم ترکی میگفت و شعرش در میان

مردم همان نواحی شهرت دارد. این مطلع ترکی از اوست:

ترکی

ایر نینک قولیدور نیشکرای جان بیلی باغلیغ

کل داغی یوزونک بنده سی دور (تونی) یماغلیغ¹³

Kazvîni (Alf Şîr Nevât, 1323):

مکابره بی مزه بسیار است. این مطلع را بمولانا

سکاکي اسناد مي کنند: ترکی

نی نازوبونی شیوه دورای جادو کوزلوك شوخ و شنگ

کبک دری طاوس دایوق البته یورفتار دنیك¹⁵

مولانا سکالی

از ماوراءالنهر است، و مردم سمرقند او را معتقد

بودند، از مطلعهای او که اهل سمرقند آنرا شنیدند

و میخوانند اینست:

نی نازوبونی شیوه دورای جادو کوزلوك شوخ و شنگ

کبک دری طاوس دایوق ته یورفتار دنیك

قبر او در سمرقند است.¹⁶

ŞÂİRLER LİSTESİ

Bu tablodan istifade edilirken şu hususlara dikkat edilmelidir:

1. Bu listede “bold” olarak yazılan şâir isimleri, bizzat Türk olduğu veya Türkçe şiir söylediği belirtilenleri göstermektedir.
2. İsminden sonra (*) işareti konulan şâirler, aslında aynı kişi olup da isimleri bu tezkirelerde değişik geçen şâirlerdir.
3. Takdim-tehir edilerek yazılan şâirler dipnotlarla belirtilmiştir.
4. İsimleri zikredilmeyen şâirler [] içerisinde verilmiştir.
5. Anadolu'ya Anadolu dışından gelen şâirler, italik yazı ile gösterilmiştir.

*Mecâlisü'n-nefâis*¹⁷

Kitâb-ı Mecâlisü'n-nefâis
(Mukaddime)

Tercüme-i Herâtü

(Letâif-nâme)
(Mukaddime)

Tercüme-i Kazvînî

(Mukaddime)

Evvelgı Meclis

1. Emîr Kâsım Envâr (s. 5-7)
2. Mîr Mahdum (s. 7-8)
3. Hâfız Sa'd (s. 8)
4. Hâce Ebu'l-vefâ-yi H'ârizmî
(s. 8-9)
5. **Mevlânâ Hüseyin-i H'ârizmî**
(s. 9-10)
6. Şeyh Azerî (s. 10-1)
7. Mevlânâ Kâtibî (s. 11-3)

Meclis-i Evvel

- Emîr Kâsım Envâr (s. 6-7)
Mîr Mahdum (s. 7-8)
Hâfız Sa'd (s. 8)
H'âce Ebu'l-vefâ (s. 9)
- Mevlânâ Hüseyin-i H'ârizmî**
(s. 9)
Şeyh Azerî (s. 10)
Mevlânâ Kâtibî (s. 10-1)

Bihîşt-i Evvel

- Emîr Kâsım Envâr (s. 183-4)
Mîr Mahdum (s. 184)
Hâfız Sa'd (s. 184-5)
H'âce Ebu'l-vefâ (s. 185)
- Mevlânâ Hüseyin-i H'ârizmî**
(s. 185)
Şeyh Azerî (s. 185-6)
Mevlânâ Kâtibî (s. 186-7)

8. Mevlânâ Eşref (s. 13)	Mevlânâ Şeref-i Hıyâbânî* (s. 11-2)	Mevlânâ Şeref* (s. 187)
9. H'âce İsmetullâh (s. 13-4)	H'âce İsmet* (s. 12)	H'âce İsmet* (s. 187-8)
10. Mevlânâ Hayâlî (s. 14)	Mevlânâ Hayâlî (s. 12-3)	Mevlânâ Hayâlî (s. 188)
11. Mevlânâ Bisâtî (s. 14-5)	Mevlânâ Bisâtî (s. 13)	Mevlânâ Bisâtî (s. 188)
12. Mevlânâ Yahyâ Sibek (s. 15-6)	Mevlânâ Yahyâ Sibek (s. 13-4)	Mevlânâ Yahyâ Şibek (s. 188-9)
13. Mîr İslâm Gazâlî (s. 16)	Emîr İslâm Gazâlî (s. 14)	Mîr İslâm* (s. 189)
14. Seyyid Ali Hâşimî (s. 17)	Seyyid Hâşimî* (s. 14)	Seyyid Ali Hâşimî (s. 189)
15. Kâdî Muhammed İmâmî (s. 17)	Kâdî Muhammed İmâmî (s- 14)	Kâdî Muhammed* (s. 189)
16. Mevlânâ Muhammed Âlim (s. 17-8)	Mevlânâ Muhammed Âlim (s. 15)	Mevlânâ Muhammed Âlim (s. 190)
17. Mevlânâ Kudsî (s. 18)	Mevlânâ Kudsî (s. 15)	Mevlânâ Kudsî (s. 190)
18. Mevlânâ Ruhî Yârzî (s. 18)	Mevlânâ Ruhî Yârzî (s. 15)	Mevlânâ Rûhî* (s. 190)
19. Mevlânâ Sâhib-i Belhî (s. 19-20)	Mevlânâ Sâhib-i Belhî (s. 15-6)	Mevlânâ Sâhib* (s. 190-1)
20. Mevlânâ Sîmî (s. 20)	Mevlânâ Sîmî (s. 16-7)	Mevlânâ Sîmî-yi Nişâbüî* (s. 191)
21. Mevlânâ Alî Âhî (s. 20-1)	Mevlânâ Alî Âsî* (s. 17)	Mevlânâ Âhî (s. 191)
22. Mevlânâ Alî Şihâb (s. 21)	Mevlânâ Alî Şihâb (s. 17)	Yok
23. Muhammed Alî-yi Şugânî (s. 21)	Mevlânâ Muhammed Alî-yi Şugânî (s. 17)	Yok
24. Mevlânâ Tâli'î (s. 21)	Mevlânâ Tâli'î (s. 17)	Mevlânâ Tâli'î (s. 191)
25. Mevlânâ Tûsî (s. 21)	Mevlânâ Tûsî (s. 18)	Mevlânâ TÛsî (s. 192)
26. Baba Sevdâ'î (s. 22-3)	Mevlânâ Sevdâ'î* (s. 18)	Mevlânâ Sevdâ'î *(s. 192)
27. Mevlânâ Zâhidî (s. 23)	Mevlânâ Zâhidî (s. 18)	Mevlânâ Zâhid* (s. 193)
28. Mevlânâ Emîrî (s. 23)	Mevlânâ Emîrî (s. 18-9)	Mevlânâ Emîr* (s. 193)
29. Mevlânâ Bedahşî (s. 24)	Mevlânâ Bedahşî (s. 19)	Mevlânâ Bedahşî (s. 193)
30. Mevlânâ Tâlib-i Câcermî (s. 24)	Mevlânâ Muhammed Tâlib-i Câcermî* (s. 19)	Mevlânâ Tâlib* (s. 193)
31. Mevlânâ Burunduk (s. 24-5)	Mevlânâ Burunduk (s. 19)	Mevlânâ Bâyezîd* (s. 193)
32. Mevlânâ Cünûnî (s. 25)	Mevlânâ Cünûnî (s. 19)	Mevlânâ Cünûnî (s. 194)
33. Mevlânâ Ârifî (s. 25)	Mevlânâ Mahmûd Ârifî* (s. 20)	Mevlânâ Ârifî (s. 194)
34. Mevlânâ Süleymânî (s. 26-7)	Mevlânâ Süleymânî (s. 21)	Mevlânâ Süleymânî (s. 194-5)
35. Mevlânâ Kadîmî (s. 27)	Mevlânâ Nedîmî (Kadîmî)* (s. 21-2)	Mevlânâ Kadîmî (s. 195-6)
36. Mevlânâ Mesîhî (s. 28)	Mevlânâ Mesîhî (s. 22)	Mevlânâ Şeyhî* (s. 196)
37. Mevlânâ Hâcî Ebu'l-hasan (s. 28-9)	Hâcî Ebu'l-hasan (s. 22)	Mevlânâ Hâcî Ebu'l-hasan (s. 196)
38. Mevlânâ Kutbî (s. 29)	Mevlânâ Kutbî (s. 22)	Mevlânâ Kutbî (s. 196)
39. Mevlânâ Na'imî (s. 29)	Mevlânâ Na'imî (s. 22-3)	Mevlânâ Na'imî (s. 197)
40. Mevlânâ Zeyn (s. 29-30)	Mevlânâ Zeyn (s. 23)	Mevlânâ Zeyn (s. 197)

41. Mevlânâ Muhammed-i Câmî (s. 30)	Mevlânâ Muhammed-i Câmî (s. 23)	Mevlânâ Muhammed* (s. 197)
42. Mîr Şâhî (s. 30-1)	Emîr Şâhî (s. 23-4)	Emîr Şâhî (s. 197-8)
43. Mevlânâ Müşterî (s. 32)	Yok	Yok
44. Mevlânâ Alî Der-düzd (s. 32)	Yok	Yok
45. Mevlânâ Tâli'î (s. 32)	Yok	Yok
46. Mevlânâ Muhyî (s. 32)	Yok	Yok

Mecalisü n-nefayisning Evvelgi
Meclisinin İtmâmı (s. 32-3)

Yok

Yok

İkinci Meclis

Meclis-i Devvum

Bîhişt-i Devvum

47. Mevlânâ Şerefuddîn Alî-i Yezdî (s. 34-5)	Mevlânâ Şerefuddîn Alî-i Yezdî (s. 25-6)	Mevlânâ Şerefuddîn Ali* (s. 199-200)
48. H'âce Evhad-i Müstevfî (s. 35-6)	H'âce Evhad-i Müstevfî (s. 26)	H'âce Evhad-i Müstevfî (s. 200-1)
49. Mevlânâ Abdü'l-vehhâb (s. 36-7)	Mevlânâ Kâdî Abdü'l-vehhâb-i Meşhedî* (s. 26)	Mevlânâ Abdü'l-vehhâb (s. 201)
50. H'âce Fazlullâh Ebu'l-Ieysî (s. 37)	H'âce Fazlullâh Ebu'l-Ieysî (s. 26-7)	H'âce Fazlullâh-i Semarkandî* (s. 201)
51. Mevlânâ Ulâ-i Şâşî (s. 37-8)	Mevlânâ Ulâ-i Şâşî (s. 27)	Mevlânâ Ulâ-i Şâşî (s. 201-2)
52. Mevlânâ Muhammd-i Tebâdkânî (s. 38-9)	Mevlânâ Tebâdkânî* (s. 27-8)	Mevlânâ Muhammed-i Tebâdkânî (s. 202)
53. Şeyh Sadruddîn-i Revâsî (s. 39)	Şeyh Sadruddîn-i Revâsî (s. 28)	Şeyh Sadruddîn-i Revâsî (s. 202)
54. Mîr Haydar-ı Meczûb (s. 39-40)	Mîr Haydar-ı Meczûb (s. 28)	Mîr Sadruddîn-i Meczûb* (s. 202-3)
55. Mevlânâ Muhammed-i Arab (s. 40)	Mevlânâ Muhammed-i Arab (s. 28-9)	Mevlânâ Muhammed-i Arab (203)
56. Mîr Müflisî (s. 41)	Mîr Müflisî (s. 29-30)	Mîr Müflisî (s. 203)
57. Mevlânâ Abdülkahrî (s. 41)	Mevlânâ Abdülkahrî (s. 30)	Mevlânâ Abdülkahrî (s. 203)
58. Mevlânâ Abdürrezzâk (s. 42)	Mevlânâ Abdürrezzâk (s. 30)	Mevlânâ Abdürrezzâk (s. 203-4)
59. Mîr Yâdigâr Big (s. 42-3)	Emîr Yâdigâr Big* (s. 304)	Mîr Yâdigâr (s. 204)
60. Mevlânâ Tûtî (s. 43)	Mevlânâ Tûtî (s. 31)	Mevlânâ Tûtî (s. 204)
61. Mevlânâ Veysî (s. 44)	Mevlânâ Veysî (s. 31)	Mevlânâ Veysî (s. 205)
62. Mevlânâ Sâgarî (s. 44-5)	Mevlânâ Sâgarî (s. 32)	Mevlânâ Sâgarî (s. 205)
63. Mevlânâ Fasîh-i Rûmî (s. 45)	Mevlânâ Fasîhî-yi Rûnî* (s. 32)	Mevlânâ Fasîh* (s. 205)
64. Şeyh Kemâl-i Türbetî (s. 45-6)	Şeyh Kemâl-i Türbetî (s. 32-3)	Şeyh Kemâl-i Türbetî (s. 205-6)
65. Dervîş Mansûr (s. 46-7)	Dervîş Mansûr-ı Sebzvârî* (s. 33-4)	Dervîş Mansûr (s. 206)
66. Hâfız Alî-i Câmî (s. 47)	Mevlânâ Hâfız Alî-i Câmî* (s. 34)	Mevlânâ Alî-i Câmî* (s. 207)
67. Mevlânâ Muhammed Mu'ammâ'î (s. 48)	Mevlânâ Muhammed Mu'ammâ'î (s. 34)	Mevlânâ Muhammed Mu'ammâ'î (s. 207)

68. Seyyid Kemâl Keçkûl (s. 48-9) Seyyid Kemâl Keçkûlî* (s. 34-5) Seyyid Kemâl Keçkûl¹⁸ (s. 207-8)
69. H^âce Mü'eyyed Dîvâne (s. 49) H^âce Mü'eyyed Dîvâne¹⁹ (s. 35) H^âce Mü'eyyed Dîvâne²⁰ (s. 209)
70. H^âce Mü'eyyed Mehne (s. 49) H^âce Mü'eyyed Mehne*²¹ (s. 35) H^âce Mü'eyyed Mehne*²² (s. 208-9)
71. Mîr İmâd-i Meşhedî (s. 49-50) Mîr İmâd-i Meşhedî (s. 35-6) Mîr İmâd-i Meşhedî (s. 209)
72. Şâh-ı Bedahşân (s. 50) Şâh-ı Bedahşân (s. 36) Şâh-ı Bedahşân (s. 209)
73. İbn-La'lî (s.50) İbn-i La'lî (s. 36) İbn-i La'lî (s. 209-10)
74. Mevlânâ Abdüssamed-i Bedahşî (s. 51) Mevlânâ Abdüssamed* (s. 36) Mevlânâ Abdüssamed-i Bedahşî (s. 210)
75. Mevlânâ Yûsuf Şâh (s. 51) Mevlânâ Yûsuf Şâh (s. 37) Mevlânâ Yûsuf Şâh (s. 210)
76. H^âce Ebû İshâk (s.51-2) H^âce Ebû İshak (s. 37) H^âce Ebû İshak (s. 210)
77. Seyyid Kâzımî (s. 52) Seyyid Kâzımî (s. 37) Seyyid Kâzımî (s. 211)
78. Mevlânâ Muhammed Mu'ammâ'î (s. 52-3) Mevlânâ Muhammed Mu'ammâ'î (s. 37-8) Mevlânâ Muhammed Mu'ammâ'î (s. 211)
79. H^âce Hasan Hızır Şâh (s. 53-4) H^âce Hızır Şâh-ı Esterâbâdî* (s. 38) H^âce Hüseyin Hızır Şâh* (s. 211-2)
80. Mevlânâ Hâcî Nücûmî (s. 54) Mevlânâ Hâcî Nücûmî (s. 38) Mevlânâ Nücûmî* (s. 212)
81. H^âce Mes'ûd-ı Kûmî (s. 54-5) Mevlânâ Mes'ûd-ı Kumî (s. 38-9) H^âce Mes'ûd-ı Kumî (s. 212)
82. Hâfız Yârî (s. 55) Hâfız Yârî (s. 39) Hâfız Yârî (s. 212-3)
83. Mevlânâ Kanberî (s. 55) Mevlânâ Kanberî (s. 39) Mevlânâ Kabrî* (s. 213)
84. Mevlânâ Husrevî (s. 55-6) Mevlânâ Husrevî (s. 39-40) Mevlânâ Husrevî (s. 213)
85. Mevlânâ Zeynî (s. 56) Mevlânâ Nâzenînî-i Sebzvârî* (s. 40) Mevlânâ Nâzenînî (s. 213)
86. Velî-i Kalender (s. 56-7) Mevlânâ Velî-i Kalender* (s. 40) Velî-i Kalender (s. 213-4)
87. Mevlânâ Vâlihî (s. 57) Mevlânâ Valih* (s. 40-1) Mevlânâ Vâlihî (s. 214)
88. **Harîmî-i Kalender (s. 57)** **Mevlânâ Harîmî-i Kalender*** (s. 41) **Cerîmî-i Kalender*** (s. 214)
89. **Mevlânâ Tarhânî (s. 57-8)** **Mevlânâ Tarhânî (s. 41)** **Mevlânâ Tarhânî (s. 214)**
90. Mevlânâ Aşkî (s. 58) Mevlânâ Âşıkî* (s. 41) Mevlânâ Aşkî (s. 214)
91. Mevlânâ Abdulvehhâb (s. 58-9) Mevlânâ Abdulvehhâb-ı Esferâyenî* (s. 42) Mevlânâ Abdulvehhâb (s. 214-5)
92. H^âce Yûsuf Burhân (s. 59) H^âce Yûsuf Burhân (s. 42) H^âce Burhân* (215)
93. Mevlânâ Maşrıkî (s. 59) Mevlânâ Maşrıkî (s. 42) Mevlânâ Maşrıkî (215)
94. Mevlânâ Hevâ'î (s. 59-60) Mevlânâ Hevâ'î (s. 42-3) Mevlânâ Hevâ'î (215-6)
95. Mevlânâ Kabûlî (s. 60) Mevlânâ Kabûlî (s. 43) Mevlânâ Kabûlî (s. 216)
96. Mevlânâ Muhammed Emîn (s. 60-1) Mevlânâ Muhammed Emîn (s. 43) Mevlânâ Muhammed Emîn (s. 216)
97. Mevlânâ Sa'dî (s. 61) Mevlânâ Sa'dî* (s. 43-4) Mevlânâ Sa'dî (s. 216-7)
98. Mevlânâ Mîr Argun (s. 61-2) Mevlânâ Mîr Argun* (s. 44) Mîr Argun (s. 217)
99. Mevlânâ Sadr-ı Kâtib (s. 62) Mevlânâ Sadr-ı Kâtib (s. 44) Mevlânâ Sadr-ı Kâtib (s. 217)
100. Mevlânâ Ayâzî (s. 62-3) Mevlânâ Ayâzî (s. 44) Mevlânâ Ayâzî (s. 217-8)
101. Mevlânâ Enîsî (s. 63) Mevlânâ Enîsî (s. 44-5) Mevlânâ Enîsî²³ (s. 218)
102. Yok Yok Seyyid Nakîbî (s. 218)

103. Mevlânâ Muhammed-i Âmulî (s. 63-4)	Mevlânâ Muhammed-i Âmulî (s. 45)	Mevlânâ Muhammed-i Âbelî*(s.218)
104. Mevlânâ Burûcî (s. 64)	Yok	Yok
105. Dervîş Nâzikî (s. 64-5)	Dervîş Nâzikî (s. 45)	Dervîş Nâzik* (s. 218-9)
106. Mevlânâ Kevserî (s. 65)	Dervîş Kevserî (s. 46)	Dervîş Kevserî (s. 219)
107. Seyyid Müslimî (s. 65)	Seyyid Müslimî-i Esferâyênî* (s. 46)	Seyyid Müslimî (s. 219)
108. Mevlânâ Nizâm (s. 65-6)	Mevlânâ Nizâm (s. 46)	Mevlânâ Nizâm (s. 219)
109. Mevlânâ Yârî (s. 66)	Mevlânâ Yârî (s. 46)	Mevlânâ Yârî (s. 219)
110. H ^v âce Ahmed-i Mücellid (s. 66)	Mevlânâ Muhammed-i Mücellid (s. 46)	H ^v âce Muhammed-i Mücellid (s. 219-20)
111. Mevlânâ Muhammed-i Ni'met-âbâdî (s. 67)	Mevlânâ Muhammed-i Ni'met-âbâdî (s. 46)	Mevlânâ Muhammed* (s. 220)
112. Seyyid Abdulhak (s. 67-8)	Seyyid Abdulhak-ı Esterâbâdî (s. 47)	Seyyid Abdulhak (s. 220)
113. Mevlânâ Mîr Karşî (s. 68)	Mevlânâ Mîr Karşî (s. 47)	Mevlânâ Karşî* (s. 220)
114. Mevlânâ Cevherî (s. 68)	Mevlânâ Cevherî (s. 47)	Mevlânâ Cevherî (s. 220-1)
115. Mevlânâ Hâverî (s. 68-9)	Mevlânâ Hâverî (s. 47)	Mevlânâ Hâverî (s. 221)
116. Mevlânâ Halvâyî (s. 69)	Mevlânâ Halvâ'î (s. 47-8)	Mevlânâ Halvâ'î (s. 221)
117. Mevlânâ Riyâzî (s. 69-70)	Mevlânâ Riyâzî (s. 48)	Mevlânâ Riyâzî (s. 221-2)
118. Mevlânâ Safâyî (s. 704)	Safâ'î (s. 48)	Yok
119. Mevlânâ Yûsuf (s. 71-2)	Mevlânâ Bedî'î* (s. 48-9)	Mevlânâ Yûsuf (s. 222)
120. Mevlânâ Hâkî (s. 72)	Mevlânâ Hâtemî* (s. 49)	Mevlânâ Hâkî (s. 222)
121. Mevlânâ Lutfî (s. 72-3)	Mevlânâ Lutfî (s. 49-50)	Mevlânâ Lutfî (s. 223-4)
122. Mevlânâ Yakînî (s. 73-4)	Mevlânâ Nakîbî* (s. 50)	Mevlânâ Nakîbî* (s. 224)
123. Mevlânâ Atâyî (s. 74)	Mevlânâ Atâ'î (s. 50)	Mevlânâ Atâ'î (s. 224)
124. Mevlânâ Mukîmî (s. 75)	Mevlânâ Mukîmî (s. 50-1)	Yok
125. Mevlânâ Kemâlî (s. 75)	Mevlânâ Kemâl* (s. 51)	Mevlânâ Kemâlî (s. 224)
326. Mevlânâ Latîfî (s. 75-6)	Mevlânâ Latîfî (s. 51)	Mevlânâ Latîfî (s. 225)
127. Mevlânâ Sekkâkî (s. 76)	Mevlânâ Sekkâkî (s. 51)	Mevlânâ Sigâlî* (s. 225)
128. Mîrzâ Hâcî Soğdî (s. 76-7)	Mevlânâ Hâcî Soğdî-i Semerkandî* (s. 51-2)	Mîrzâ Hâcî Soğdî (s. 225)
129. Nûr Sa'îd Big (s. 77)	Nûr Sa'îd Big (s. 52)	Sa'îd Big* (s. 225)
130. Pehlevân Hüseyin (s. 77)	Pehlevân Hüseyin (s. 52)	Pehlevân Hüseyin (s. 225-6)
131. Mevlânâ Sâni'î (s. 77-8)	Mevlânâ Sâni'î (s. 52)	Mevlânâ Sâni'î (s. 226)
132. H ^v âce Müseyyeb (s. 78)	H ^v âce Müseyyeb (s. 52-3)	H ^v âce Müseyyeb (s. 226)
133. Mevlânâ Bilâl (s. 78)	Mevlânâ Hilâlî* (s. 53)	Yok
134. Mîr Sa'îd (s. 78-9)	Mîr Sa'îd-î Kâbilî* (s. 53)	Mîr Sa'îd ²⁴ (s. 226)
135. Yok	Yok	Mevlânâ Mîr Seyyid (s. 226)
136. Muhammed Alî (s. 79-80)	Mîr Muhammed Alî-i Kâbilî* (s. 53-4)	Muhammed Alî (s. 227)
137. Dervîş Big (s. 80)	Dervîş Big (s. 54)	Mîrzâ Alî* (s. 227)
138. Mîrzâ Big (s. 80-1)	Mîrzâ Big (s. 54)	Mîrzâ Bîg (s. 227)

139. Seyyid Hasan-ı Erdeşîr (s. 81-2)	Emîr Hüseyin-i Erdeşîr (s. 54-5)	Seyyid Hasan-ı Erdeşîr (s. 228)
İkinci Meclisning İhtitâmı (s. 82)		
Üçüncü Meclis	Meclis-i Sevvum	Bihîşt-i Sevvum
140. Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî (s. 83-4)	Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî (s. 56)	Mevlânâ Nûreddîn Abdurrahmân-ı Câmî (s. 229-30)
141. Emîr Şeyhim Süheylî (s. 84-6)	Emîr Şeyhim Süheylî (s. 56-7)	Mîr Şeyhim Süheylî (s. 230)
142. Mevlânâ Seyfî (s. 86-7)	Mevlânâ Seyfî (s. 57-8)	Mevlânâ Seyfî-i Buhârî (s. 230-1)
143. Mevlânâ Âsafî (s. 87-8)	Mevlânâ Âsafî (s. 58-9)	Mevlânâ Âsafî (s. 231-2)
144. Mevlânâ Bennâyî (s. 88)	Mevlânâ Bennâyî (s. 60)	Mevlânâ Bennâyî (s. 232-3)
145. Mevlânâ Kâmî (s. 89)	Mevlânâ Kâmî (s. 60)	Mevlânâ Kâmî (s. 233-4)
146. Mevlânâ Âlim (s. 89-90)	Mevlânâ Âlim (s. 60-1)	Mevlânâ Âlim (s. 234)
147. Mevlânâ Hasan Şâh (s. 90)	Mevlânâ Hüseyin Şâh* (61-2)	Mevlânâ Hasan Şâh (s. 234-5) 97
148. Mevlânâ Mazhar ²⁵ (s. 90-1)	Mevlânâ Mutahhar ²⁶ (s. 62)	Mevlânâ Mutahhar (s. 235)
149. Mevlânâ Şâmî (s. 91)	Mevlânâ Şâmî (s. 62)	Mevlânâ Şâmî (s. 235)
150. Mevlânâ Abdullâh (s. 91-3)	Mevlânâ Abdullâh-ı Hatîf* (s. 62-3)	Mevlânâ Abdullah (s. 235-6)
151. Mevlânâ Dervîş-i Meşhedî (s. 93)	Mevlânâ Dervîş* (s. 63)	Mevlânâ Dervîş-İ Meşhedî (s. 236)
152. Mevlânâ Hurremî (s. 93-4)	Mevlânâ Hurremî (s. 63)	Mevlânâ Hurremî (s. 236)
153. Mevlânâ Kurâza (s. 94)	Seyyid Kurâza* (s. 63-4)	Seyyid Kurâza (s. 236-7)
154. Seyyid Kutub Lekedenk (s. 94-5)	Seyyid Kutub* (s. 64)	Mevlânâ Seyyid Lekedenik (s. 237)
155. Mevlânâ Mukbilî (s. 95)	Mevlânâ Kabûlî* (s. 64)	Mevlânâ Mukîmî* (s. 237)
156. Dervîş Hüsâmî (s. 95)	Yok	Yok
157. Mevlânâ Şevkî (s. 96)	Mevlânâ Şevkî (s. 64)	Mevlânâ Şevkî (s. 237)
158. Mevlânâ Ziyâ (s. 96-7)	Mevlânâ Ziyâ-i Tebrîzî* (s. 64-5)	Mevlânâ Ziyâ-i Tebrîzî* (s. 237-8)
159. Mevlânâ Halef (s. 97)	Mevlânâ Halef-i Tebrîzî* (s. 65)	Mevlânâ Halef-i Tebrîzî* (s. 238)
160. Mevlânâ Mahvî (s. 97)	Mevlânâ Mahvî (s. 65)	Mevlânâ Mahvî (s. 238)
161. Mevlânâ Nergis (s. 98)	Mevlânâ Nergis (s. 65-6)	Mevlânâ Nergis (s. 238)
162. Mevlânâ Sâlimî (s. 98)	Mevlânâ Sâ'ilî* (s. 66)	Mevlânâ Sâlimî (s. 238-9)
163. Mevlânâ Cennetî (s. 99)	Mevlânâ Cennetî (s. 66)	Mevlânâ Cennetî (s. 239)
164. Mevlânâ Enverî (s. 99)	Mevlânâ Enverî (s. 66)	Mevlânâ Enverî (s. 239)
165. Mevlânâ Kâbilî (s. 99)	Mevlânâ Kâbilî (s. 66-7)	Mevlânâ Kâbilî ²⁸ (s. 240)
166. Yok	Yok	Mevlânâ Hamîd (s. 239)
167. Mevlânâ Sırrî (100)	Mevlânâ Sırrî (s. 67)	Mevlânâ Sırrî ²⁹ (s. 240)
168. Mîr Hâc (s. 100)	Mîr Hâc (s. 67)	Mîr Hâc (s. 240)

169. Mevlânâ Manî (s. 100)	Mevlânâ Mânî (s. 67)	Mevlânâ Mânî (s. 2404)
170. Mevlânâ Sâyilî (s. 100-1)	Mevlânâ Sâ'ilî (s. 67)	<i>Mevlânâ Sâyilî</i> (s. 241)
171. Mevlânâ Selâmî (s. 101)	Mevlânâ Selâmî ³⁰ (s. 69)	Yok
172. Mevlânâ Fârigî (s. 101)	Mevlânâ Fârigî ³¹ (s. 69)	Yok
173. Mevlânâ Cemşîd (s. 101)	Molla Cemşîd-i Mu'ammâyî* (s. 69)	Yok
174. Mevlânâ Şihâb (s. 101-2)	Molla Şihâb* ³² (s. 70)	Mevlânâ Şihâb ³³ (s. 239)
175. Mevlânâ Abdulhak (s. 102)	Yok	Mevlânâ Abdulhak ³⁴ (s.239-40)
176. Mevlânâ Vedâtî (s. 102)	Mevlânâ Vedâtî ³⁵ (s. 67-8)	Mevlânâ Vedâtî ³⁶ (s. 241)
177. Mevlânâ Bekâyî (s. 102)	Mevlânâ Bekâtî ³⁷ (s. 68)	Mevlânâ Bekâtî (s. 241)
178. Mevlânâ Müşrifî (s. 103)	Mevlânâ Müşrifî ³⁸ (s. 68)	Mevlânâ Müşrifî (s. 241-2)
179. Mevlânâ Asîlî (s. 103)	Mevlânâ Asîlî ³⁹ (s. 69)	Mevlânâ Asîlî (s. 242)
180. Mevlânâ Kevserî (s. 103)	Mevlânâ Kevserî ⁴⁰ (s. 69)	Mevlânâ Kevserî (s. 242)
181. Mevlânâ Hilâlî (s. 103)	Mevlânâ Hilâlî ⁴¹ (s. 68-69)	Mevlânâ Hilâlî (s. 242)
182. Mevlânâ Kabûlî (s. 104)	Mevlânâ Kabûlî ⁴² (s. 72)	Mevlânâ Kabûlî (s. 242)
183. Mevlânâ Ebû Tâhir (s. 104)	Mevlânâ Ebû Tâlib* (s. 70)	Yok
184. Yok	Mevlânâ [] (s. 71-2)	Yok
185. Mevlânâ Cânî (s. 104)	Mevlânâ Cânî (s. 72)	Mevlânâ Cânî (s. 242-3)
186. Mevlânâ Âfetî (s. 104-5)	Mevlânâ Âfetî (s. 72)	Mevlânâ Âfetî (s. 243)
187. Mevlânâ Zülâlî (s. (s. 105)	Mevlânâ Zülâlî (s. 72)	Mevlânâ Zülâlî (s. 243)
188. Seyyid Nakîbî (s. 105)	Mevlânâ Nakîbî* (s. 72-3)	Yok
189. Mîr Hâşimî (s. 105)	Mevlânâ Hâşimî (s. 73)	Mevlânâ Hâşimî (s. 243)
190. Mevlânâ Sâhib (s. 105-6)	Mevlânâ Sâhib (s. 73)	Mevlânâ Sâhib (s. 243-7)
191. Mevlânâ Mâyilî (s. 106)	Mevlânâ Mâyilî (s. 73)	<i>Mevlânâ Mâyilî</i> (s. 248)
192. Mevlânâ Kavsî (s. 106)	Mevlânâ Kavsî (s. 73)	Mevlânâ Kavsî (s. 248)
193. Mevlânâ Hicrî (s. 106)	Yok	Yok
194. Mevlânâ Nûrî (s. 107)	Mevlânâ Nûrî (s. 73)	Mevlânâ Nûrî (s. 249)
195. Mevlânâ Dâ'î (s. 107)	Mevlânâ Dâ'î (s. 73-4)	Mevlânâ Dâ'î (s. 249)
396. Mevlânâ Subhî (s. 107)	Mevlânâ Subhî (s. 74)	Mevlânâ Subhî (s. 249)
197. Mevlânâ Mecnûn (s. 107)	Mevlânâ Mecnûn (s. 74)	Mevlânâ Mecnûn (s. 249)
198. Mevlânâ Melik (s. 108)	Mevlânâ Melik (s. 74-5)	Mevlânâ Melik (s. 249)
199. Mevlânâ Celâlüddîn (s. 108)	Mevlânâ Celâlüddîn (s. 75)	Mevlânâ Celâlüddîn (s. 250)
200. H'âce Mûsâ (s. 108)	Mevlânâ Mûsâ* (s. 75)	H'âce Mûsâ ⁴³ (s. 250)
201. Mevlânâ Meşrebî (s. 108-9)	Mevlânâ Meşrebî ⁴⁴ (s. 70)	Yok
202. Mevlânâ Vefâyî (s. 109)	Mevlânâ [Vefâyî] ⁴⁵ (s. 70)	Yok
203. Mevlânâ Habîb (s. 109)	Mevlânâ [Habîb] ⁴⁶ (s. 70)	Yok
204. Mevlânâ Harîmî (s. 109)	Yok	Yok
205. Mevlânâ Kalender (s. 109)	Yok	Yok
206. Mevlânâ Kırânî (s. 109-10)	Mevlânâ [Kırânî] ⁴⁷ (s. 70)	Yok
207. Mevlânâ Şâdî (s. 110)	Mevlânâ [Şâdî] ⁴⁸ (s. 71)	Yok
208. Mevlânâ Halil (s. 110)	Yok	Yok
209. Mevlânâ Heybetî (s. 110)	Yok	Yok
210. Mevlânâ Fenâyî (s.110)	Mevlânâ [Fenâyî] ⁴⁹ (s. 71)	Yok

211. Mevlânâ Kanberî (s. 110-1)	Yok	Yok
212. Seyyid Ârif(s. 111)	Yok	Yok
213. Lutfî-i Sâni (s. 111)	Yok	Yok
214. Mevlânâ Adîmî (s. 111)	Yok	Yok
215. Mevlânâ Şebâbî (s. 111)	Yok	Yok
216. Mevlânâ Dervîş (s. 111-2)	Yok	Yok
217. Mevlânâ Ayânî (s. 112)	Yok	Yok
218. Mevlânâ Gıyâsuddîn (s. 112)	Mevlânâ [Gıyâsuddîn] (s. 71)	Yok
219. Seyyid Abdullatîf(s. 112)	Mevlânâ [Abdullatîf] ⁵¹ (s. 71)	Yok
220. Mevlânâ Muhammed (s. 112)	Yok	Yok
221. Mevlânâ Fahrî (s. 113)	Yok	Yok
222. Mevlânâ Rûknî (s. 113)	Yok	Yok
223. Mevlânâ Nâsihî (s. 113)	Mevlânâ [Nâsihî] ⁵² (s. 72)	Yok
224. Mevlânâ Tâyirî (s. 113)	Mevlânâ Tâyirî ⁵³ (s. 77-8)	Yok
225. Seyyid Hazînî (s. 114)	Seyyid Hazînî ⁵⁴ (s. 78)	Yok
226. Mevlânâ Mehdî (s. 114)	Mevlânâ Mehdî ⁵⁵ (s. 78)	Yok
227. Mevlânâ Tâyifî (s. 114)	Mevlânâ Tâyirî* (s. 78)	Yok
228. Mevlânâ Nâyibî (s. 114)	Yok	Yok
229. Mevlânâ Sîfâtî (s. 11 4)	Yok	Yok
230. Emîr Levend (s. 114-5)	Mîr Kalender* (s. 78)	Yok
231. Mevlânâ Emînî (s. 115)	Mevlânâ Emînî (s. 75)	Mevlânâ Emînî (s. 250)
232. Mevlânâ Muhammed Tâlib(s. 115)	Mevlânâ Muhammed Tâlib (s. 75)	Mevlânâ Muhammed Tâlib (s. 250)
233. Mevlânâ Zîrekî (s. 115)	Mevlânâ Zîrekî (s. 75-6)	Mevlânâ Zîrek* (s. 250-1)
234. Mevlânâ Vahdeti (s. 115)	Mevlânâ Vahdeti (s. 76)	Mevlânâ Vahdeti (s. 251)
235. Mevlânâ Nâdirî (s. 116)	Mevlânâ Nâdirî (s. 76)	Mevlânâ Nâdirî (s. 251)
236. Mevlânâ Zamânî (s. 116)	Mevlânâ Zamânî (s. 76)	Mevlânâ Zamânî ⁵⁶ (s. 252)
237. Yok	Yok	Mevlânâ Dost (s. 251-2)
238. Mevlânâ Sûsenî (s. 116-7)	Mevlânâ Sûsenî (s. 76)	Mevlânâ Sûsenî (s. 252-3)
239. Mevlânâ Helâkî (s. 117)	Mevlânâ Sûsenî (s. 76-7)	Mevlânâ Helâkî (s. 253)
240. Dost Muhammed (s. 117)	Yok	Mevlânâ Dost ^{57*} (s. 251-2)
241. Hasan Alî (s. 117-8)	Yok	Hasan Alî (s. 252)
242. Mevlânâ Fethullâh (s. 118)	Yok	Mevlânâ Fethullâh (s. 252)
243. Mevlânâ Esîrüddîn (s. 118)	Yok	Mevlânâ Nazîrüddîn* (s. 252)
244. Mevlânâ Gubârî (s. 118)	Mevlânâ Gubârî-i Esferâyenî* (s. 77)	Mevlânâ Gubârî (s. 253)
245. Mevlânâ Riyâzî (s. 119)	Mevlânâ Riyâzî (s. 77)	Mevlânâ Riyâzî (s. 253)
246. Mevlânâ Tâhirî (s. 119)	Mevlânâ Tâhirî ⁵⁸ (s. 79)	Mevlânâ Zâhir* (s. 253)
247. Mevlânâ Mecnûnî (s. 119-20)	Mevlânâ Mecnûnî (s. 79)	Mevlânâ Mecnûnî (s. 254)
248. Mevlânâ Hemdemî (s. 120)	Mevlânâ Hemdemî (s. 79)	Mevlânâ Hemdemî (s. 254)
249. Mevlânâ Necmî (s. 120)	Mevlânâ [Necmî] (s. 79)	Mevlânâ Necmî (s. 254)
250. Seyyidzâde-i Miinşî (s. 120)	Seyyidzâde-i Münşî ⁵⁹ (s. 78)	Seyyidzâde Münşî (s. 254)
251. Mevlânâ Âsimî (s. 120)	Mevlânâ Âsimî ⁶⁰ (s. 78)	Mevlânâ Âsî (s. 254)

252. Mevlânâ Fahrüddîn (s. 121)	Yok	Mevlana Fahrüddîn (s. 254-5)
253. Mevlânâ Maksûd (s. 121)	Yok	Mevlânâ Maksûd (s. 255)
254. Mevlânâ Sâfî (s. 121)	Mollâ Sâfî (78-9)	Mevlânâ Sâfî (s. 255)
255. Yok	Mollâ Sıfatî (s. 79)	Mevlânâ Safâ'î* (s. 255)
256. Mevlânâ Figânî (s. 121)	Mîr Sa'îd (s. 80)	Mevlânâ Figânî (s. 255)
257. Mevlânâ Bû-Alî (s. 122)	Mevlânâ Bû-Alî (s. 80)	Mevlânâ Bû-Alî (s. 255)
258. Mevlânâ Şeyhî (s. 122)	Mevlânâ Şeyhî (s. 80)	Mevlânâ Şeyhî (s. 255-6)
259. Mevlânâ Herâtî (s. 122)	Mevlânâ Herâtî (s. 80)	Yok
260. Mevlânâ Bihiştî (s. 122)	Mevlânâ Bihiştî ⁶¹ (s. 80)	Mevlânâ Bihiştî ⁶² (s. 251)
261. Mevlânâ Ehlî (s. 122-3)	Mevlânâ Ehlî ⁶³ (s. 80-1)	Mevlânâ Ehlî ⁶⁴ (s. 251)
262. Mevlânâ Nergisî (s. 123)	Mevlânâ Nergisî (s. 81)	Yok
263. Mevlânâ Hızrî (s. 123)	Mevlânâ Hızrî (s. 81-2)	Mevlânâ Hızrî (s. 256)
264. Mevlânâ Bâtınî (s. 123)	Mevlânâ Bâtınî (s. 82)	Mevlânâ Bâtınî (s. 256)
265. Mevlânâ Fazlî (s. 123-4)	Mevlânâ Fazlî (s. 82)	Mevlânâ Feyzî (s. 256-7)
266. Mevlânâ Şühî (s. 124)	Mevlânâ Şühî (s. 82)	Mevlânâ Şühî (s. 257)
267. Mevlânâ Zâhirî (s. 124)	Mevlânâ Zâhirî (s. 82)	Mevlânâ Tâhirî* (s. 257)
268. Mevlânâ Hulkî (s. 124)	Mevlânâ Hulkî (s. 82)	Mevlânâ Hulkî (s. 257)
269. Mîr Esedullâh(s. 124-5)	Yok	Yok
270. Mîr Ahadullâh(s. 125)	Yok	Yok
271. Mevlânâ Şâh Alî (s. 125)	Yok	Yok
272. Mevlânâ Zibâ'î (s. 125)	Mevlânâ Zibâ'î (s. 82-3)	Mevlânâ Zibâ'î (s. 257)
273. Mevlânâ Sa'îd (s. 125)	Mevlânâ Sa'îd (s. 83)	Mevlânâ Sa'îd (s. 257)
274. Mevlânâ Dervîş Alî (s. 125-6)	Mollâ Dervîş Alî-i Şemmâ* (s. 83)	Mevlânâ Dervîş Alî (s. 257-8)
275. Mevlânâ Kallâşî (s. 126)	Mevlânâ Kallâşî (s. 83)	Mevlânâ Kallâşî (s. 258)
276. Mevlânâ Gedâyî (s. 126)	Mevlânâ Gedâ'î (s. 83)	Mevlânâ Gedâ'î (s. 258)
277. Mevlânâ Vâhidî (s. 12 6-7)	Mevlânâ Vâhidî (s. 83)	Mevlânâ Vâhidî (s. 258)
278. Zâve Kadısı (s. 127)	Kâdîzâde* (s. 84)	Kâdîzâde* (s. 258)
279. Mîr Hüseyin (s. 127)	Yok	Yok
280. Mevlânâ Kâşî (s. 127)	Yok	Yok
281. Mevlânâ Zâyirî (s. 127-8)	Yok	Yok
282. Mevlânâ Kânî'î (s. 128)	Yok	Yok
283. Mevlânâ Ziyâyî (s. 128)	Yok	Yok
284. Mevlânâ Nûrî (s. 128)	Yok	Yok
285. Mevlânâ Feyzî (s. 128)	Yok	Yok
286. Mevlânâ Aynî (s. 128)	Yok	Yok
287. Mevlânâ Mu'inî (s. 128-9)	Yok	Yok
288. Ahdarî(s. 129)	Yok	Yok
289. Üstâd Muhammed-i Obahî (s. 129)	Yok	Yok
290. Mevlânâ Kevkebî (s. 129)	Mevlânâ Kevkebî (s. 84)	Mevlânâ Kevkebî (s. 258)
291. Mevlânâ Mihnetî (s. 129)	Mevlânâ Mihnetî (s. 84)	Mevlânâ Muhabbeti* (s. 258)
292. Mevlânâ Şükrî (s. 130)	Mevlânâ Şükrî (s. 84)	Mevlânâ Şükrî (s. 259)

293. Mevlânâ Hakîrî (s. 130)	Mevlânâ Hakîrî (s. 84-5)	Mevlânâ Hakîrî (s. 259)
294. Mevlânâ Esîrî (s. 130)	Mevlânâ Esîrî (s. 85)	Mevlânâ Esîrî (s. 259)
295. Mevlânâ Sa'd (s. 130)	Mevlânâ Sa'd (s. 85)	Mevlânâ Sa'd (s. 259)
296. H'âce Kelân-ı Bezzâz (s. 130-1)	H'âce Kelân-ı Bezzâz (s. 85)	H'âce Kelân-ı Bezzâz (s. 259)
297. H'âce Mansûr (s. 131)	H'âce Mansûr (s. 85)	H'âce Mansûr (s. 259)
298. Sultân Mahmûd (s. 131)	Sultân Mahmûd (s. 85)	Sultân Mahmûd (s. 259-60)
299. Mevlânâ Nizâm (s. 131)	Mevlânâ Nizâm (s. 85)	Mevlânâ Nizâm (s. 260)
300. Mevlânâ Yârî (s. 131)	Mevlânâ Yârî (s. 86)	Yok
301. Mevlânâ Dâ'î (s. 131)	Mevlânâ Dâ'imî* (s. 86)	Mevlânâ Dâmî (s. 260)
302. Baba Şûrîde (s. 132)	Baba Şûrîde (s. 86)	Baba Şûrîde (s. 260)
303. Mevlânâ Sûfî (s. 132)	Mevlânâ Sûfî (s. 86)	Mevlânâ Süfî (s. 260)
304. Mevlânâ Hamîd-i GUI (s. 132)	Mevlânâ Hamîd-i Gül (s. 86)	Mevlânâ Hamîd* (s. 260)
305. Mevlânâ Bihiştî (s. 132)	Mevlânâ Bihiştî (s. 86)	Mevlânâ Bihiştî (s. 261)
306. Mevlânâ Figânî (s. 133)	Mevlânâ Figânî (s. 86-7)	Mevlânâ Figânî (s. 261)
307. Mevlânâ Şerârî (s. 133)	Mevlânâ Şerârî (s. 87)	Mevlânâ Şerârî (s. 261)
308. Mevlânâ Fedâyî (s. 133)	Fedâ'î-i Tebrîzî* (s. 87)	Mevlânâ Fedâ'î (s. 261)
309. Mevlânâ Mahremî (s. 133)	Mevlânâ Mahremî (s. 87)	Mevlânâ Mahremî (s. 261)
310. Mevlânâ Ayânî (s. 133)	Mevlânâ Ayânî (s. 87-8)	Mevlânâ Mahremî (s. 261-2)
311. Mevlânâ Vâlihî (s. 134)	Mevlânâ Vâfî (s. 88)	Mevlânâ Vâlihî (s. 262)
312. Seyyid Hançer Çiçek (s. 134)	Seyyid Hançer* (s. 88)	Seyyid Hançer* (s. 262)
313. Mevlânâ Zârî (s. 134)	Mevlânâ Zârî (s. 88)	Mevlânâ Zârî (s. 262)
314. Mevlânâ Nâzır (s. 134)	Mevlânâ Nâzırî 65 (s. 88)	Mevlânâ Nâzırî (s. 262)
335. Mevlânâ Zâtî (s. 134)	Mevlânâ Zâtî66 (s. 88)	Mevlânâ Zâtî (s. 262)
316. Mevlânâ Mîr Alî (s. 135)	Mevlânâ Mîr Alî ⁶⁷ (s. 88)	Mevlânâ Mîr Alî (s. 262)
317. Pehlevân Kâtib (s. 135)	Pehlevân Kâtib ⁶⁸ (s. 88)	Pehlevân Kâtib (s. 262-3)

Üçüncü Meclisning Hatmi (s. 135)

Yok

Yok

Törtüncü Meclis

Meclis-i Çihârum

Bîhişt-i Çihârum

318. Pehlevân Muhammed Keştîgîr (s. 136-7)	Pehlevân Muhammed Ebû Sa'id* (s. 89-91)	Pehlevân Muhammed* (s. 264-5)
319. Mîr-Ser-bürehne (s. 137-8)	Seyyid Ser-bürehne* (s. 91)	Seyyid Ser-bürehne (s. 265)
320. Mevlânâ Burhâneddîn (s. 138-9)	Mevlânâ Burhâneddîn Atâullâh-i Râzî* (s. 91)	Mevlânâ Burhân (s. 265-6)
321. Mîr Gıyâsuddîn Azîz (s. 139)	Yok	Yok
322. Mevlânâ Mes'ûd (s. 139-40)	Mevlânâ Kemâlüddîn-i Mes'ûd* (s. 91-2)	Mevlânâ Mes'ûd (s. 266)
323. Hâfız-ı Şerbetî (s. 140-1)	Hâfız-ı Şerbetî69 (s. 92)	
324. H'âce Kemâlüddîn-i Üdfî (s. 141)	Yok	Hâfız-ı Şerbeti70 (s. 267)
325. Alî Kermâl (s. 141)	Yok	Yok

Yok

326. Mîr Atâullâh (s. 141-2)	Mîr Atâullâh ⁷¹ (s. 92)	Mîr Atâullâh ⁷² (s. 266)
327. Mîr Murtâz (s. 142-3)	Mîr Murtâz (s. 92-3)	Mîr Murtâz (s. 267-8)
328. Mevlânâ Hüseyn Vâ'iz (s. 143)	Mevlânâ Hüseyn Vâ'iz (s. 93)	Mevlânâ Vâ'iz* (s. 268-9)
329. Mevlânâ Mu'in Vâ'iz (s. 144)	Mevlânâ Mu'in Vâ'iz (s. 94)	Mevlânâ Mu'in Vâ'iz (s. 269)
330. Sultân İbrâhîm-i Müşâ'sa' (s. 144-5)	Yok	Yok
331. Mîr Hvând (s.145)	Mîr Hvând (s. 94)	Mevlânâ Mîr Hvând* (s. 270)
332. Mevlânâ Hvând Mîr (s. 145-6)	Yok	Yok
333. Mevlânâ Hamîdüddîn (s. 146)	Mevlânâ Hamîdüddîn (s. 94)	Mevlânâ Hamîdüddîn (s. 270)
334. Mîr Kemâlüddîn-i Hüseyn (s. 146-7)	Mevlânâ Kemâlüddîn-i Hüseyn (s. 94-5)	Mîr Kemâlüddîn-i Hüseyn (s. 270-1)
335. Mîr İhtiyârüddîn (s. 147-8)	Seyyid İhtiyâr* (s. 95)	Seyyid İhtiyâr* (s. 271)
336. Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî (s. 148)	Mollâ Muhammed-i Bedahşî* (s. 95-6)	Mevlânâ Muhammed-i Bedahşî (s. 271-2)
337. Mevlânâ Hâcî Muhammed (s. 149)	Yok	Yok
338. Mîr Hüseyn-i Mu'ammâyî (s. 149-50)	Mîr Hüseyn-i Mu'ammâî (s. 96)	Mîr Hüseyn-i Mu'ammâî (s. 272)
339. Hâfız Muhammed Sultân Şâh (s. 150)	Yok	Yok
340. Mevlânâ Fahrî (s. 150)	Yok	Yok
341. Seyyid Ca'fer (s. 150-1)	Seyyid Ca'fer (s. 96)	Seyyid Ca'fer (s. 272)
342. Emir Seyyid Hasan-ı Ebîverdî(s. 151-2)	Mîr Hüseyn-i Bâverdî ^{73*} (s. 97)	Seyyid Hüseyn-i Bâverdî ^{74*} (s. 273)
343. Seyyid Gıyâsuddîn (s. 152)	Mîr Gıyâsuddîn ⁷⁵ (s. 96-7)	Seyyid Gıyâsuddîn ⁷⁶ (s. 272-3)
344. Seyyid Esedullâh (s. 152)	Mîr Esedullâh (s. 97)	Yok
345. Mevlânâ Kâsım (s. 152)	Yok	Yok
346. Mevlânâ Alî (s. 153)	Mevlânâ Alî (s. 98)	Yok
347. Şeyhzâde(-i) Pûrânî (s. 153)	Şeyhzâde(-i) Pûrânî ⁷⁷ (s. 97)	Şeyhzâde(-i) Pûrânî ⁷⁸ (s. 275)
348. Mevlânâ Safî (s. 253)	Mevlânâ Safî (s. 98)	Mevlânâ Safî ⁷⁹ (s. 275)
349. Mevlânâ Şihâb (s. 154)	Mevlânâ Şihâb-ı Müdevven ^{80*} (s. 97)	Yok
350. Hâfız Celâlüddîn-i Mahmûd (s. 154)	Hâfız Celâlüddîn-i Mahmûd (s. 98)	Hâfız Celâlüddîn-i Mahmûd (s. 275)
351. Mevlânâ Nâyî (s. 154-5)	Mevlânâ Nâmî* (s. 98-9)	Mevlânâ Nâmî (s. 275-6)
352. Mevlânâ Abdulvâsi'(s. 155)	Mevlânâ Abdulvâsi' (s. 99)	Mevlânâ Abdulvâsi' (s. 276)
353. H'âce Sultân Muhammed (s. 155-6)	Mevlânâ Sultân Muhammed* (s. 99)	H'âce Sultân Muhammed (s. 277)
354. Mîrek Hüseyn (s. 156)	Yok	Mevlânâ Mîrek-Hüseyn* (s. 276)
355. Mevlânâ Muhammed Nâmenî (s. 156-7)	Mevlânâ Muhammed Nâ'înî* (s. 99-100)	Mevlânâ Muhammed Nâ'înî* (s. 276)
356. Mevlânâ Nur (s. 157)	Mevlânâ Nûr (s. 100)	Mevlânâ Nûr (s. 276-7)
357. Mevlânâ Şîr Alî (s. 157-8)	Mevlânâ Şîr Alî (s. 100)	Mevlânâ Şîr Alî ⁸¹ (s. 273)

358. Mevlânâ Sultân Alî (s. 158)	Mevlânâ Sultân Alî (s. 100-1)	Mevlânâ Sultân Alî ⁸² (s. 273-4)
359. Mevlânâ Sultân Alî-i Kâyinî (s. 158)	Dervîş Sultân Alî-i Kâyinî* (s. 101)	Mevlânâ Sultân Alî-i Kâ'inî ⁸³ (s. 274)
360. Mevlânâ Şerîf-i Bâg-ı Şehrî (s. 158-9)	Yok	Yok
361. Mevlânâ Şâh Alî (s. 159)	Yok	Yok
362. Mevlânâ Behlûl (s. 159)	Yok	Yok
363. Sûfî Pîr-i Si-sad Sâle (s. 159-60)	Dervîş Sûfî* (s. 101)	Dervîş Sûfî ⁸⁴ * (s. 274)
364. Mevlânâ Vaslî (s. 160)	Mevlânâ Vaslî (s. 101)	Mevlânâ Vaslî ⁸⁵ (s. 274)
365. Mevlânâ Gîyâsuddîn (s. 160)	Mevlânâ Gîyâsuddîn Alî* (s. 102)	Mevlânâ Gîyâsuddîn (s. 277)
366. Şeyhzâde-i Ensârî (s. 160-1)	Şeyhzâde-i Ensârî (s. 102-3)	Şeyhzâde-i Ensârî (s. 277)
367. Şeyh Abdullâh (s. 161)	Şeyh Abdullâh ⁸⁶ (s. 103)	Şeyhzâde-i Abdullâh ⁸⁷ (s. 277)
368. H'âce Mahmûd (s. 161-2)	H'âce Mahmûd-ı Sebzvârî* (s. 103)	H'âce Mahmûd (s. 277)
369. Üstâd Kul Muhammed (s. 162)	Üstâd Kul Muhammed (s. 103)	Üstâd Kul Muhammed ⁸⁸ (s. 278)
370. Mevlânâ Şerbeti (s. 162)	Mevlânâ Şerbetî (s. 103-4)	Mevlânâ Şerbetî ⁸⁹ (s. 279)
371. Pehlevân Dervîş Muhammed (s. 163)	Yok	Yok '
372. İnisi Hüseyinî (s. 163)	Yok	Yok
373. Muhammed Alî (s. 163)	Yok	Yok
374. Pehlevân Sultân Alî-i Küştigîr (s. 163)	Yok	Yok
375. H'âce Ebû Sa'îd (s. 163-4)	H'âce Ebû Sa'îd-i Mehne* (s. 104)	H'âce Ebû Sa'îd (s. 277-78)
376. Mevlânâ Hâcî (s. 164)	Mevlânâ Hâcî (s. 104)	Mevlânâ Hâcî (s. 278)
377. Mevlânâ Abdurrezzâk (s. 164)	Mevlânâ Abdurrezzâk (s. 104)	Mevlânâ Abdurrezzâk (s. 278)
378. Mevlânâ Hâcî (s. 165)	Mevlânâ Hâcî (s. 104)	Mevlânâ Hâcî (s. 278)
379. Mevlânâ Cemâlüddîn (s. 165)	Mevlânâ Cemâlüddîn (s. 104-5)	Mevlânâ Cemâlüddîn (s. 278)
380. H'âce Ebû Nasr (s. 165)	H'âce Ebû'n-nasr* (s. 105)	H'âce Ebû Nasr-ı Mehne* (s. 278)
381. H'âce Hüseyin-i Kîrengî (s. 166)	H'âce Hüseyin-i Kîrengî (s. 105)	H'âce Hasan* (s. 279-80)
382. H'âce Kutbuddîn (s. 166)	Yok	Yok
383. H'âce Yûsuf-ı Mehne (s. 166-7)	Yok	Yok
384. H'âce Ebû Tâhir (s. 167)	H'âce Ebû Tâhir (s. 105)	H'âce Ebû Tâhir (s. 280)
385. H'âce Kutbuddîn Ahmed (s. 167)	H'âce Kutbuddîn Muhammed* (s. 105)	H'âce Kutbuddîn Ahmed (s. 280)
386. Mevlânâ Muhammed-i Horasânî (s. 167-8)	Mevlânâ Muhammed-i Horasânî (s. 106)	Molla Muhammed-i Horasânî* (s. 280)
387. H'âce Kemâlüddîn-i Hüseyin (s. 168)	H'âce Kemâlüddîn-i Hüseyin (s. 106)	H'âce Kemâlüddîn-i Hüseyin (s. 280-1)
388. H'âce Abdullâh-ı Sadr (s. 168-9)	H'âce Abdullâh-ı Sadr (s. 106)	H'âce Abdullâh* (s. 281)
389. H'âce Yahya (s. 169)	Yok	Yok

390. Mevlânâ Fasîhuddîn (s. 169-70) Törtünçi Meclisning Âhiri (s. 170)	H ^v âce Fasîhuddîn* (s. 106-7) Yok	H ^v âce Fasîhuddîn* (s. 281) Yok
Bişinci Meclis	Meclis-i Pencum	Bih^hçist-i Pencum
391. Emîr Devlet Şâh (s. 171)	Emîr Devlet Şâh (s. 108)	Emîr Devlet Şâh bin Fîrûz Şâh* (s. 282)
392. Hüseyin Alî-i Celâyir (s. 172)	Hasan Alî-i Celâyir* (s. 108-9)	Emîr Hasan-ı Celâyir* (s. 282)
393. Haydar (s. 172-3)	Mîr Haydar* (s. 109)	Mîr Haydar* (s. 282)
394. Abdulvehhâb (s. 173)	Abdulvehhâb (s. 109-10)	Mîr Abdulvehhâb (s. 283)
395. Sultân Hüseyin (s. 174)	Sultân Hüseyin (s. 110)	Mîr Sultân Hüseyin* (s. 283)
396. Mîr İbrâhîm (s. 174)	Yok	Yok
397. Muhammed Sâlih (s. 174-5)	Muhammed Salih (s. 110)	Mîr Muhammed Sâlih* (s. 283)
398. Şîrem (s. 175)	Yok	Yok
399. Mîr Işkî (s. 175)	Mîr Işkî (s. 110-1)	Mîr Işkî (s. 283)
400. Mîr Alî-i Dost (s. 176)	Mîr Alî-i Dost (s. 111)	Mîr Alî-i Dost (s. 283)
401. Yamgurçi Big (s. 176)	Yamgurçi Big (s. 111)	Yamgurçi Big (s. 283-4)
402. Muhammed Alî-i Celâyir (s. 176)	Muhammed Alî-i Celâyir (s. 111)	Muhammed Alî-İ Celâyir (s. 284)
403. Mevlânâ Kevkebî (s. 177)	Mevlânâ Kevkebî (s. 111)	Mevlânâ Kevkebî (s. 284)
404. İbrâhîm Muhammed Halil (s. 177)	Mîr İbrâhîm* (s. 111-2)	İbrâhîm Halil (s. 284)
405. Mîr Habîbullâh (s. 177)	Mîr Habîbullâh (s. 112)	Mîr Habîbullâh (s. 284)
406. Muhammed Ca'fer (s. 177-8)	Muhammed Ca'fer (s. 112)	Muhammed Ca'fer (s. 284-5)
407. Şâh Kulı Uyğur (178)	Şâh Kulı (U)ygur (s. 112)	Şâh Kulı Uyğur (s. 285)
408. Dervîş Abdullâh (s. 178)	Dervîş Abdullah (s. 112)	Dervîş Abdullâh (s. 285)
409. Abdulkahhâr (s. 178-9)	Abdulkahhâr (s. 112)	Abdulkahhâr (s. 285)
410. Big Melekî(s. 179)	Big Kulı* (s. 112-3)	Yok
411. Sâkî (s. 179-80)	Sâkî (s. 113)	Melik Sâkî Big* (s. 285)
Bişinci Meclisnin Gâyetî (s. 180)	Yok	Yok
Altınçı Meclis	Meclis-i Şeşum	Bihîşt-i Şeşum
412. Ahmed Hâcî Big (s. 181)	Emîr Ahmed Hâcî Big* (s. 114)	Ahmed Hâcî Big (s. 286)
413. H ^v âce Hord (s. 182)	H ^v âce Hord (s. 114)	H ^v âce Husrev* (s. 286)
414. Ebu'l-bereke (s. 182-3)	Ebu'l-bereke (s. 115-6)	Kâdî Ebu'l-bereke* (s. 286-7)
415. H ^v âce Hvâvend (s. 183)	H ^v âce Hvâvend (s. 116)	H ^v âce Fazlullâh* (s. 287)
416. Emîr Mahmûd Barlas (s. 184)	Mîr Mahmûd Barlas (s. 116)	Mîr Mahmûd Barlas* (s. 287-8)
417. Dervî Şuhûdî (s. 184)	Mevlânâ Fânî* (s. 116)	Mevlânâ Fânî* (s. 288)
418. Mevlânâ Mü'minî (s. 184)	Mevlânâ Mü'minî (s. 116-7)	Mevlânâ Mü'min-i Semerkandî (s. 288)

419. Ârif-i Ferketî (s. 185)	Mevlânâ Arif* (s. 117)	Mevlânâ Arif (s. 288)
420. Mevlânâ Nâsiruddîn (s. 185)	Mevlânâ Nâsiruddîn (s. 117)	Mevlânâ Nâsiruddîn (s. 288)
421. Mevlânâ Bekâyî (s. 185-6)	Mevlânâ Bekâî (s. 117)	Mevlânâ Bekâ'î (s. 288-9)
422. Mevlânâ Hayrî (s. 186)	Mevlânâ Hayrî (s. 117)	Mevlânâ Sabrî* (s. 289)
423. Mevlânâ Sâyilî (s. 186)	Mevlânâ Sâyilî (s. 118)	Mevlânâ Sâ'ilî (s. 289)
424. Mevlânâ Şemsî (s. 186)	Mevlânâ Şemsî (s. 118)	Mevlânâ Şemsî (s. 289)
425. Mevlânâ Sâlihî (s. 187)	Mevlânâ Sâlihî (s. 118)	Mevlânâ Sâlih* (s. 290)
426. Mevlânâ Dervîş-i Dihegî (s. 187)	Dervîş-i Dihegî* (s. 118)	Dervîş-i Dihegî (s. 290-3)
427. Kâdî Îsâ (s. 187-8)	Kâdî Îsâ (s. 118-9)	Kâdî Îsâ (s.293-4)
428. Şeyh Necm (s. 188)	Şeyh Necm (s. 119)	Şeyh Necmüddîn* (s.295-6)
429. H'âce Efdal (s. 188-9)	H'âce Fazlullâh* (s. 119)	H'âce Efdal (s. 296)
430. Edhemî-i İbrâhîm (s. 189)	Yok	Yok
431. H'âce Alâüddîn (s. 189-90)	Yok	Yok
432. Mevlânâ Şehîdî (s. 190)	Mevlânâ Şehîdî (s. 119-20)	Mevlânâ Şehîdî (s. 296-7)
433. Mevlânâ Hümâyî (s- 190-1)	Mevlânâ Hümâyî (s. 120)	Mevlânâ Hümâ'î ⁹⁰ (s. 298-9)
434. Yok	Yok	Gülhanî (s. 297-8)
435. Mevlânâ Hâlidî (s. 191)	Mevlânâ Hâlidî (s. 120)	Mevlânâ Hâlidî (s. 298-9)
436. Mevlânâ Yârî (s. 191)	Mollâ Yârî* (s. 120-1)	Mevlânâ Yârî (s. 299)
437. Mevlânâ Mîrek (s. 192)	Mevlânâ Mîrek (s. 121)	Mevlânâ Mîrekî* (s. 299)
438. Mevlânâ Ehlî (s. 192)	Yok	Yok
439. Mevlânâ Fazlullâh (s. 192-3)	Mevlânâ Fazlullâh (s. 121)	Mevlânâ Fazlullâh (s. 299)
440. Mevlânâ Mu'in (s. 193)	Mevlânâ Mu'in (s. 121)	Mevlânâ Mu'in (s. 299)
441. H'âce' İmâd (s. 193)	H'âce' İmâd (s. 121-2)	H'âce'İmâd ⁹¹ (s.312)
442. Yok	Yok	H'âce Muzaffer-i Mi'mâr (s. 300)
443. Yok	Yok	Mevlânâ Beyânî (s. 300)
444. Yok	Yok	Mevlânâ Vefâ'î (s. 301)
445. Yok	Yok	Mevlânâ Enîsî-i Kâtib (s. 301)
446. Yok	Yok	Mevlânâ Hurremî (s. 301-2)
447. Yok	Yok	Mevlânâ Garkî (s. 302)
448. Yok	Yok	'Alîhân Mîrzâ (s. 302)
449. Yok	Yok	Kûçek Big (s. 302)
450. Yok	Yok	Mevlânâ Âgehî (s. 302)
451. Yok	Yok	Mevlânâ Sıfâtî (s. 303)
452. Yok	Yok	Mevlânâ Tâhirî (s. 303)
453. Yok	Yok	Mîr Hümâyûn (s. 303)
454. Yok	Yok	Şâh İnâyetullâh (ş. 303-4)
455. Yok	Yok	Şâh Mahmûd Cân (s. 304)
456. Yok	Yok	Şâh Mazharî (s. 304)
457. Yok	Yok	Mevlânâ Refîkî (s. 304-5)
458. Yok	Yok	Mevlânâ Hakîrî (s. 305)
459. Yok	Yok	Mevlânâ Cezevî (s. 305)
460. Yok	Yok	Mevlânâ Fedâî (s. 305)

461.	Yok	Yok	Mevlânâ Şemsî (s. 305-6)
462.	Yok	Yok	Mevlânâ Bâtûnî (s. 306)
463.	Yok	Yok	Mevlânâ Helâkî (s. 306)
464.	Yok	Yok	Mevlânâ Şefîkî (s. 306)
465.	Yok	Yok	Mevlânâ Fânî (s. 306-7)
466.	Yok	Yok	Mevlânâ Figânî (s. 307)
467.	Yok	Yok	Mevlânâ Kabûlî (s. 307)
468.	Yok	Yok	Mevlânâ Hayrânî (s. 307-8)
469.	Yok	Yok	Mîr Fenâî (s. 308)
470.	Yok	Yok	Mevlânâ Ruhî (s. 308)
471.	Yok	Yok	Mevlânâ Tûtî (s. 308)
472.	Yok	Yok	Mevlânâ Hâtemî (s. 308)
473.	Yok	Yok	H ^v âce Maksûd-ı Kâzerûnî (s. 309)
474.	Yok	Yok	Mevlânâ Celâlüddîn Muhammed-i Devvânî (s. 309-10)
475.	Yok	Yok	[Burada zikredilen şâirin ismi Belirtilmemiştir] (s. 311)
476.	Yok	Yok	H ^v âce Mes'ûd (s. 311)
477.	Yok	Yok	Mevlânâ Selâmî (s. 311)
478.	Yok	Yok	Mevlânâ Medîhî (s. 311)
479.	Yok	Yok	Mevlânâ Nasîbî (s. 311-2)
480.	Yok	Yok	Mevlânâ Fethî (s. 312)
481.	Yok	Yok	Mevlânâ Dellâl (s. 312)
482.	Mevlânâ Beyzâyî (s. 193)	Mevlânâ Beyâzî* (s. 122)	Mevlânâ Beyâzî92* (s. 312)
483.	Seyyid 'îmâd (s. 194)	Seyyid 'îmâd (s. 122)	Seyyid 'îmâdüddîn93* (s. 312)

Altıncı Meclisning Nihâyeti
(s. 194)

Yitinci Meclis

Yok

Meclis

Yok

Bihîşt-i Heftum

484.	Timur-ı Gûrgân (s. 195-6)	Emîr Timur-ı Gûrgan* (s. 123-4)	Sultân Timur Han* (s. 313)
485.	Hakan-ı Sa'îd Şâhruh Mîrzâ (s. 196-7)	Hakan-ı Sa'îd Şâhruh Mîrzâ (s. 124)	Hakan-ı Sa'îd Şâhruh Mîrzâ (s. 314)
486.	Ebâ Bekr Mîrzâ (s. 197)	Ebâ Bekr Mîrzâ (s. 124)	Yok
487.	Sultân İskender-i Şîrâzî (s. 197-8)	Sultân İskender-i Şîrâzî (s. 124-5)	Yok
488.	Halil Sultân (s. 198)	Halil Sultân (s. 125)	Yok
489.	Ulug Big Mîrzâ (s. 199)	Ulug Big Mîrzâ (s. 125)	Mîrzâ Ulug Big (s. 314)
490.	Baysungur Mîrzâ (s. 199)	Baysunkur Mîrzâ (s. 125)	Baysungur Mîrzâ (s. 314)
491.	Bâbü'r Mîrzâ (s. 200)	Bâbü'r Mîrzâ (s. 126)	Bâbü'r Mîrzâ (s. 315)
492.	Abdullatîf Mîrzâ (s. 200)	Abdullatîf Mîrzâ (s. 126)	Mîrzâ Abdullatîf (s. 315)
493.	Cihânşâh Mîrzâ(s.201)	Yok	Yok

494.	Ya'kûb Mîrzâ (s. 201)	Yok	Yok
495.	Seyyid Ahmed Mîrzâ (s. 201-2)	Seyyid Ahmed Mîrzâ (s. 126)	Seyyid Ahmed Mîrzâ (s. 315)
496.	Sultân Ahmed Mîrzâ (s. 202)	Sultân Ahmed Mîrzâ (s. 126-7)	Yok
497.	Baykara Mîrzâ (s. 202)	Baykara Mîrzâ (s. 127)	Yok
498.	Kiçik Mîrzâ (s. 202-3)	Kiçik Mîrzâ (s. 127)	Mîrzâ Kiçik (s. 315)
499.	Sultân Bedî'u'z-zamân Mîrzâ (s. 203-4)	Sultân Bedî'u'z-zamân* (s. 127-8)	Sultân Bedî'u'z-zamân* (s. 315-6)
500.	Şâh Garîb Mîrzâ (s. 204-5)	Şâh Garîb Mîrzâ (s. 128)	Yok
501.	Feridun Hüseyin Mîrzâ (s. 205)	Feridun Hüseyin Mîrzâ (s. 128-9)	Yok
502.	Muhammed Hüseyin Mîrzâ (s. 205-6)	Yok	Yok
503.	Baysungur Mîrzâ (s. 206)	Yok	Yok
504.	Sultân Mes'ûd Mîrzâ (s. 206)	Yok	Yok
505.	Sultân Alî Mîrzâ (s. 206)	Yok	Yok
506.	(Sekizinci Mecliste geçmek- tedir.) Yitinci Meclisning Tükencisi (s. 207)	(Sekizinci Mecliste geç- mektedir.) Yok	Sultân Hüseyin Mîrzâ (s. 316) Yok
	Sikizinci Meclis	Meclis-i Heştum	Bihîşt-i Heştum Ravza-i Evvel
507.	Sultânü's-selâfîn Ebu'l-gazi Sultân Hüseyin Bahâdır Han (s. 208-251) Halvet (s. 251-2)	Ebu'l-gazi Sultân Hüseyin Bahâdu-Han (s. 130-1)	Şeyh Ebû Sa'îd Fazl İbn Ebi'l-hayr (s. 317-8)
508.	Mevlânâ Lutfî (s. 252-3)		Şeyh Mecdûd bin Âdem (s. 318)
509.	Mevlânâ Kabûlî (s. 253-6)		İmâm Ahmed-i Gazâlî (s. 318)
510.			Şeyh Evhaduddîn-i Kîrmânî (s. 318-9)
511.	Yok	Meclis-i Nohum	Şeyh Mecdüddîn-i Bagdâdekî (s. 319)
512.	Yok	Kısm-ı Evvel Zikr-i Letâyif-i Hazret-i Mîr (s. 133-6)	Şeyh Necmüddîn-i Kübrâ (s. 319-20)
513.		Kısm-ı Devvum	Şeyh Şihâbuddîn (s. 320)
514.		Zikr-i Sâdât-i 'İzâm	Şeyh Cemâlüddîn-i Gîlânî (s. 320)
515.		Mîr Abdülbâkî (s. 137)	Şeyh Necmüddîn-i Dâye (s. 320)
516.	Yok	Emîr Seyyid Şerîf (s. 137)	Şeyh Seyfuddîn-i Bâharzî (s. 320-1)
517.	Yok	Mîr Muhammed Mîr Yûsuf (s. 137)	Şeyh Celâlüddîn Behâü'l-veled (s. 321)
518.	Yok	Mîrzâ Asgar (s. 137-8)	Şeyh Ziyâüddîn (s. 321)
519.	Yok	Mîr Sultân İbrâhîm Sadr (s. 138)	Şeyh İnâmüddîn-i Râfîî (s. 321-2)
520.	Yok	Emîr Hüsrev (s. 138)	Hakîm Esîrüddîn-i Ebherî (s. 322)
521.			Fahrüddîn-i Râzî (s. 322-3)
522.	Yok		

523.	Yok	Seyyid Hakîmî (s. 138)	Şeyh Muhyiddîn (s. 323)
524.	Yok	Emîr Efdal(s. 138-9)	H'âce Nasîruddîn-i Tûsî (s. 323-4)
525.	Yok	Emîr İbrâhîm-i Kânûnî (s. 139)	Hakîm Enverî (s. 324-5)
526.	Yok	Emîr Şerîfî (s. 139)	Hakîm Erzakî Efdaluddîn-i Herevî (s. 325-6)
527.	Yok	Mîr Hümâyûn (s. 139)	Esîrûddîn-i Umânî (s. 326)
528.	Yok	Emîr Kâsım (s. 139-40)	Esîrûddîn-i Fergânî (s. 326)
529.	Yok	Mîr Hâşim (s. 140)	Îmâmî-i Herevî (s. 327)
530.	Yok	Kısm-ı Sivvum	Ibn-i Halîb-i Gencei (s. 327)
531.	Yok	Zikr-i Letâyif-i İslâm ki...	Evhadî-i Merâgai (s. 327-8)
532.	Yok	Mevlânâ Nizâmüddîn (s. 141)	Ebu'l-ulâ-i Gencei (s. 328-9)
533.	Yok	Molla Celâlüddîn Muhammed-i Devvânî(s. 141)	Cemâlüddîn-i Restak (?) (s. 329)
534.	Yok	Sa'düddîn Mes'ûdu'l-emîn (s. 141-2)	Celâlüddîn-i Atîkî(s. 329)
535.	Yok	Kâdî Nûrullâh (s. 142)	Seyyid Cemâlüddîn-i Kâşî (s. 330)
536.	Yok	Mevlânâ Âğehî (s. 142-3)	Seyyid Hasan-ı Gaznevî (s. 330)
537.	Yok	Husâmî-i Vâ'iz (s. 143)	Ömer Hayyâm (s. 330)
538.	Yok	Hafız Alî (s. 143)	Hâkânî (s. 330-3)
539.	Yok	H'âce Hafız Mîr (s. 144)	Fahr-i Gurgânî (s. 333)
540.	Yok	Hâfız Sultân Alî-i Obahî (s. 144)	H'âcû Kirmânî (s. 333-4)
541.	Yok	Baba Abdullâh Çeşme Mâlân(s. 144)	Dakîkî (s. 334-5)
542.	Yok	Kâdî Yahyâ (s. 144)	Emâre-i Mervezî (s. 335)
543.	Yok	H'âce Hâşimî (s. 144-5)	Refî'uddîn-i Bekrânî (s. 335-6)
544.	Yok	Mollâ Mîr (s. 145)	Rûdekî(s. 336-7)
545.	Yok	Mollâ Nesîmî (s. 145)	Şeyh Sa'dî-i Muslihiddîn bin Şerefüddîn-i Şîrâzî (s. 337-8)
546.	Yok	Mollâ Gıyâsüddîn Muhammed (s. 145)	Raziyuddîn Baba (s. 338)
547.	Yok	H'âce Ebu'l-kâsım (s. 145)	Sirâcî (s. 338)
548.	Yok	Abdü'l-mü'min (s. 145)	Sirâc-i Kumrî (s. 338)
549.	Yok	Mollâ Ali Feyzî(s. 145)	Hakîm Senâî (s. 339)
550.	Yok	Kısm-ı Çihârûm	Sa'd behâ (s. 339)
551.	Yok	Zikr-i Fuzalâ-yı Vâcibü'l-ihtirâm ki...	Şerefüddîn-i İsfahânî (s. 339)
552.	Yok	Mollâ Hasan Alî (s. 146)	Zahîruddîn-i Fâryâbî (339-41)
553.	Yok	Mollâ Zülâli (s. 146)	Unsurî (s. 341-2)
554.	Yok	Mollâzâde-i Mollâ Abdulgaffâr (S. 146)	Abdulvâsi'-i Cebelî (s. 342-3)
555.	Yok	Mollâ Likâ'î (s. 146)	Îmâduddîn-i Lor (s. 343)
556.	Yok	H'âce Behâ'üddîn (s. 146)	Kâdî Osmân-ı Mâkî (s. 343)
557.	Yok	H'âce Eyyüb (s. 147)	Firdevsî (s. 343-5)
558.	Yok	Mollâ Sâkinî (s. 147)	Ferruhî (s. 345-6)
559.	Yok		Mu'izzî (s. 346-7)
560.	Yok		Sâbir (s. 347-8)
561.	Yok		Kemâluddîn İsmâ'il-i İsfahânî (s. 348)
562.	Yok		
563.	Yok		
564.	Yok		
565.	Yok		

566.	Yok	Hafız Penâhî (s. 147)	Nâsır-ı Husrev (s. 348-9)
567.		Kısm-ı Pencum	Hümâm (s. 349)
568.		Zikr-i Letâyif-i Erbâb-ı Hüner	Reşîdüddîn-i Vatvat (s. 349)
569.	Yok	Mollâ Sultân Muhammed Handân	Mehset (s. 350)
570.		(s. 148)	'Âişe-i Mukriye (s. 350)
571.	Yok	Mollâ Abdi-i Kalender (s. 148)	Bîce Müneccime (?) (s. 351)
572.	Yok	Mollâ Nizâm-ı Bedr (s. 148)	Mevlânâ Mu'ini (s. 351)
573.	Yok	Mevlânâ Mahmud-ı Kâtib (s. 148)	Sûzenî (s. 351-2)
574.	Yok	Mollâ Mîr Alî (s. 148-9)	Şeyh Nizâmî (s. 352-3)
575.	Yok	H'âce Ebu'l-kâsım (s. 149)	Selmân-ı Sâvecî (s. 353-4)
576.	Yok	Mollâ Cemşîd-i Müneccim (s. 149)	Muhammed Ussâr (s. 354)
577.	Yok	Mollâ Hâcî Alî (s. 149)	Hâfız-ı Şîrâzî (s. 354-5)
578.	Yok	Mollâ Emânü'llâh (s. 149)	Şeyh Kemâl-i Hucendî (s. 355-6)
579.	Yok	Kısm-ı Şeşum	Mîr Alî Şîr (s. 357-8)
		Zikr-i Letâyif-i Sâyir 'Avam Molla	Ravza-i Devvum
		Abdussamed (s. 150)	Sultân Selîm Şâh (s. 359-64)
580.	Yok	Mollâ Kelân-i Mu'ammâ'î (s. 150)	Mevlânâ Behâuddîn Alî (s. 364-8)
582.	Yok	Mevlânâ İlmî (s. 150)	Şeyh Abdullâh-ı Şebusterî
583.	Yok	Mollâ Gıyâsuddîn Muhammed	(s. 366-9)
584.	Yok	(s. 150-1)	Mevlânâ Şemsüddîn-i Berda'î
585.	Yok	Mollâ Sıdkî (s. 151)	(s. 370-7)
586.	Yok	Molla'Arif (s. 151)	Şeyh Mürşidüddîn (?) (s. 377)
587.	Yok	Mollâ Hâcî Muhammed-i Fûtaî	Mevlânâ Hazânî (s. 377-8)
588.	Yok	(s. 151)	Mevlânâ Abdullah (s. 378-9)
589.		Kâdî Nûrullâh-i Sâveî (s. 151)	H'âce Hâşim (s. 379)
590.	Yok	Mevlânâ Sultân Alî (s. 151)	Mevlânâ Bekâî (s. 379)
591.	Yok	Mollâ Sâdkî (s. 151-2)	Mevlânâ Hayretî (s. 379)
592.	Yok	Mevlânâ Sâfî-i Tûzpûş (s. 152)	H'âce Eyyûb (s. 380)
593.	Yok	Mollâ Gıyâsuddîn Alî (s. 152)	H'âce Muhammed-i Ketf
594.	Yok	Mevlânâ Gıyâsuddîn Alî (s. 152)	(s. 381)
595.	Yok	H'âce Hâfız Ahmed (s. 152)	Mevlânâ Sedîd-i Tabîb (s. 381)
596.	Yok	Mevlânâ Haydar Kulûçeî	Mevlânâ Habîb (s. 381)
597.	Yok	(s. 152-3)	Mevlânâ Basîrî-i Acemî
598.	Yok	H'âce Hâfızî (s. 153)	(s. 381-2)
599.	Yok	Dervîş Kâsımî (s. 153)	Mevlânâ Halvâî (s. 382)
600.	Yok	Mollâ Hayretî (s. 153)	Mevlânâ Selâmî (s. 382)
601.	Yok	Mollâ Peyâmî (s. 153-4)	Mîr Abdülbâkî (s. 382-3)
602.	Yok	Mollâ Hâcî Muhammed (s. 154)	Şeyh Ebu'l-vecd (s. 383)
603.	Yok	Mollâ Dervîş Muhammed (s. 154)	Şeyhzâde-i Lâhîcî (s. 383)
604.	Yok	Mevlânâ Meclisî (s. 154)	Gıyâsuddîn-i Sabbâg (s. 383-4)
605.	Yok	Mollâ Safâî-i Kirmânî (s. 154)	H'âce Necmî (s. 384)
606.	Yok	Feyzî-i Kâredger (s. 154)	Mollâ Mevlânâ Râzî-i Bagdâdî
607.	Yok		

608.	Yok	Mollâ Şâh Muhammed (s. 154-5)	(s. 384)
609.	Yok	Mollâ Re'îs (s. 155)	Mevlânâ Sedîd-i Tabîb-i Gilânî
610.	Yok	Mevlânâ Kutbuddîn (s. 155)	(s. 384)
611.	Yok	Mevlânâ Abdulcelîl (s. 155)	Seyyid Şerîf(s. 384-5)
612.	Yok	Mollâ Kevkebî (s. 155)	Mevlânâ Refkî (s. 385)
613.	Yok	Mollâ Vâlihî-i Semerkandî	Mevlânâ Şihâb (s. 385)
614.	Yok	(s. 155)	Dîvâne-i Belhî (s. 386)
615.	Yok	Mollâ Hicrî-i Endicânî (s. 155)	Mevlânâ Sadr-ı Dîvâne (s. 386)
616.	Yok	Mollâ Likâ'î (s. 155-6)	Mevlânâ Nergisî (s. 386)
617.	Yok	Mollâ Maksûd-ı Tîrger (s. 156)	Şerîfî-i Şîrâzî (s. 386-7)
618.	Yok	Mollâ Yûsufî (s. 156)	Ehlî-i Şîrâzî (s. 387)
619.	Yok	Mollâ Dost (s. 156)	Mevlânâ Yûsuf-i Merevî (s. 387)
620.	Yok	Mollâ Şihâb (s. 156)	Mevlânâ Mektebî (s. 387-8)
621.	Yok	Mollâ Yakînî (s. 157)	Mevlânâ Sabûhî (s. 388)
622.	Yok	Mollâ Muizzîleng (s. 157)	Mevlânâ Âteşî (s. 388-9)
623.	Yok	Mollâ İsmî (s. 157)	Şeyh Fethullâh (s. 389)
624.	Yok	Mollâ Bidîlîleng (s. 157)	Mevlânâ Reşîd-i Kâzerûnî (s. 389)
625.	Yok	Mollâ Servî (s. 157)	Mevlânâ Mukîm-i Kâzerûnî
626.	Yok	H'âce Tâhir Muhammed (s. 158)	(s. 389-90)
627.	Yok	Mollâ Ferhâdî (s. 158)	Mevlânâ Tâlibî (s. 390)
628.	Yok	Mollâ Sadr (s. 158)	Mevlânâ Visâlî-i Kâşî (s. 390)
629.	Yok	Mollâ Cezvî (s. 158)	Mevlânâ Nasîr-i Leng (s. 390)
630.	Yok	Mollâ Fethî (s. 158)	Kâdî Abdullâh-i Gilânî-i Lâhicânî
631.	Yok	Halkî-i Buhârî (s. 158)	(s. 390)
632.	Yok	Mollâ Meylî (s. 159)	Mevlânâ Yârî (s. 390)
633.	Yok	Mollâ Mukîmî (s. 159)	Mevlânâ Şâh Mahmûd (s. 391)
634.	Yok	Mollâ Rûhî-i Buhârî (s. 159)	Mevlânâ Sûfî (s. 391)
635.	Yok	Mollâ Rehâ'î (s. 159)	Mevlânâ Fahr-i Halhâlî (s. 391-2)
636.	Yok	Mollâ Ali-i Buhârî (s. 159)	Heftrengî (s. 392)
637.	Yok	Mollâ Belâ'î (s. 159)	Mîr 'Ayânî (s. 392)
638.	Yok	Mollâ Tufeylî (s. 160)	Mevlânâ Servî (s. 392)
639.	Yok	Mollâ Serkâ-yi Buhârî (s. 160)	Mevlânâ Behâ' (s. 393)
640.	Yok	Mollâ Cürmî (s. 160)	Mevlânâ Fethullâh-i Kâtib (s. 393)
641.	Yok	Hümâî-i Semerkandî (s. 160)	Mevlânâ 'İmâd-i Kâtib (s. 394)
642.	Yok	Fânî-i Kûr (s. 160)	Mevlânâ Habîb-i Kâtib (s. 394)
643.	Yok	Mollâ Zihnî (s. 160)	Mevlânâ Latîf (s. 394)
644.	Yok	Mollâ Lisânî (s. 160-1)	Mevlânâ Hâşimî (s. 394)
645.	Yok	Figânî (s. 161)	Mevlânâ Misâlî (s. 395)
646.	Yok	Mevlânâ Gülhanî (s. 161)	Mevlânâ Meccüddîn-i Kâşî
647.	Yok	Vahîdî (s. 161)	(s. 395)
648.	Yok	Muhibbî-i Nişâbûrî (s. 161)	Kâdî Selâmulâh (s. 395)
649.	Yok	Dîvâne-i Nişâbûrî (s. 161)	Şemsüddîn Muhammed-i Latîfî
650.	Yok	Süleymân-ı Türkmân (s. 161-2)	(s. 395-6)

651.	Yok	Mollâ Sâkî(s. 162)	Kâdî Şeyh-i Kebîr (s. 396-7)
652.	Yok	Mollâ Hâcî(s. 162)	Mevlânâ Pertevî (s. 397)
653.	Yok	Mollâ H'âce Hıyâbânî (s. 162)	Mevlânâ Nasibî-i Gilânî (s. 398)
654.	Yok	Mollâ Vasfî (s. 162)	Mevlânâ Muhyiddîn (s. 398)
655.	Yok	Mollâ Şâh Hüseyin (s. 162)	Mevlânâ Ümîdî (s. 399)
656.	Yok	Mollâ Bîhûdî (s. 162)	Mevlânâ Muhammed Mezheb-i
657.	Yok	Mollâ Efserî (s. 163)	Kirmânî (s. 400)
658.	Yok	Mollâ Nâdirî (s. 163)	Mevlânâ Erşd (s. 400)
659.	Yok	Mollâ Veysî (s. 163)	Mevlânâ Kabûlî (s. 400)
660.	Yok	Mollâ Abdullâh (s. 163)	Rûzbeh (s. 400)
661.	Yok	Mevlânâ Yûsuf Çâkerî (s. 163)	Mevlânâ Hurremî (s. 401)
662.	Yok	Mollâ Ahmed-i Serrâc (s. 163)	Mevlânâ Fahr (s. 401)
663.	Yok	Mevlânâ Zarîfî (s. 163)	Şeyh Muhammed-i Tebrîzî
664.	Yok	Mollâ İşreti (s. 164)	(s. 401)
665.	Yok	Mollâ Babacan (s. 164)	Mevlânâ Cevherî (s. 402)
666.	Yok	Kûr Latîfî(s. 164)	Mevlânâ Rıfkî (s. 403)
667.	Yok	Mevlânâ Lutfî (s. 164)	Mevlânâ 'Ayşî (s. 403)
668.	Yok	Şeyh-zâde(s. 164)	[Burada geçen şâirin İsmi
669.	Yok	Mevlânâ Nûrî (s. 164)	zikredilmemiştir] (s. 403)
670.	Yok	Âfâk (s. 164)	Mevlânâ Seyfî (s. 403-4)
671.	Yok	Fürûğî(s. 165)	Mevlânâ Yârî (s. 404)
672.	Yok	Mollâ Hâsî(s. 165)	Mevlânâ Hûşî-i Horâsânî
673.	Yok	Vasfî(s. 165)	(s. 404)
674.	Yok	Alâ'ulmûlk (s. 165)	Mevlânâ Merevî (s. 404)
675.	Yok	Mollâ Kâsım Âsım (s. 165)	Mevlânâ Ferruhî (s. 404-6)
676.	Yok	Mollâ Hicrî (s. 165)	Emînî (s. 406-7)
677.	Yok	Mollâ Seyrî (s. 165)	
678.	Yok	Mollâ Muhammed Ali (s. 165-6)	
679.	Yok	Mollâ Abdulkерim (s. 166)	
680.	Yok	Mîrzâ Ali-i Halac (s. 166)	
681.	Yok	Mollâ Fakîrî (s. 166)	
682.	Yok	Mollâ Cârûbî (s. 166)	
683.	Yok	Mollâ Sevdâyî (s. 166) .	
684.	Yok	Mollâ Necmî (s. 166)	
685.	Yok	Mollâ Besmeçi (s. 166)	
686.	Yok	Mollâ Kavsi (s. 167)	
687.	Yok	Mollâ Mânî-i Türbetî (s. 167)	
688.	Yok	Mollâ Ebu'l-ma'âlî (s. 167)	
689.	Yok	Mollâ Tâbi'î (s.167)	
690.	Yok	Mevlânâ Şâh Muhammed (s. 167)	
691.	Yok	Derviş Haydar-ı Tunyânî (s. 167)	
692.	Yok	Şâh Muhammed Kurçî (s. 167)	
693.	Yok	Mollâ Dervîş (s. 168)	

694.	Yok	Mevlânâ Nûrullâh (s. 168)
695.	Yok	Mollâ Nevâî(s. 168)
696.	Yok	Mollâ Za'îfileng (s. 168)
697.	Yok	Melik Muiziddîn (s. 168)
698.	Yok	Mollâ Firâkî (s. 168)
699.	Yok	Mollâ Zeynüddîn Ali (s. 168)
700.	Yok	Mollâ Mücrimi (s. 169)
701.	Yok	Mîrem Siyah (s. 169)
702.	Yok	Mollâ Mahremi Mîr Şikâr (s. 169)
703.	Yok	Mollâ Kâsım Gamze (s. 169)
		Kısm-ı Heftum
		Zikr-i Letâyif-i Vüzerâ-yı Âlî-mikdâr
704.	Yok	H ^v âce Mîrek (s. 170)
705.	Yok	Mollâ Hasanâlî (s. 170)
706.	Yok	Mîrzâ Kâsım (s. 170)
		Kısm-ı Heştum
		Zikr-i Letâyif-i Ümerâ-yı Nâmdâr
707.	Yok	Mîrzâ Mukîm Keyhusrevî (s. 171)
		Kâsım Veleddî (s. 171)
708.	Yok	Mogol Abdulvehhâb (s. 171)
709.	Yok	Emîr Rüstem Alî (s. 171)
710.	Yok	Şâh Veled Big (s. 171-2)
711.	Yok	Emîr Muhammed Yûsuf (s. 172)
712.	Yok	Emîr Maksûd Gulâm (s. 172)
713.	Yok	Yâr Muhammed Rahne (s. 172)
714.	Yok	Dost Hüseyin (s. 172)
715.	Yok	Şâhek(s. 172)
716.	Yok	Emîr Sultân Velî (s. 172)
717.	Yok	Kısm-ı Nohum
		Zikr-i Letâyif-i Selâtin-i Kâmgâr...
718.	Yok	Sultân Mahmûd Mîrzâ (s. 173)
		Sultân Mes'ûd Mîrzâ (s. 173)
719.	Yok	Baysunkur Mîrzâ (s. 174)
720.	Yok	Zahîrüddîn Muhammed Bâbü'r Pâdişâh (s. 174)
721.	Yok	Ubeydullâh Hân (s. 174)
722.	Yok	Muhammed Mümin Mîrzâ (s. 174-5)
723.	Yok	Hümâyûn Mîrzâ (s. 175)
724.	Yok	Hâtime (s. 176-8)

ACIKLAMALAR

* Cüveynli Sâilî ile Kurşlu Sâilî farklı şâirler olmasına rağmen Kazvînî ikisini birbiriyle karıştırmış ve ikisi için de birbirine benzer ifadeler kullanmıştır.

** Kurşlu Sâilî ile Cüveynli Sâilî farklı şâirler olmasına rağmen Kazvînî ikisini birbiriyle karıştırmış ve ikisi için de birbirine benzer ifadeler kullanmıştır.

¹ . Meselâ, Birinci ve ikinci Meclise 5; üçüncü ve dördüncü Meclise ise 83 yeni şâir ilâve edilmiştir. Üçüncü ve dördüncü Meclise eklenen 83 şâirin içinde Meşhedli 23 tane genç kabiliyet de vardır. Yapılan bu ilâveler eserin sonuna değil, kabiliyetlerine göre metne yerleştirilmişlerdir (*Alî Şîr Nevâî, 1961 [Önsöz]*).

² . Parantez içersindeki sayfa numaraları, *M'ecâlisü'n-nefâis*'in Taşkent baskısına aittir. Bak. Alî Şîr Nevâî, 1961.

³ Parantez içersindeki sayfa numaraları, *Mecâlisü'n-nefâis*'in Taşkent baskısına aittir. Bak. Alî Şîr Nevâî, 1961.

⁴ . Alî Şîr Nevâî, yazdığı bir risâle ile, mürşidi ve yakın dostu olan Seyyid Hasan-ı Erdeşîr'in hayatı, ahvâlî ve fikirlerini ustalıkla anlatmıştır. Bak. Eraslan, 1971.

⁵ . Alî Şîr Nevâî yazdığı bir risâle ile, üstadı ve yakın dostu olan ve devrinin önde gelen edebiyatçı, bestekâr, tabib ve sofisi Pehlevân Muhammed'i bütün yönleriyle ustalıkla tanıtmıştır. Bak. Eraslan, 1980.

⁶ . Alî Şîr Nevâî, **Mecâlisü'n-nefâis**, (Tayörlovçi: Suyima Ganieva - Mesul Muharrir: Vohid Zohidov), Özbekistan SSR Fahlar Akademisi, Taşkent 1961.

⁷ . Alî Şîr Nevâyî, **Mecâlisü'n-nefâyis**, (Ha zırlayanlar: Hüseyin Ayan - Kemal Yavuz - Ef-rasiyap Gemalmaz - Recep Toparlı - Gönül Ayan - Yavuz Akpınar), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını No: 2,

Araştırma Serisi No: 2, Erzurum 1995.

⁸ . Köşeli Parantez içindeki isim *Bahâristân'da* geçen şeklini göstermektedir.

⁹ . Parantez içersindeki sayfa numaralarının birincisi Kazvînî'nin *Mecâlisü'n-nefâis Tercümesi'ne* (bak. *Alî Şîr Nevâî, 1323*), ikincisi ise Câmî'nin *Bahâristân'ına* (bak. *Câmî, 1371*) aittir.

¹⁰ . Emînî için kullanılan Semerkandî nisbe-sinden onun Semerkandlı olduğu anlaşılmakta dır.

¹¹ . Bâverdli'dir. İlk önce Hâverî mahlasını kullanmıştır. Gayb âleminden ona cezbe ulaşınca, halk arasından çıkarak dağ ve çölde gezip dolaştı. Önceki haline tekrar dönünce yeniden halk arasına girdi ve Sevdâî mahlâsını kullandı. Baysungur adına söylenmiş birçok kasidesi vardır. Gazel de söylemiştir. Şu matla' onundur:

*Benin anber, yanağın gül, ayva tüylerin reyhandır.
Ağzın gonca, dişin inci ve dudağın mercandır.*

Doksan yıldan fazla yaşamıştır. 853 yılında vefat etti. Kabri Bâverd'in Sükkân köyündedir. İki garip oğul bırakmıştır.

¹² . İlk önce Hâverî mahlâsını kullandı. Meczup olup dağda ve çölde çıplak ayak gezdi. Meczupluktan kurtulup tekrar aklı başına gelince, mahallesinin çocukları ona 'sevdâî' dedikleri için Sevdâî mahlasını aldı. Sultan Baysungur Mîrzâ'nın methi hakkında söylenmiş birçok hoş ve güzel kasidesi vardır. Şu matla' beyti onun bir kasidesindendir:

*Benin anber, yanağın gül, ayva tüylerin reyhandır.
Ağzın gonca, dişin inci ve dudağın mercandır.*

Mevlânâ Sevdâî seksen yıl yaşamıştır.

Söylerler ki, Mîrzâ Baysungur'un âşığı idi. Bir gün Mîrzâ'yla evinin çatısında oturmuştu. Mîrzâ ona: *eğer beni seviyorsan çatıdan aşağıya atla ve benim dostluğumda canımı ver* dedi. Mevlânâ o an sıçradı, hızlıca koştı ve çatının kena-

rında durdu ve: *Biz seni buraya kadar seviyoruz, o kadar dedi. Mîrzâ bundan çok hoşlandı; güldü ve ona: Onu bırakmam için eğer bir aybımı görürsen beni ikaz et dedi. Mevlânâ Sevdâî, senin tembellikten başka bir aybın yoktur dedi. Mîrzâ, Sevdâî'ye ne çeşit tembelliğim var diye sordu. Mevlânâ Sevdâî, Mîrzâ'ya söyleyeceğin bir kelime ile beni zengin etmeğe kadirsın ve o kelimeyi tembellikten dolayı söylemiyorsun. Eğer bana bin kırmızı 'tonuke' vermelerini söyleseydin ben zengin olurum dedi. Mîrzâ, Mevlânâ Sevdâî'nin bu sözlerine güldü ve ona bin kırmızı 'tonuke' verdi.*

¹³ . Kûh-ı Saf'tan idi. Türkçe şiir söylemektedir. Şiirinin, o bölge halkı arasında şöhreti vardır. Bu Türkçe matla' onundur:

*İrning kavlidür ney-şeker iy cân bili bağlık
Gül dağı yüzüing bendesidür tonı yamaglık .*

¹⁴ Belhlidir. Türkçe şiir söyler. Onun şiiri Belh nahiyyelerinde meşhurdur. Kûh-ı Safta meskundur. Bu matla' onundur: Matla'

*İrning kavlidür ney-şeker iy cân bili bağlık
Gül dağı yüzüing bendesidür tonı yamaglık*

¹⁵ . Mâveraunnehir'dendir. Semerkand halkı ona çok bağlıdır. Hakkında fazlasıyla bilgi verirler. Ancak ben Semerkand'da bulunduğum zaman her ne kadar araştırdımsa da onun tabiatı yani hayatı hakkında söyledikleri şeye ulaşamadım. Semerkand halkının aciz kaldığı sorular karşısında verdiği cevap Molla Lutfî'nin bütün güzel beyitlerini ondan aldığı idi. Ancak Maveraunnehir'de bunun gibi sevimsiz hadiseler çoktur. Bu matlaı Mevlânâ Sekkâkî'ye isnat ederler:

*Nî nâz bu ni şîvedür ey câdû közlük şûh-ı şeng
Kebk-i derî tâvûsda yok elbette bu refîâr u reng*

¹⁶ . Mâveraunnehir'dendir. Semerkand halkı ona çok bağlıdır. Bu Semerkand halkının beğenip okuduğu matlalarındandır:

*Nî nâz bu ni şîvedür ey câdû közlük şûh-ı şeng
Kebk-i derî tâvûsda yok elbette bu refîâr u reng*
Kabri Semerkand'dadır.

¹⁷ . Parantez içerisindeki sayfa numaraları, *M'ecâlisü'n-nefâis*'in Taşkent baskısına aittir. Bak. Alî Şîr Nevâî, 1961.

¹⁸ . Metinde 'Kecke'al' şeklinde yazılmıştır.

¹⁹ . H^vâce Mü'eyyed Dîvâne, H^vâce Mü'eyyed Mehne'den sonra geçmektedir.

²⁰ . H^vâce Mü'eyyed Dîvâne, H^vâce Mü'eyyed Mehne'den sonra geçmektedir.

²¹ . H^vâce Mü'eyyed Mehne, H^vâce Mü'eyyed Dîvâne'den önce geçmektedir.

²² . H^vâce Mü'eyyed Mehne, H^vâce Mü'eyyed Dîvâne'den önce geçmektedir.

²³ . Mevlânâ Enîsî'den önce, Seyyid Nakîbî geçmektedir.

²⁴ . Mevlânâ Mîr Seyyid'den sonra, Mîr Sa'îd geçmektedir.

²⁵ . Metinde ظم ر şeklinde yazılmıştır.

²⁶ . Mevlânâ Hasan Şâh hakkında bilgi verilirken geçmektedir.

²⁷ . Mevlânâ Hasan Şâh hakkında bilgi verilirken geçmektedir.

²⁸ . Mevlânâ Hamîd, Mevlânâ Şihâb ve Mevlânâ Abdulhak'tan sonra geçmektedir.

²⁹ . Mevlânâ Kâbilî'den sonra geçmektedir.

³⁰ . 167. sırada geçmektedir.

³¹ . 168. sırada geçmektedir.

³¹ . 170. sırada geçmektedir.

³³ . 154. sırada geçmektedir.

³⁴ . 155. sırada geçmektedir.

³⁵ . 161. sırada geçmektedir.

³⁶ . 159. sırada geçmektedir.

³⁷ . 162. sırada geçmektedir.

³⁸ . 163. sırada geçmektedir.

- ³⁹ . 164. sırada geçmektedir.
⁴⁰ . 165. sırada geçmektedir.
⁴¹ . 166. sırada geçmektedir.
⁴² . 183. sırada geçmektedir.
⁴³ . Metinde *خواجه موشي* - şeklinde yazılmıştır.
⁴⁴ . 172. sırada geçmektedir.
⁴⁵ . 173. sırada geçmektedir.
⁴⁶ . 174. sırada geçmektedir.
⁴⁷ . 175. sırada geçmektedir.
⁴⁸ . 176. sırada geçmektedir.
⁴⁹ . 177. sırada geçmektedir.
⁵⁰ . 179. sırada geçmektedir.
⁵¹ . 180. sırada geçmektedir.
⁵² . 182. sırada geçmektedir.
⁵³ . 209. sırada geçmektedir.
⁵⁴ . 210. sırada geçmektedir.
⁵⁵ . 211. sırada geçmektedir.
⁵⁶ . 193. sırada geçmektedir.
⁵⁷ . 189. sırada geçmektedir.
⁵⁸ . 216. sırada geçmektedir.
⁵⁹ . 214. sırada geçmektedir.
⁶⁰ . 215. sırada geçmektedir.
⁶¹ . 226. sırada geçmektedir.
⁶² . 187. sırada geçmektedir.
⁶³ . 227. sırada geçmektedir.
⁶⁴ . 188. sırada geçmektedir.
⁶⁵ . 268. sırada geçmektedir.
⁶⁶ . 269. sırada geçmektedir.
⁶⁷ . 266. sırada geçmektedir.

- ⁶⁸ . 267. sırada geçmektedir.
⁶⁹ . Mîr Atâullâh'tan sonra geçmektedir.
⁷⁰ . Mîr Atâullâf'tan sonra geçmektedir.
⁷¹ . Hâfız-ı Şerbetî'den önce geçmektedir.
⁷² . Hâfız-ı Şerbetî'den önce geçmektedir.
⁷³ . Mîr Gıyâsuddîn'den sonra geçmektedir.
⁷⁴ . Mîr Gıyâsuddîn'den sonra geçmektedir.
⁷⁵ . Mîr Hüseyin-i Bâverdî'den önce geçmektedir.
⁷⁶ . Mîr Hüseyin-i Bâverdî'den önce geçmektedir.
⁷⁷ . 289. sırada geçmektedir.
⁷⁸ . 275. sırada geçmektedir.
⁷⁹ . 276. sırada geçmektedir.
⁸⁰ . 288. sırada geçmektedir.
⁸¹ . 270. sırada geçmektedir.
⁸² . 271. sırada geçmektedir.
⁸³ . 272. sırada geçmektedir.
⁸⁴ . 273. sırada geçmektedir.
⁸⁵ . 274. sırada geçmektedir.
⁸⁶ . Şeyhzâde-i Ensârî hakkında bilgi verilirken geçmektedir.
⁸⁷ . Şeyhzâde-i Ensârî hakkında bilgi verilirken geçmektedir.
⁸⁸ . 292. sırada geçmektedir.
⁸⁹ . 293. sırada geçmektedir.
⁹⁰ . Gülhanî'den sonra geçmektedir.
⁹¹ . 386. sırada geçmektedir.
⁹² . 387. sırada geçmektedir.
⁹³ . 388. sırada geçmektedir.

KAYNAKLAR

- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1961), **Mecâlisü'n-nefâis**, (Tayörlovçi: Suyima Ganieva - Mesul Muharrir: Vohid Zohidov), Özbekistan SSR Fahlar Akademisi, Taşkent
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1323), **Mecâlisü'n-nefâis, Der-Tezkire-i Şu'arâ-i Karn-i Nohum Hicrî, Te'lîf: Mîr Nizâmuddîn Alî Şîr Nevâî**, (Be-Sa'y u İhtimâm-i Alî Asgar Hikmet), Tehran. [Bu eserin 1-178. sayfaları Fahri-yi Heratî'nin, 179-409. sayfaları ise Kazvîni'nin *Mecâlisü'n-nefâis* tercümesini kapsamaktadır.]
- ALÎ ŞÎR NEVÂÎ (1995), Alî Şîr Nevâyî, **Mecâlisü'n-nefâis**, (Hazırlayanlar: Hüseyin Ayan - Kemal Yavuz - Efrasiyap Gemalmaz - Recep Toparlı - Gönül Ayan - Yavuz Akpınar), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayını No: 2, Araştırma Serisi No: 2, Erzurum.
- ATEŞ, Ahmed (1968), **İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I (İstanbul ve Nuruosmaniye Kütüphaneleri)**, İstanbul, s. 454-5.
- BROWNE (1956), **A Literary History of Persian**, Volume: 3, Cambridge, s. 438.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984), **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CÂMÎ, Mevlânâ Abdurrahmân-i Câmî (1371), **Bahâristân**, (Be-Tashîh-i Doktor İsmail Hâkimî), Tehrân.
- DAWLATSHAH (1901), *The Tadhkiratu'sh-Shu'ara* By Edward G. Browne, Leiden.
- ECKMANN, János (1959), "Das Tschaghataische", **Philologiae Turcicae Fundementa**, Wiesbaden, ss. 138-60.
- ERASLAN, Kemal (1971), "Nevâyî'nin *Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesi*", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: XVI, 1971, İstanbul, ss. 89-110.
- ERASLAN, Kemal (1980), "Alî Şîr Nevâyî'nin *Hâlât-ı Pehlevan Muhammed Risâlesi*", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: XIX, 1977-1979, İstanbul, ss. 99-135.
- HAYYÂMPÛR, Doktor A. (1368), **Ferheng-i Suhenverân**, Cild: II, Çâp-hâne-i Fecr-i İslâm, Çâp-i Evvel, Tehrân, s. 693.
- İPEKTEN, Halûk (1988), **Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şu'ara Tezkireleri**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 4, Erzurum, ss. 31-8.
- İSEN, Mustafa; (1997), "Tezkire", **Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Akçağ Yayınları: 200, Kaynak Eserler: 34, Ankara, ss. 28-36.
- İSEN, Mustafa (1997a), "Anadolu Sahası Türk Tezkireciliğinde Şekîlî Gelişim", **Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Akçağ Yayınları: 200, Kaynak Eserler: 34, Ankara, ss. 37-46.
- İSEN, Mustafa (1997b), "XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılarda Biyografi Geleneği", **Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Akçağ Yayınları: 200, Kaynak Eserler: 34, Ankara, ss. 1-27.
- KARTAL, Ahmet (1999), **Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri (XI. Asırdan XVI. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ve Fars Edebiyatının Münasebetleri)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara [Basılmamış Doktora Tezi], s. 456.
- KÂTİB ÇELEBÎ (trhs.), **Min-Kitâbi Keşfi'z-zunûn 'An-Esâmî'l-Kütübi ve'l-Funûn**, (Mukaddime: Âyetullâh el-Azmî, es-Seyyid Şehâbeddîn en-Necefi el-Meraşî), Cilt: II, Beyrut-Lübnan [Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından hazırlanıp ya-

- yınlanan eserden ofset baskı], s. 1591.
- KUÇKARTAYEV, İristay (1997), “Özbek Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Alî-şîr Nevâyî'nin Rolü”, **Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi - Alî Şîr Nevayî Özel Sayısı**, Sayı: 13, Ankara, ss. 11-6.
- KURNAZ, Cemâl (1999), **Türkiye - Orta Asya Edebî İlişkileri**, Akçağ Yayınları: 289, Kaynak Eserler: 75, Ankara, s. 96-7.
- KUT, Günay (1989), “Alî Şîr Nevâî (ö. 906/1501)” mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 2, İstanbul, ss. 449-53.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1965), **Ali Şîr Nevaî I. Cilt Hayatı Sanatı ve Kişiliği**, Türk Dil Kurumu Yayınlarından - Sayı: 239, Ankara, s. 257.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1968), **Ali Şîr Nevaî IV. Cilt Divanlar ve Hamseler Dışındaki Eserler**, Türk Dil Kurumu Yayınlarından - Sayı: 253, Ankara, ss. 61-86.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1988), **Türk Edebiyatı Tarihi**, 3. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VIII. Dizi - Sayı 8^b, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 254-6.
- MECDÎ, Mehmed Mecdî Efendi (1989), **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, Hadaiku's-kakaik**, (Hzr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları: 50, Tıpkı Basımlar: 3/2, İstanbul, s. 341-2.
- MU'ÎN, Muhammed (1371), **Ferheng-i Fârisî**, Cild-i pencum, Çâp-i Heştum, Tehrân, s. 1903.
- SÂDİKÎ-Yİ KİTÂBDÂR (1327), **Tezkire-i Mecma'u'l-havâs be-Zebân-i Turki-yi Çagatay**, (Tercume-i Ân be-Zebân-i Fârisi be-Hâme-i Doktor Abdurresûl Hayyâmpûr), Tebriz.
- SÂMÎ, Şemsettin (1996), **Kâmûsu'l-a'lâm**, Tıpkıbasım/facsimile, Kaşgar Neşriyat; Ankara, Cilt, 2: 1042; Cilt: 3: 1970; Cilt: 5: 3348.
- STOREY, C. A. (1972), **Persian Literature, A Bio - Bibliographical Survey**, Volume: 3, Part: 2, London.
- TABERÎ, Muhammed Alî (İmâduddîn Âzermân) (1372), **Zübdetü'l-âsâr**, Çâphâne-i Sipih, Tehrân, s. 352-3.
- TOGAN, A. Zeki Velidi (1964), “Alî Şîr” Mad., **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, ss. 349-57.

**ALI SHIR NAVA'T'S MAJALIS-UN-NAFÂ'IS
TADHKIRA AND ITS TWO PERSIAN
TRANSLATIONS MADE IN THE 16TH CENTURY**

Dr. Ahmet KARTAL
Kırıkkale University
Faculty of Arts and Sciences

ABSTRACT

Ali Shir Nava'i, is not only the greatest poet of Chaghatay Literature, but is also the greatest poet of Turkic Literature. He has left great influence on Turkic and Persian Literature. Majâlis-un-Nafâ'is is the first poets tadhkira including 461 poets who especially lived in Herat, Horasan and Azerbaijan and most of whom wrote poems in Persian. This book is a valuable source both for Persian and Chaghatay Literature in the 15TH century. It also had an important influence on the antologists following him. This book had been enlarged by Fakhri Hirati, Sam Mirza in Persian and Sadiki Kitabdar in Turkic. Moreover, it was translated by Fakhri Hirati, Muhammed Qazvini, Fayiz Nî-merdani, Şah Ali bin Abdulali and Mirza Abdalbaki Şerifi Radavi into Persian. In this study, firstly there is information about Majâlis-un-Nafâ'is, Fakhri Hirati and Muhammed Qazvini translations. Then these three translations have been compared.

Key Words:

Chaghatay Literature, Persian, Turkish, Tadhkira, Poet, Influence, Translation

АНТОЛОГИЯ АЛИШЕРА НАВОИ "МЕДЖАЛИСУН-НЕФАИС" И ДВА ЕЁ ПЕРСИДСКИХ ПЕРЕВОДА XVI ВЕКА

Др. Ахмет Картал
Университет Кырыккале
Исследователь

РЕЗЮМЕ

Алишер Навои является не только поэтом чагатайской литературы но также одним из величайших поэтов литературы тюркских народов. Он оставил неизгладимый след и влияние на литературу тюркских народов и Ирана. "Меджалисун-Нефаис", в котором имеются сведения о 461 поэте (главным образом из Герата, Хорасана и Азербайджана), писавших свои произведения на фарси является первым произведением такого рода в литературе тюркских народов. В плане влияния на последующие антологии это произведение заслуживает пристального внимания. Фахри Герати и Сам Мирза внесли в произведение дополнения на персидском, а Садыки Китабдар на тюркском. Наряду с этим Фахри Герати, Мухаммеди Казвини, Фаизи Нимердани, Шах Али бин Абдулали и Мирза Абдульбаки Шерифи Радави перевели произведение на персидский. В первой части данной статьи даны сведения о "Меджалисун-Нефаис", переводах Фахри Герфти и Мухаммеди Казвини, во второй части выявляются сходство и различия между тремя произведениями.

Ключевые слова:

Чагатайская литература, персидский, тюркский,
антология, поэт, влияние, перевод

İSLÂM ÖNCESİNDEN OSMANLIYA DOĞU ŞİİRİ

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

*Kırıkkale Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi*

ÖZET

Klâsik Türk şiirini daha yakından gözlemleyebilmek için önce genel niteliklemeyle Doğu şiirinin tarihî seyrini dikkate almak gerekmektedir. Doğu şiiri kavramı, İslâm dünyasını oluşturmuş olan ilk ve önemli unsurların; Arap, Fars ve Türklerin edebî faaliyetlerini birlikte karşılayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Anılan milletlerin dinî, siyasî, kültürel ve benzeri yönlerden edebî faaliyetlere sağladıkları katkıları ve değerleri, tarihî seyrin içerisinde izlemek mümkündür. Bu izleme, Arap ve Fars edebiyatlarının alt kültür çeşitliliğini görmek açısından imkân sağlayacağı gibi klâsik Türk şiirinin taşıdığı özelliklerin anlaşılmasında da yardımcı olabilecektir.

Doğu şiirinin tekâmülü, özellikle XI. Asra kadar şekil ve mana açısından devam etmiş; bu süreç içerisinde gerek Türkçe şiir söyleyenler ve gerekse başka dillerde şiir söyleyen Türk asıllı şairler önemli bir yer edinmişlerdir. Ayrıca Türklerin tarihî olaylarda ve siyasî alandaki etkin varlığı, edebî ürünlerde bir çok açıdan önemli izler oluşturmuştur. Osmanlı dönemi Türk şiirinin taşıdığı özellikler, bilhassa Gazneliler ve Selçuklular'ın siyasî önderliği ve dinî anlayışının etkili olduğu bir yönde gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Doğu şiiri, Türk Şiiri, Şiir

GİRİŞ

Bu başlık altında İslâm dünyasında gelişen şiir anlayışı, tarihsel seyir itibarıyla izlenerek farklı dillerde, birbirine uzak alanlarda ve dönemlerde ortaya konmuş edebî ürünlerden hareketle incelenmeye çalışılacaktır. İslâm dairesine öncelikle giren ve etkin olan Arap, Fars ve Türklerin edebiyatı hakkında bir bütünlük içerisinde genel bir değerlendirme yapabilmek elbette güçtür. Ancak özellikle Osmanlı dönemi Türk şiirinin özelliklerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için konuyu, bu derece geniş bir şekilde ele almak zorunlu olmaktadır. Ayrıca tarihî sürecin burada makul ölçüler içerisinde ortaya konabilmesinin güçlüğü de göz ardı edilmemelidir. “Arap Şiiri” nitelemesi altında Fars ve Türk asıllı kişilerin ve “Fars Şiiri” içerisinde başta Türk asıllılar olmak üzere nice farklı ırktan kişilerin eserlerinin yer almış olması, Doğu şiiri için özel ve yaygın bir özelliktir. Bu yazıda Türk şiirini ilgilendiren hususlar öne çıkarılacaktır. Bu nedenle Arap ve Fars edebiyatının tanıtılması düşünülmeyişi gibi, bunlarla ilgili bilgilerin, tabii olarak kuşatıcı olması amaç edinilmemiştir.

İLK ŞİİRLER

Öncelikle Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan ilk şiirlere işaret edilmesi gereklidir. Arapça şiirlerin ilk örnekleri “Câhiliyye Dönemi” diye isimlendirilen İslâm öncesine aittir. Daha çok hafızada bulunan bilgilerin hatırlanmasına yardımcı olabilecek özellikteki bir yazıyla (*Çetin, 1973*) sonraki nesillere intikal eden bu şiirlerin en eskilerinin ait olduğu tarih, milâdî 500 yılından önceki yıllar olarak kabul görmektedir (*Sezgin, 1983*). Bu şiirlerin gerçekliği ve yazıldıkları yıllar tartışma konusu olmuşsa da; Arap şiir geleneğinin böyle bir maziye sahip olduğu belirgindir. Çeşitli kaynaklarda İslâmlıktan önce yaşamış 50 civarında şairden şiirler aktarılır. Meselâ, el-Mufazzal ez-Zebbî (Ölm.168/785), el-Mu-

fazzaliyât'ta Câhiliyye dönemi şairlerinden 47, İslâmî döneme ulaşmış 14 ve İslâmî dönemde doğmuş 6 şaire ve 128 şiirine yer verir (*Çetin, 1973*); Ferruh, günümüzde kaleme aldığı Târîhu'l-edebî'l-Arabî adlı eserinin ilk cildinde “Şiir ve nesirde Cahiliye dönemi şahsiyetleri” genel başlığı altında 51 kişiden sadece birinin (Eksem b. Sayfî'nin) şiirinden söz etmemektedir (*Ferruh, 1983*). Corci Zeydan da varlığı bilinebilen bu dönem şairlerinin sayısının 125'e ulaştığını belirtir (*Zeydan, 1957*). Hemen tamamı günümüze ulaşmayan çeşitli kabilelerin şairlerine ait şiirlerden oluştuğu bilinen çok sayıdaki “Kabile Divanı”, Arap toplumunda Câhiliyye döneminde ve sonrasında şiirin yaygınlığına işaret hususunda dikkat çekicidir. Özellikle İbn en-Nedîm (ö.377/ 987) bu tür divanlardan 25'inin adını sıralar, el-Âmidî (ö.371/981) ise, 60 kabile divanından, ilave olarak örnek şiirler de aktarır (*Sezgin, 1983*).

İslâmiyetten sonra IX. asrın ikinci yarısından ve X. asırdan günümüze intikal eden “Yeni Farsça” ile yazılmış az sayıdaki beyitlerle gelişimine şahit olduğumuz Fars şiirinin, daha önceki asırlara ait örneklerinin varlığı üzerinde görüşler mevcuttur. Sâsânîlerin (224- 652) sonlarında veya ilk İslâmî dönemde mahalli Farsça lehçelerde söylendiği kabul edilen hece vezinli ve kafiyeli veya eksik kafiyeli veya kafiyesiz birkaç şiire kaynaklarda yer verilir. Bunlar arasında en çok dikkat çeken “Surûd-i Âteşkede-i Kerkûy (Kerkûy Ateşkedesi İlâhîsi)” diye anılan altı heceli ve kafiyeli on mısradır. Bu manzumenin İslâm'ın ortaya çıkışına yakın bir zamana ait ve doğu İran lehçesinde olduğu belirtilir (*Safâ, 1347*). İlk tezkirelerde İslâmiyetten önce Farsça şiir söyleyen ilk ve tek kişi olarak Behrâm-i Gûr (ö. 438) gösterilir. Ona nispet edilen şiir yedi heceli ve kafiyeli dört mısradır. Sâsânî şahırlarından olan Behrâm-i Gûr, Arap muhitinde yetişmiş ve Arapça şiirleri bulunan bir kişidir (*Avfi, 1903; Safâ, 1347*).

Sâsânîler döneminde şiirin varlığına dair birçok Farsça ve Arapça kaynaktan cümleler aktararak izahta bulunan C. Humâî, Şâh I. Şâhpûr'a (241- 272 veya 273) ait Hâcîâbâd nişan taşı kitabesindeki sekiz heceli yedi mısralık manzumeyi, ilk örnek olarak vermektedir (*Humâî, 1340*). Ayrıca bazı Arapça şiir söyleyen İranlı şairlerin ilk İslâmî dönemlerdeki şiirlerinde Farsça kelime, bileşik ve ibarelere yer verdiği görülmektedir. Meselâ Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/ 813) şiirlerinde bu durumun örnekleri bulunmaktadır (*Safâ, 1347*).

Ş. Nu'mânî'ye göre ise, Sâsânîler dönemine kadar uzatılan Fars şiirinin bu derecede eski olduğu düşüncesi, pek ikna edici değildir. Çünkü verilen örneklerin belirtilen asırlara ait özellikler taşımadığı, tesadüfen vezinli olmuş ifadeler olabileceğini dile getirmektedir. Ayrıca Pehlevî Farsçasıyla birçok mensur dini ve ahlaki metin sonraki asırlara intikal ederken; bunların arasında şiir bulunmayışı ve IX. ve X. asırlara ait şiirlerin geçmişi bulunduğunu göstermeyen bir sadelik ve açıklık içerisinde oluşu ve bunlarda Arapça şiirlerin örnek alınmış olması gibi hususlar bu konuda ısrarlı olunmamayı gerektirmektedir (*Nu'mânî, 1368*).

İran bölgesinde Tâhirîler (205-259/ 821-873) ve Saffârîler (253-290/ 868-903) zamanında söylendiği kaydedilen ilk Yeni Farsça şiirlerden elde bulunanların miktarı, bu döneme ait oldukları tartışılan beyitler de dahil olmak üzere ancak 58 beyittir ve bunlara dayanılarak yapılan tespite göre, ilk şiirler kaside şeklindedir ve örnekleri Arapça kasidelerdir (*Mahcûb, 1345*). Bu örnek alış mana, lafız, vezin, teşbih, istiâre vb. bütün yönlerde olmuştur. Klâsik şairlerin ifadelerinden ve bizzat manzum çevirilerden bu durum açık olarak anlaşılmaktadır (*Nu'mânî, 1368*).

Arap şiirinde, onuncu asra kadar yaygın olan nazım şekli kasidedir. Bu nedenle anılan dönemlere ait Arapça şiir divanları ve mecmuaları konu itibarıyla bölümlere ayrılırken; Farsça divanlar, Türkçe divanlarda olduğu gibi her dönemde na-

zım şekilleri itibarıyla düzenlenmiştir. Meselâ İbnü'l-Mu'tez'in (ölm. 298/ 908) Arapça divanının babları; al-fahr, el-gazel, al-medîh ve't-tehâ-nî, el-hicâ ve'z-zemm, eş-şarâb ve'l-hamrîyât, el-mu'âtebât, at-tardîyât, el-muleh ve'l-evsâf, el-merâsî ve't-te'azzî, ez-zuhd ve'l-âdâb ve's-şeyb ve'l-hikme konu başlıklarını taşımaktadır (*Çetin, 1973*). Nazım şekillerinin çeşitlilik kazanması ve ilgi görmesi, X. asırla başlar ve Farsça şiirde gözlemlenir, denebilir.

Yazılı olarak elimize ulaşan ve araştırmacılarca inceleme imkanı bulunabilen Türk şiir parçaları ise, VIII. asra kadar ulaşabilmektedir. VIII-XIII. yüzyıllar arasında Mani ve Budist kültür çevrelerinde yazılmış Türk şiir örnekleri de yine Türk şiirinin gelişmesi hususunda bilgi verecek çok önemli örneklerdir (*Arat, 1986*). Bunlar üzerinde yapılan çalışmalarla önemli bilgiler ortaya konabilmiştir. İslâm muhitinde kaleme alınan ve toplam 764 dize ile 289 atasözünü barındıran Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânı lugatî't-Türk'teki (yazılışı 1072-1074) şiir örneklerinden bazılarının X. ve IX. yüzyıllara ait olduğu belirtilmektedir (*Tekin, 1986, 1989*). Ayrıca bunlara ilave olarak Balasagunlu Yusuf Has Hâcib'in 1069'da tamamladığı Kutadgu Bilig isimli 6645 beyitlik mesnevisi Türk şiirindeki olgunlaşmanın bizzat üstün bir örneğidir.

Bu bilgilerin ışığı altında bir değerlendirme yapmadan önce, ilk şiirin Hz. Âdem'e ait olduğu, insanoğlunun ilk duygularını şiirle ifade ettiği, ilk örneklerin sade duyguları içeren basit yapıları manzumeler olduğu şeklindeki yaygın ve makul gözüken görüşlerin hatırlanmasında yarar vardır (*Râzi, 1373 ; Ayfi, 1903*). Tarihin derinliklerine ait bilgiler ancak yazıyla aktarılabildiği için bir manada eldeki yazılı metinler her türlü bilginin kaynağını oluşturmaktadır. Bunların günümüze ulaşması açısından her milletin aynı derecede şanslı olmadığı da açıktır. Dolayısıyla eldeki yazılı metinler ister istemez belirleyici özellik taşımaktadır.

Beşinci asra kadar geçmiş olan Câhiliyye Arap şiiri, İslâmiyetten önce gelenek oluşturacak düzeye ulaşmış ve İslâmiyet sonrasındaki Arapça şiirin, bazı konu ilaveleri dışında, her açıdan kaynağı olmayı sürdürmüştür. Farsça şiirin mazisiyle ilgili, Türkçe şiirden daha eski tarihler ve bazı örnekler verilmekteyse de bunların İslâmiyet sonrasındaki şiirin gelişimine konu malzemesi dışında pek katkı sağladığı düşünülemez. En erken IX. asra ait olan Yeni Farsça şiirlerin taşıdığı özellikler, örnek alınan Arapça şiirlerinkiyle aynıdır. Ancak şunu belirtelim ki, Farsçada fehlevîyât ve Türkçede tuyug adıyla anılan nazım şekillerinin, bu edebiyatların mazideki hece veznini kullanma alışkanlığının devamı olduğu, edebiyat tarihçileri tarafından vurgulanmaktadır.

İSLAMİYET SONRASINDA ARAP ŞİİRİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Arap edebiyatının hicretten sonraki ilk dört asrına ait bilgiler, Doğu şiiri için çok önemlidir. Gerek Farsça ve Türkçe şiirin daha iyi tanınması ve gerekse gösterdikleri tekamülü gözlemleyebilmek ancak bu şekilde mümkündür.

İslâmın gelişiyiyle Arap toplumu büyük bir değişiklik geçirdi. Siyasî düzen yıkılarak daha önce bilinmeyen yeni bir düzen oluştu. Sosyal hayat bütünüyle değişti, toplumsal ilişkiler yeni özellikler kazandı. Ardından fetihler gerçekleşti. Başka milletlerle karşılaşıldı, birlikte yaşamaya ve etkilenilmeye başlandı ve bu etkileşim her alanda sürdü (Hüseyn, 1969).

İlk İslâmî dönemin (0-40/ 620-661), yani Hz. Peygamber ve ilk dört halifesinin ardından iktidarı elde eden Emevî Devleti (42-132/ 661-750), Câhiliyye döneminden izler taşıyan bir Arap devleti hüviyetine büründü, daha sonraki Abbasî devleti ise, dini toplum devleti hüviyetindeydi. Abbâsîler (132-923/ 749-1517), yönetim merkezini Şam'dan Bağdat'a naklettiler. Bu dönemde iki etkin çevre; Farsların ve güney Araplarının öncülüğündeki Şia Alevilerine karşılık, Sünnî-

rin ve devlet hanedanının desteklediği Abbâsîler çekişmekteydiler. Özellikle Şîî Büveyhîlerin (320-454/ 932-1062) hakimiyetiyle bu dönemde Şîilik etkin bir özelliğe sahip oldu, Fars gelenek ve bayramları cemiyette yaygınlık kazandı. Büveyhîler ılımlı görünmelerine rağmen gizlice aşırı bir Şîiliği desteklediler (Ferruh, 1983).

Abbâsîler döneminde hayat birçok açıdan yeni özellikler kazandı, çöl hayatından, şehir hayatına geçişi vurgulayan bir ifadeyle deve ve virane devleti sona erdi, onun enkazı üzerinde bahçe ve at devleti yükseldi (Ferruh, 1983). Bağdat merkezli olan yeni dönemde, Araba ait özelliklerden uzaklaşma ve başka topluluklarla yakınlaşma meydana geldi. Çevrelerinde Arap komutan ve kabile reisleri bulunduran Şam merkezli Emevîlerin aksine Abbasî halifelerin çevresinde Farslar etkili oldu (Hüseyn, 1976). Abbasilerde önce Fars, sonra Türk nüfuzu öne çıktı. Annesi Fars olan Me'mûn'un 199/ 813'te hilafete geçişiyle Fars unsuru etkinliğini artırırken, annesi Türk olan Mu'tasım, 218/ 833'te halife olunca buna karşılık ordunun kapılarını Türklere açtı (Ferruh, 1983).

Emevîler döneminde siyasî kanaatler, şairler arasında çok öne çıktı. "Siyasî görüşleri savunan şairler" diye nitelendirilen şairler arasında "Alevî- Şîî şairler", "Hâricî şairler", "Emevî şairler" ve "Zübeyrî" şairler sınıflaması yapılmaktadır (Ferruh, 1983; Dayf, 1963). Bunlardan etkin olmaları açısından Emevî siyaseti yanlısı şairler ve şiirde bıraktıkları tesir açısından Şia taraftarı şairler önemlidir.

VIII. asırda Arap asıllı olmayan şairler çoğalmış Arap şairlerle rekabete girişmişlerdi. Arapça, Arap yarımadasının kuzeyinde İran bölgesinde kullanılır hâle gelmiş, birleştirici bir rol üstlenmiştir. Fars, Şam, Irak, Mısır, Kuzey Afrika, Anadolu tümüyle bu yeni medeniyette birleşti. Arap edebiyatı bu eski bölgenin edebiyatı hâline geldi. Fars bölgelerinde Hicretten sonraki ilk üç asırda şiir ve ilim dili Arapça olurken kültürlü,

bilgili ve etkili olmak isteyenler için Arapça bilmek zarurîydi. Arap edebiyatı, İskender'den itibaren İslâm'ın ortaya çıkışına kadar Yunan edebiyatının hakim olduğu bu eski dünyada egemen oldu. Ancak Farslar VIII. ve IX. asırda ve özellikle X. asırda Arap edebiyatına karşı güçlü bir mukavemet gösterdi. Sonra Türkler sert bir direnç oluşturdu. Hatta Arap edebiyatını Şam'dan uzaklaştırarak Mısır'a iltica ettirdiler (Hüseyin, 1969).

Abbâsî dönemi edebiyatı, bu dönemdeki ediplerin çoğunluğunun anne ve babasından birinin Arap olmaması sebebiyle “el-Edebu'l-mu-velled”; ayrıca Câhiliyye ve Emevî dönemlerine nispetle yeni olması nedeniyle “el-Edebu'l-muhdes” isimlendirmeleriyle de anılır. Bu dönem edebiyatının anlam ve üslûp açısından halis Arap olmadığı dile getirilir (Ferruh, 1983).

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse ilk İslâmî dönemde (0-40/ 620-661) her ne kadar İslâma ait değerler şiirde yer almaya başlamış olsa da, şiirde Câhiliyye dönemi düşünce ve ifadelerin çoğunlukta bulunduğu; şiirdeki üslûbun da hemen aynı olduğu ve bu nedenle şiire karşılık, dinî muhtevanın öne çıktığı nesrin daha çok yaygınlaştığı görülür (Ferruh, 1983).

Emevîler döneminde (42-132/ 661-750) şiir, düşünce ve üslûp bakımından Câhiliyye dönemi şiirinin özelliklerine daha çok benzer bir özelliği tekrar taşıdı. Ancak övgü (medh) ve yergi (hicv), fahr (övünme) ve risâ'nın (mersiye) ana konuyu teşkil ettiği şiirdeki kabilecilik hissiyatının yerini, siyasi taassub ve şairler arasındaki karşı koyuşlar (nekâiz) aldı (Ferruh, 1983). Erkekler için gazel yazmak istisna edilirse Abbâsî şiirinde Câhiliyye devrinde bulunmayan veya onunla ilgisi olmayan bir konu yeniliği yoktur. Ancak konuların dahilinde genişleme ve zenginleşme olmuştur (Ferruh, 1983).

İlk İslâm döneminde bir derece alaka görmeyen tegazzül ve nesîb, Emevîler döneminde tekrar yaygınlık kazandı ve kasidede amaca intikal

için değil, bizatihi kasidenin konusu olarak iki yönde gelişti: Birincisi Ömer b. Ebî Rabî'a'nın (ö.101/ 719) öncülük ettiği güzelliğe ve kadına tutkun, hayatın zevklerini elde etmek isteyen ve kasidelerini bu düşüncelere tahsis eden şehirli şairlerin yolu; ikincisi, özellikle Benî Uzra kabilesi şairlerinin dile getirdiği bir anlayışı taşıması nedeniyle “Uzrî Gazel” diye isimlendirilen ve Cemîl b. Ma'mer'in (ö.82/ 701) öncüsü olduğu güzelliği ve sevgiyi öne çıkaran, samimi duyguları aktaran, kavuşsa da kavuşmasa da ölünceye kadar bir kadın için şiirler söyleyen bedevî şairlerin yolu (Ferruh, 1983; Dayf, 1963; Hüseyin, 1976). Birinciler gazel söylemekte yoğunlaştıkları ve kasideyi gazel söylemeye tahsis ettikleri için bir dereceye kadar yenilikçi sayılırken ikinciler ise böyle bir konuyu yani iffetli aşkı şiire ilk defa aktardıkları için yenilikçi kabul edilirler (Ferruh, 1983). Fars ve Türk şiirinde önemli bir aşk konusuna kaynaklık teşkil eden Mecnûn (Kays b. el-Mulevveh, ö. 70/ 689) da, bu şairlerdendir (Ferruh, 1983). Bu şairler sevdiklerinin adlarıyla birlikte anıldılar: Cemîlu Buseyne (Buseyne'nin Cemîl'i) ; Mecnûnu Leylî (Leylâ'nın Mecnûn'u) gibi. Uzrî şairlerin bu temiz, hazin ve ulvi aşk anlayışı tasavvufî ve romantik eserlerde geliştirildi (Çetin, 1990).

Câhiliyye devrinde, şiirinde şaraba yer vermeyen şair azdı. Şiirde şarab, kadeh ve ilgili çeşitli kaplar tavsif edilirdi. Şarap (hamr) şiirde bağımsız bir konu olmadan Câhiliyye devrinde özellikle A'sâ'nın şiirinde yer aldı (Hüseyin, 1976). İlk İslâmî dönemde medih ve hiciv gibi bu konu da itibar görmedi ve şiirde pek yer almadı. Emevîler devrinde ise özellikle Hristiyan Ahtal'ın (ö. 710), kasidelerinde yer alan konulardan biri oldu. Ernevîlerden eğlenceye düşkün el-Ve-lîd b. Yezîd (hilafeti: 125-126/743-744) de hamr (şarap) ve mucûna (müstehcenlik), şiirde özel yer vermekle öncü ve yenilikçi görülmektedir (Dayf, 1963; Hüseyin, 1976). Şarap, başlı başına bir konu olarak ise Ebû Nuvâs'ın (ö. 198/ 813)

şiiirinde yer kazandı (*Ferruh, 198*). Bu şair, şarap, müstehcenlik ile kadın ve erkek köleler için yazdığı gazellerle mütemayizdir.

Câhiliyye, ilk İslâm ve Emevîler dönemlerine ait şiiirlerde çoğunlukla döğüş ve kavga önde gelir, cinsellik ve müstehcenlik cidden azdır. Abbasîler döneminde ise ahlaki zâfiyet son dereceye ulaştı (*Hüseyn, 1976*). Hicrî II. asrın hemen başında müstehcenliğin ortaya çıkışı, yayılması halifelerin saraylarına girmesi, Abbasîlerin (132-656/ 750-1258) hilafete geçmesi, Farısların Araplar üzerinde etkin hale gelmesi, hilafet merkezinin Şam'dan Irak'a intikali edebiyatta Şam ve bedevî özelliklerin yerini Irak özelliklerinin alması, Fars medeniyetinin tesiriyle bir arada değeriendirilmektedir (*Hüseyn, 1976*).

Hız. Peygamber zamanı dışında zühd ve hikmet konulu şiiirler ve de beyitler, bu dönemlerde Arap edebiyatında oldukça azdır ve bütün yukarıda işaret edilen konuların çok arkasında itibar görmekteydi. Câhiliyye devrinde de mükemmel insandan söz eden, ölümü, beşerin aczini anlatan ve öğütler içeren beyitler bulunmaktadır (*Çetin, 1990*).

ARAP, FARıS VE TÜRK ŞİİRİNDE KONU

Hicretten sonraki ilk 4 asra ait Doğu şiiirini konu açısından yakın olarak gözlemleyebilmek için Arap, Fars ve Türk şiiirlerinin ilk örneklerinin konularını belirten bazı tespitlere yer vermek uygun olacaktır. Merhum Nihad M. Çetin'in ifadesiyle; "Arap şiiirinin belli başlı mevzularını sırasıyla şunların teşkil ettiğini söylemek mümkündür: Övmek (medh), övünmek (fâhr), mersiye söylemek (risâ), hicvetmek (hicâ), kadından ve aşktan bahsetmek (nesîb, tegazzul, teşebbub), özür ve şefkat dilemek (i'tizâr, isti'tâf), tasvir (vasf, teşbih), ayrıca zuhd, edeb, hikem, kadın ve şaraba dâir hafif mevzular (muleh, lehv)" (*Çetin, 1973*).

Gazneliler dönemini (Doğu İran'da 352-432/ 963-1040) içine alan XI. asrın ilk yarısına kadar Fars şiiirindeki konular ise şu şekilde sıralanmaktadır: 1- Medih 2- Hiciv ve Hezel 3- Gazel 4-Öğüt ve hikmet 5- Tavsif 6-Mersiye. Milli kahramanlık duygularını işleyen şiiirler de bu arada dikkat çeker (*Mahcûb, 1345*). Gaznelilerin sonlarına doğru bilhassa Senâî (473-525/ 1080-1113) ile tasavvuf, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (ö. 515/1121) ile de hapis konulu şiiirler, bu konulara eklenir (*Safâ, 1347*).

Eldeki ilk Türkçe şiiir örneklerini içeren kaynaklardan Dîvânü Lügati't-Türk'teki şiiirlerden aruzla yazılmış olanlar, konularına göre şu şekilde tasnif edilmektedir: 1- Savaş ve kahramanlık şiiirleri 2-Av ve avcılıkla ilgili parçalar 3-Aşk şiiirleri 4- Doğa tasvirleri 5- Övgü şiiirleri 6-Dinî-ahlâkî öğütler (*Tekin, 1986*).

Üç dildeki şiiirlerin ana konularının bu derecede birbiriyle uyum göstermesi dikkat çekicidir. Hatta birbirinden habersiz yapılan bu tespitler, aynı endişelerle gerçekleştirilmiş olsaydı hemen aynı başlıkları kullanmak dahi mümkün olurdu. Bu nedenle birinde görülmeyen av ve avcılıkla ilgili konu başlığı veya mersiye konu başlığı herhangi bir farklılığa işaret etmemektedir. Avla ilgili Farsça şiiirler, divanlarda yer almaktadır. Msl. Ferruhi-yi Sîstânî'nin (ö. 429/ 1038) divanında, "Sultan Mahmûd'un medhi ve avlanması hakkında söylemektedir" ; "Sultan Mahmûd'un savaştan döndükten sonraki orman avı hakkında" vb. başlıklar taşıyan manzumeler bulunmaktadır (*Ferruhî, 1335*). Mersiye içerikli Türkçe şiiire ise, Dîvânü Lügati't-Türk'teki "Alp Er Tonga ağıtından parçalar" ve "Bilinmeyen bir kahramana ağıt" şiiirleri örnek verilebilir (*Tekin, 1989*).

Doğu şiiirinin şekil ve muhteva açısından gelişmesini sürdürmekte olduğu ve şiiir sanatı açısından üstün bir anlayışa varacağı dönemlere henüz intikal etmemişken görülen bu yakınlık, dikkatle değeriendirilmelidir. İslâmiyetle birlikte gelişen milletler arası münasebetin Doğu şiiirini

nasıl etkilediği ve ne özellikler kazandırdığını daha belirgin bir şekilde ortaya koymak için yukarıda sıralanan bilgilerden de istifadeyle bazı noktalara işaret edilmelidir.

Çağdaş Arap edipler, meselâ Tâhâ Hüseyin Farısların özellikle hicrî II.; milâdî VIII. asır başlarından itibaren her alanda Arap toplumunu etkilediğini ifade eder: Araplar, Abbâsiler döneminde Farısların her şeyde öğrencisiydiler; şairler Fars, alimler Farstı. Farıslar Arap siyasetine müdâhil oldular, Halifelere Bağdat'ta kisraların saraylarına benzer saraylar yaptılar. Onlardan yemede, içmede ve giyinişteki adetlerini; eğlenceyi, oyunu öğrendiler. Ancak Fars edebiyatının Arap edebiyatına etkisinden söz edilmez aksine Fars edebiyatına bakıldığında Hicri IV. asırda başladığı ve Arap edebiyatının yansıması şeklinde olduğu görülür. Farıslar önce Arapları taklit ettiler. Bu şiirlerinde açıkça görülür (*Hüseyin, 1969*). Çünkü ona göre, bu dönemde Fars kültürü ve edebiyatı sınırlıydı ve gerçekte Farısların Araplarla buluştukları asırda Fars edebiyatı Araplar için büyük bir tehlike olmadı (*Hüseyin, 1969*). Ancak İran edebiyat tarihçileri ise, VIII. asrın başlarında Arapça şiirde görülen ince anlamların, şehirli halka ait yeni fikirlerin, ilmî ve felsefî konuların özellikle Arapça şiir söyleyen Fars asıllı şairlerden kaynaklandığını belirtirler (*Safâ, 1347*). Yine bu dönemlerde bütün bilim dallarında ve de şiirde önde gelen isimlerin, az bir sayının dışında İranlı olduğu ileri sürülmekte ve İran asıllılar olmasaydı Arap kültüründen (ma'ârif) bugün mevcut olanın % l'i dahi bulunmamış olacağı, hatta Arap edebiyat tarihindeki her on isimden altı-yedisinin İranlı olduğu savunulmaktadır (*Nefîsi, 1363*).

Arap gözüyle bakıldığında ise aynı durum şu şekilde dile getirilmektedir: Abbasiler döneminde şaşırtıcı derecede dine aykırı düşünce ve davranışlar yaygınlaştı. Eğlenceye düşkünlük ve müstehcenlik, fikri sapmaların yanı sıra şiirde ağırlık kazandı. Bütün bunların kaynağında Fars

etkisi bulunmaktadır. Arap madden fatihken, Fars manen fatih oldu. Toplumda yaygınlık kazanan maddi zevkler, çeşitli bölgelerden intikal ettirilen kadın cariyelerle tatmin edilirken yabancı kadınların toplumdaki etkinliği arttı (*Hüseyin, 1976*). Hatta şarabın şiirin temel konuları arasına girmesine de Farısların eski dîni anlayışlarında şarabın mukaddes sayılması, sebeptir (*el-Fâhûrî, 1991*).

ŞİİRDE TEKÂMÜL VE SELÇUKLULAR

Burada özellikle şekil ve muhteva açısından Doğu şiirinin farklı dillerde geçirdiği tekamülü göstermesi açısından gazel üzerinde durulmalıdır. Gazel, önce daha çok “tegazzul” kelimesiyle isimlendirilen bir konu adıydı ve kasidenin bir bölümü halindeydi. Arapçada sadece, aşk ve kadından söz eden kaside şeklindeki şiirler için kullanılan bu tabir nesîb, teşbîb ve tegazzülü de içerebilen bir kavramdı (*Ateş, 1964*). Şiirde gazel nazım şeklinin müstakil ve olgun bir hüviyet kazanması, Selçukluların son dönemlerinde ve Farsça şiirdedir, Bilhassa Enverî (ö. 563/ 1168), Hâkânî (ö.595/ 1199) ve çağdaşlarının elinde özellik kazanarak Sa'dî'yle (ö. 691/ 1292) en olgun seviyeye ulaşmıştır. Bundan sonra da artık şiirde ilk asırlarda kasidenin ve ardından Mesnevînin gördüğü alaka, gazele yönelmiştir (*Câmî, 1371*). Şiirin aynı zamanlarda anlam ve yorum açısından geçirdiği değişim gazelle büyük uyum göstermiştir. Konu itibarıyla lafzen bütünüyle, anlam açısından ise kısmen insan güzelliğini ve kadın sevgisini konu edinen gazeldeki muhteva, ilk asırlardaki kasidelerin bir bölümünde veya bu amaçla yazılan kasidelerde bulunmaktaydı. Çünkü kaside şiiri temsil etmekte ve eski Arap şairi müşahhas alemi müşahade ediyordu. Şiirin zeminini beşeri duygular oluşturunuyordu (*Çetin, 1990*). Farsça ve Türkçe şiirde gazelin mana ve muhteva yönüyle büründüğü nihaî şekil, onun müstakil nazım şekline kavuşmasından çok daha

önemlidir. Artık dış dünyadan iç dünyaya yönelmiş olan şairin dilinde, geleneğin getirdiği gazelin mana hüviyeti büyük değişiklik geçirmiştir.

Büyük Selçuklular (429-590/ 1038-1194) dönemi Doğu şiiri için âdeta bir değişim dönemidir. Bu Arapça, Farsça ve Türkçe şiir için aynı derecede etkin olan bir değişim ve gelişmedir. Şiirde üslûp farklılığı oluşmuş, düşünce ve hayal ağırlık kazanmaya başlamış, maddi hisler ve dış dünyaya yönelik gözlemler yerini manevî hislere ve iç dünya zevklerine bırakır olmuştur. Diğer taraftan farklı nazım şekilleri yaygınlaşmış ve özellikle Fars ve Türk şiirinde bağımsız gazel özel alaka görmüştür. Şiirde çok açık bir şekilde dinî, ahlâkî ve tasavvufî diye nitelendirilen bir bakış ve algılayış, diğer bir ifadeyle dinî hissiyat öne çıkmıştır (*Ferruh, 1983; Safâ, 134*).

Artık halk arasında yaygınlaşan ve hayata intikal eden dinî hissiyat bu dönemde şiirde hâkim renk haline gelmeye başlarken, Selçukluların bu husustaki etkin yeri, dile getirilmelidir. Daha önce Arapça şiirde ve kısmen Farsça şiirde bazen çok ölçüsüzce mevcut olan maddî zevkleri terennüm etme alışkanlığının azalmasında Mâverâünnehir ve Horasan'dan daha aşağıdaki İslâm dünyasına egemen olan başta Türk asıllı Sünnî ve çoğunlukla Hanefî unsurların varlığı önemlidir. Daha Gazneliler döneminde saray şairleri Sultan Mahmud'u ve oğullarını överken din ve adalet adına mücadeleden söz etmekteydiler. Şiirde konu açısından yaşanan bu değişiklik, sonraki asırlarda bütün şairler için belirli bir hüviyet oluşturmuştur. Gerçekte daha özel anlamda kullanılması gereken “mutasavvîf şair” nitelemesinin dışındaki şairler de ortak bir şiir dünyası içerisinde bir araya gelmişlerdir. Şiir genel olarak kuşatıcı bir renge bürünmüştür.

Genelde Müslüman toplumun hissiyatı ve sanat zevkine, bazen de özel tasavvufî düşünceye yer veren şiir anlayışı, genel olarak bütün İslâm dünyasında Selçuklular döneminde yaygınlaşmıştır. Doğu şiirinde bilhassa XII. asırda genel-

leşme özelliği kazanan bu durum, tarihî seyir içerisinde açıkça gözükmekte; günümüz Arap ve Fars edebiyat tarihçileri de bu yönde değerlendirmeler yapmaktadırlar. Bu konu ayrıca ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. Ancak konunun önemine vurgu yapmak için sadece, Tanpınar'ın, şiirimizin ilk örnekleriyle ilgili genel kabulünü içeren “... dil gelişmesinde ilk merkezleşmeleri sağlayan dinî ve zühdi-tasavvufî bir edebiyat...” kaydına dikkat çekmek uygundur (*Tanpınar, 1985*). O, bu kaydı, XIV. asra ve daha önceki bir-iki asra ait şiirlerimiz için dile getirmektedir

Farsça şiirdeki ilk büyük mutasavvîf şair Senâî'den (ö. 525/ 1131) başlanılacak olursa, Hâkânî (ö. 595/ 1199), Cemâleddîn-i İsfahânî (ö. 588/ 1192), Nizâmî (ö. 610/ 1214) ve Attâr (ö. 618/ 1221) ile bu tercihin sürdüğü ve genelleştiği görülecektir (*Safâ, 1347*). Mevlânâ (ö. 672/ 1273) bu yolun Farsça şiirde en mümtaz şahsiyeti olurken, Arapça şiirde İbn Fâriz (ö. 633/ 1235) Türkçe şiirde erken dönemde Ahmed-i Yesevî (ö. 562/ 1166), sonra Sultan Veled (ö. 712 / 1312), Yunus Emre (ö. 720/ 1320) ve Âşık Paşa (ö. 733/ 1332) önde gelen kişiler olmuştur.

Bundan dolayı Selçuklular dönemine kadar Arapça şiirde yoğunlukla, Farsça şiirde kısmen yaygın örnekleri bulunan başlıca şarap, kadın ve müstehcenlik olmak üzere maddi zevkler üzerine söylenen şiirler, bundan sonra ancak nadir örnekler olarak görülür ve gerek Türkçe ve gerekse Farsça şiirde önemsiz bir yer tutar. Aynı şekilde siyasî muhteva taşıyan ve Şiilik davasında bulunan şiir de artık bu mevkiye düşmüştür. Böylece özetle Câhiliyye döneminde ferdî duyguları ve kabile hissiyatını dile getiren; Emevîlerde genel Arap siyasetine ve parti siyasetine yönelen ve Abbâsîler devrinde ise, topluma ve toplumdaki maddî zevklere yönelmiş olan şiir (*el-Fâhûrî, 1991*) V./ XI. asır civarında her toplum kesiminde; medrese ve tekkede; devlet adamları, alimler ve sûfiler arasında hemen ortak değer ve anlayışları yansıtan bir hüviyete bürünmüştür.

XII. asırda Anadolu, İslam dünyasında yeni bir merkez olurken özellikle XIII. asrın başlarından itibaren bir sığınak durumuna gelmişti. Orta-Asya, İran, Hindistan, Arap bölgeleri, Kuzey Afrika ve Endülüs'ten Anadolu'ya ulaşan alim, arif ve edip kişiler, başta üç dil; Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere çeşitli dillerde konuşuyor ve eserler kaleme alıyordu. Anadolu'daki bu yeni yerleşim ve gelişmeler, bu açıdan ele alındığında Doğu şiirinin, bütün özellikleriyle bu alana taşındığını ifade etmek gerekecektir.

SONUÇ

Osmanlı için bir siyâsî başarıyı anlatma amacıyla kullanılmış olması gereken “Aşiretten devlete” ifadesinin, buradaki ilmî ve edebî faaliyetler için de anlamlı görülmesi, yanıltıcı olmaktadır. Ahmed Fakîh, Mevlânâ, Sultan Velede, Şeyyâd Hamza, Gülşehrî, Yûnus Emre, Âşık Paşa ve diğer ilk Anadolu şairleri olarak anılan şahsiyetler, dikkate alındığında bu husus gayet açık olarak anlaşılacaktır. Doğu dünyasında varılan edebî anlayış, yani insânî, dînî, ahlâkî ve tasavvufî kaynaklı bir duyuş ve anlatış tarzı, onların eser-

lerinde bütünüyle yer almaktadır. Gerçekte bu nitelemelere pek gerek duyulmadan bu asırlardaki “Doğu şiiri”ni veya daha özel olarak “Anadolu Türk Şiiri”ni bu özellikte düşünmek gerekmektedir. Aksi takdirde “Bugünkü bilgimizle Dehhânî Anadolu Türk edebiyatının ilk profan klâsik şairidir” tespitiyle profan (din dışı) şiir söylediği belirtilen (*Mansuroğlu, 1947*) Dehhânî'nin Sultan Alaaddin'i övmek için söylediği kasidesinde bulunan “Senden dilediğim daima şu dört şeyi; din, adalet, yiğitlik ve ihsanı sıkıca korumandır” anlamındaki beyti (*Mansuroğlu, 1947*) ve benzerlerini diğer şiirleriyle birlikte anlamak güç olacaktır.

Doğu şiiri, İslâmiyet öncesi gelenek ve kaynaklardan da yararlanarak, İslâm dairesine giren milletlerin katkılarıyla gelişmiş ve asırlar boyu muhteva, şekil ve lafız açısından büyük değişiklikler geçirmiştir. Özellikle Gazneliler ve Selçuklular'ın siyâsî hakimiyetinin ve dinî anlayışının, şiirin Müslüman toplumun şiiri haline gelmesinde önemli etkisi olmuştur. Genel kabule göre Anadolu'da Osmanlıya kadar uzanan zaman diliminde söylenen ve sevilen ilk şiirler de bu özelliktedir.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti (1986), **Eski Türk Şiiri**, Ankara.
- ATEŞ, Ahmet (1964), “Gazel” mad, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: IV, İstanbul, s. 730-733.
- AVFÎ, Muhammed (1903), **Lubâbu'l-Elbâb**, Cilt: I, London-Leiden.
- CÂMÎ, Abdurrahmân-ı Câmî (1371ş.), **Bahâristân-i Câmî**, (nşr. İsmâ'il-i Hâkimî), Tahran.
- ÇETİN, Nihad M. (1973), **Eski Arap Şiiri**, İstanbul.
- ÇETİN, Nihad M. (1990), “Arap (Edebiyat)” mad., **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 3, İstanbul, s. 286-309.
- DAYF, Şevkî (1963), **el-Asru'l-İslâmî**, Kahire.
- el-FÂHÛRÎ, Hannâ (1991), **el-Mûcezz, fi'l-Edebi'l-Arabî ve Târihi**, Cilt: II, Beyrut.
- FERRUH, Ömer (1983), **Târîhu'l-Edebi'l-Arabî**, Cilt: I-VI, 5. Baskı, Beyrut.
- FERRUHÎ-YÎ SÎSTÂNÎ (1335ş.), **Dîvân**, (nşr. M. D. Siyâkî), Tahran.
- HUMÂÎ, Celâleddîn (1340ş.), **Târîh-i Edebi-yât-ı İrân**, Tahran.
- HÜSEYN, Tâhâ (1969), **Min Hadîsi's-Şi'r ve'n-Nesr**, Kahire.
- HÜSEYN, Tâhâ (1976), **Hadîsu'l-Erbi'â**, C. II, Kahire.
- MAHCÛB, Muhammed Ca'fer (1345ş.), **Sebk-i Horâsânî der-Şi'r-i Fârsî**, Tahran.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1947), **Anadolu Türkçesi (XIII Asır) Dehânî ve Manzumeleri**, İstanbul.
- NEFÎSÎ, Sa'îd (1363ş.), **Târîh-i Nazm ve Nesr der-İrân**, Cilt: I, Tahran.
- NU'MÂNÎ, Şiblî (1368ş.), **Şi'ru'l-Acem**, (çev. Seyyid M. Takî Fahr-i Dâ'i-i Gîlânî), Cilt: IV, Tahran.
- er-Râzî, Muhammed b. Kays (1373ş.), **el-Mu'cem fi-Me'âyiri'l-Eş'âri'l-Acem**,
- SAFA, Zebîhullâh (1347-1370ş.), **Târîh-i Edebiyât der İrân**, Cilt: I-II, Tahran.
- SEZGİN, Fuad (1983), **Târîhu't-Türâsi'l-Arabî**, (trc. M.Fehmî Hicâzî), II. cilt, 1. cüz (eş-Si'r), Riyad.
- TEKİN, Talat (1986), “Karahanh Dönemi Türk Şiiri”, **Türk Dili**, sayı 409, Sayfa 81-157,
- TEKİN, Talat (1989), XI. Yüzyıl Türk Şiiri (**Dîvânü Lügati't-Türk'teki Manzum Parçalar**), Ankara.
- ZEYDAN, Corci (1957), **Târîhu Adâbi'l-lugati'l-Ârabîye**, (nşr. Şevki Dayı), Cilt: I, Kahire.

THE EASTERN POETRY FROM THE PRE-ISLAMIC PERIOD UP TO THE OTTOMANS

Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU
Kırıkkale University
Faculty of Science and Art

ABSTRACT

It is necessary to take the history of the Eastern Poetry into consideration first in order to be able to observe the classical Turkish Poetry from a closer point. The concept of Eastern Poetry contains the activities of literature of the Arabians, Persians and Turks, the first and the most important elements of the Islamic World. It is possible to observe the contribution of the nations mentioned above to the literary activities in respect of religion, politics, culture, etc. This observation not only enables us to describe the Arabian and Persian Literature but also brings the character and importance of the Turkish Poetry to light.

The process of perfection of the Eastern Poetry in respect of form and meaning continued till the 11th century and Turkish poets using Turkish or other languages played an important role in this process. The Turks had an important part in the historic events and politics, which had an influence over literary works in many respects. The characteristics of the Turkish Poetry of the Ottoman period developed under the effect of the political power and understanding of the religion of the Seljuks and Ghaznavids.

Key words:

Eastern Poetry, Turkish Poetry, Poetry

ВОСТОЧНАЯ ПОЭЗИЯ НАЧИНАЯ С ДОИСЛАМСКОГО ПЕРИОДА ВПЛОТЬ ДО ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Проф. Аднан Караисмаилоглу
Университет Кырыккале
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Для того чтобы углубленно проанализировать классическую турецкую поэзию необходимо сначала проанализировать историческое развитие восточной поэзии. Понятие восточной поэзии используется для обозначения арабской, персидско-турецкой литературной линии, которые составляют исламский мир. Можно наблюдать религиозные, политические, культурные и другие ценности, которые внесли эти народы в литературные движения в историческом процессе. Этот анализ поможет увидеть разнообразие субкультур арабской и персидской литературы.

Развитие восточной поэзии, в особенности до 11-го века продолжалось и в плане содержания и формы, и этом процессе поэты, писавшие произведения на турецком и других языках заняли свои достойные места. Кроме того влияние турков на исторические события и политические феномены оставило следы в литературных произведениях. Особенности турецкой поэзии османского периода развивались под влиянием политической гегемонии и религиозного мировоззрения Газневидов и Сельджуков.

Ключевые слова:
Восточная поэзия, турецкая поэзия, поэзия

MAHTUMKULU'NUN MANEVÎ ÜSTADLARINDAN BİRİSİ: YESEVİ DERVİŞİ HAKİM ATA

Gözel AMANGULIYEVA

Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü Araştırmacısı

ÖZET

Hakim Ata, Türk Tasavvuf Edebiyatının önemli temsilcilerinden birisi, bu edebiyatın kurucusu kabul edilen Hoca Ahmet Yesevi'nin dervişi ve halifesidir.

Yesevilik mektebinin manevî ve edebî çizgisini devam ettirmek amacıyla, bizzat Ahmet Yesevi tarafından Harezm bölgesinde görevlendirilen Hakim Ata, bu coğrafyada yaşayan Türk toplulukları üzerinde derin izler bırakmış; söylediği hikmetler ve yaptığı irşad faaliyetleriyle adeta şeyhiyle özdeşleşerek haklı bir şöhrete ulaşmış; bu çerçevede onun Türkistan yurtlarına yayılan şöhretinden, Hazar Ötesi Türkmenleri de nasiplerini almışlardır.

Türkmen halk edebiyatı ürünlerinde ve Türkmen klasik şairlerinin eserlerinde Hakim Ata'nın özel bir yeri vardır, Gul Süleyman, Süleyman Bakırgani, Süleyman Ata gibi ünvanlarla Hakim Ata'yı kendi sosyal kimliklerinden birisi kabul eden Türkmen halkı, onun dünya görüşünü medeniyetine sindirmiş, hikmetlerini asırlardan beri yaşama biçimi haline getirmiştir, Bu misyonuyla Hakim Ata, Türkmen klasik şairlerinin pek çoğunun ustası olmuştur.

Tasavvuf edebiyatına yönelerek yaşadığı çağın ve toplumunun şartlarına göre bu çizgiyi geliştiren Mahtumkulu, manevî ve edebî üstadları arasında Hakim Ata'yı da saymakta ve böylece tasavvufî etkileşim zincirinin 18.asır Türkmen toplumuna taşınmasını sağlamaktadır.

Tıpkı Ahmet Yesevi'nin bazı hikmetleri ve pek çok dizelerinin şu veya bu şekilde Hakim Ata'ya mal edildiği gibi, Mahtumkulu'da da Hakim Ata'nın edebî tesirleri açıkça görülmektedir. Bu ise, geleneksel Türk-İslâm kültürü çerçevesinde, tasavvuf edebiyatının üstadları arasında bir etkileşim meselesidir.

Anahtar Kelimeler:

Yesevî, Hakim Ata, Mahtumkulu, Tasavvuf, Edebî Etkileşim, Millî Kültür

GİRİŞ

Türk Tasavvuf edebiyatının tanınmış temsilcilerinden olan HAKİM ATA (Süleyman Ata, Süleyman Bakırgani, “Gul Süleyman”), XII.yüzyılın ilk yarısında, Harezmi bölgesinin Bakırgani (elyazmalarda “Akkurgan”) obasında dünyaya gelmiş, ünlü şahsiyetlerden birisidir. Eldeki kaynaklarda bu şahsiyetin doğum yılı kesin olarak gösterilmemiş olsa da, ölüm tarihi ve bibliyografyasına ait bazı bilgiler bulunmaktadır.

Resimli Türk Edebiyatı Tarihi adlı kaynakta: “Hakim Süleyman Ata (?-1186), Hoca Ahmet Yesevi'nin yetiştirdiği tanınmış sofilerden birisidir. O, piri tarafından tasavvuf öğretisini yaymak ve yolunu devam ettirmek amacıyla Harezmi bölgesine gönderiliyor. Kul Süleyman Bakırgani'nin şöhreti Karahanlı hükümdarlarından Buğra hanın kulağına ulaşmış ve kızı Anber'i onunla evlendirmiştir. Hakim Ata'nın bu kadından Asgar, Mahmut ve Sultan Hubbi adlarında 3 oğlu dünyaya geliyor.” (*Banarlı, 1971*) şeklinde bir bilgi yer almaktadır.

Bu bilgiler, mevcut ilmî-tarihî kaynaklarda aşağı-yukarı aynı şekilde beyan ediliyor. Meşhur şahsiyetlerden söz açan “Tezkiret-ül Evliya” ve “Reşahad Ayn'ül Hayat (Dirilik Kaynağından Sızıntılar) adlı eserlerde, Ahmet Yesevi divanlarının mukaddemelerinde bu büyük şahsiyet hakkında ilgi çekici bilgiler verilmektedir.

Türkmenistan Millî Elyazmalar Enstitüsü'nde (*TMEE, Kayıt No: 56*) muhafaza edilen, Yesevi Divanı'nın hicri 1329 tarihli Taşkent taşbasmasının girişinde (mukaddime) şu cümleler vardır:

“Hakim Ata, Türkistan meşayihlerinin ulularındandır. Hezret-i Hoca Ahmet'in dördüncü halıfalarıdır. Atları Süleyman ve lakabları Hekimdir ki, Türkî dilde dervişler muamalatı togrusığa ayıtan hikmetleri mâğlûm ve meşhurdur. Refaydalık nefeslerinden bir misaldir ki halkının hormatı, vaktinin ganımatı için diyipdirler: Her

kim görseñ Hızır bil, her tün görseñ Gadır bil. Yene ol kişiğe mensup bir meseldir ki nefsinı sındırmak için diyipdirler: Barça yağşı biz Yaman, barça buğday bir saman... Hekim Süleyman'ın mesgenleri velâyet Horezm'de erdi. Ol yerde dar-ül fenadan dar-ül bakaga rıhlata kıldılar. Akkorgan diygen movzugda gabrı mübarekleri mâğlûm ve meşhurdur.”

HAKİM ATA'YA TÜRKMEN BAKIŞI

Türkmen'in büyük oğlu Mahtumkulu Firaki'nin severek okuduğu, adını sürekli anarak şairane üreticiliğinde büyük hürmetle yer verdiği Kul Süleyman'ın, Ahmet Yesevi'nin dervişi olduğunu pek çok kaynak tasdik etmektedir.

Bu çerçevede Mahtumkulu:

“Bardı karı Bakırgan
Şol Türkistan'a sarı...”

kaydını düşüyor. Bu şahsın (Hakim Ata'nın) bizzat kendisi tarafından da:

“Türkistana baralıñ
Hızmatında bolalıñ
Ülüş berse alalıñ
Şeyhim Ahmet Yasavı.

Baba Maçın ol soltan
Mürid boldı bigüman
Hekim Ata
Süleyman
Şeyhim
Ahmet Yasavı...”

denilmek suretiyle, onun, yani “Medine'de Muhammet” sözünün hemen ardından Türkmenler arasında “Türkistanda Hoca Ahmet” sözü getirilerek adı tutulan Hoca Ahmet Yesevi'nin müridi olduğu açıkça belirtiliyor.

Görüldüğü üzere, Hakim Ata Süleyman “ülüş almak” (hisse almak) ve derviş olmak maksadıyla Türkistan'a gidiyor. Burada Ahmet Yesevi'nin

elinde, onun istediği kıvamda yetişiyor. Diğer öğrencilerin bir yılda aldıkları ilmi, yani Kur'an-ı Kerim'i bir haftada hatim ediyor. Bu özelliğini gören şeyhi, onu derhal müritliğe kabul ediyor. Hatta bazen de öğrencilerini ona emanet ediyor.

Rivayete göre; Bir gün Hoca Ahmet Yesevi'nin yanına Hızır Ata (Hızır A.S.) geliyor. Süleyman'daki ilmin yüksek dereceye ulaştığını görerek, ona, "Bu oğlanın adı 'Hakim' olsun, hakimler gibi adaletle iş görecektir, hizmet yapacaktır. Sen, buna icazet ver." diyor (*Orazguli-Sarlı-gızı, 1995*).

"Gul Süleyman" ın "Hakim Ata" adını alışı ile bağlantılı olarak bir başka rivayet daha vardır. Bu rivayete göre: Bir gün Hoca Ahmet, medreseye odun toplamaları için dervişlerini kırlara gönderiyor. Dervişler topladıkları odunlarla geri gelirlerken yağmur yağıyor. Diğer dervişler yağmurdan korunmak için odunları başlarına siper yaparken, Süleyman tam tersine sırtındaki kaftana sararak odunların kuru kalmalarını sağlıyor. Kendisi ıslanmasına rağmen odunları kuru olarak medreseye getiriyor. O, yaş odunları yakmak için kuru odunun gerekli olacağını önceden hissetmiş. Bunu gören Hoca Ahmet, "Oğlum sen hakimler gibi iş yapmışsın. Bundan sonra senin adın Hakim olsun" demiş (*Orazguli-Sarlıgızı, 1995*).

Kul Süleyman'ın "Hakim Ata" adını alışı ile ilişkili olan bu rivayet, aynı şekilde, Ali Şir Nevaî'nin "Nesâyimü'l - Muhabbe" adlı eserinde de tekrarlanmaktadır (*Nevaî, 1996*).

Tanınmış Rus bilgini K. G. Zaleman, Londra'nın Asya Müzesi'nden XIV-XV. asra ait yazarı belirsiz "Hakim Ata Risalesi" adlı bir eser ele geçirerek, bunu 1897 yılında Sankt-Petersburg'ta kendi tercümesiyle neşrettirmiştir. Hakim Ata Süleyman'a bağışlanan bu eser, şekil özellikleri bakımından Türkmen halk destanlarına benzemekte olup, nesir ile nazım birlikte kullanılmıştır. Bu eserde de, Süleyman'a "Ata" lâkabının verilmesi, yukarıdaki rivayette belirtildiği

gibidir. Bununla birlikte eserde, bu rivayet, şairin tamamıyla kendi mısralarıyla şöyle veriliyor:

"Eski-üski borküm bar
Sarık-sarık görküm bar
Şeyhim otunga iberse
Barmasga ne erkim bar.

Tonum otunga çolgap
Tenim sovukga teplap
İşkdan muhabbet ızlab
Hızır-Ilyas atam bar.

Gökden rahmet yagdırgan
Yerden nebat ösdürgen
Mahri süydün emdirgen
Hızır-Ilyas atam bar..." (*Zaleman, 1897*)

Hakim Ata'nın "Bakırgani" mahlâsını alışı ile ilgili olarak da bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayete göre:

"Hoca Ahmet Yesevi, yetiştirdiği dervişlere icazet vererek onların her birini kendisinin halifesi hükmünde tasavvufi görüşlerini yaymak ve devam ettirmek amacıyla bir bölgeye gönderir imiş. Hakim Ata'yı da bir deveye bindirip;

- "Gît oğul, devenin çöker yer senin mekânındır. Sen o yerin halkına benim adıma halifelik edeceksin." diyerek yollamış. Hakim Ata'nın devesi Harezmi bölgesinde Amuderya (Ceyhun) ırmağı boyunca insan yaşamayan bir yerde çöker. Devenin çöküş sebebini kavramayan Hakim Ata, kaldırmak için uğraşıp dursa da bunu başaramaz; deve kalkacağı yerde bağırıp durur. Devenin bağırıltılarını duyan çevredeki çobanlar ve diğer insanlar başına toplasıp bu dervişe;

- "Sen kimsin? Nerelisin? Deveye niçin eziyet ediyorsun?" diye sorarlar. Hakim Ata niçin geldiğini, niyetinin ne olduğunu anlattıktan sonra;

- "Sonrasını siz görüyorsunuz. Deve insan

yaşamayan bu yerde çöktü, kaldırmaya çalışsam da bağırıp duruyor.” der. İnsanlar, Hakim Ata'nın sıradan bir adam olmadığını anlarlar ve kendileri de burasını yurt tutarlar. Böylece bu meydanlık zamanla bir obaya dönüşür. Obanın adı da Hakim Ata'nın devesinin bağırtiları yüzünden “Bagırgan” olarak kalır (*Orazguli-Sarlıgızı, 1995*).

Zamanla yerli halkın dil özellikleri nedeniyle “Bagırgan” adının “Bakırgan”a çevrilmiş olması mümkündür.

Hakim Ata konusunda Türkmenistan'da yapılan çalışmalar çok az sayıda olmakla birlikte, bu arada, bunlardan bazılarına temas etmeden geçemeyeceğiz. Ta 1920'li yılların sonunda Akademik A.N.Samoyloviç “Hakim Ata ve Mahtumkulu” (*Samoyloviç, 1960*) adlı makalesini yazmıştı. Bundan çok sonraları, merhum bilgin Ahmet Bekmiradov 1981 yılında “Hakim Ata'dan Habar Alsak” adıyla geniş hacimli makalesini yazıyor (*Bekmiradov, 1989*). Bu makalede Bekmiradov, Mahtumkulu'nun edebî ve manevî üstadları hükmünde Hoca Ahmet Yesevi ile onun dervişi Hakim Ata'nın şahsiyetinden etkilenişi ve ayrıca Hakim Ata'nın hayatı-eserleri konusunda çeşitli meseleler çerçevesinde görüşler ortaya koyuyor. Makalesinin sonunda da bu ulu şahsiyetin özel bir titizlik ile incelenmeye değer olduğunu vurguluyor. Ahmet Bekmiradov'un da belirttiği gibi, Türkmenistan Millî Elyazmalar Enstitüsü'ndeki bazı elyazmalar ile, Kazan, Taşkent, Sankt Petersburg taşbasmalarında hikmetleriyle karşılaştığımız bu tarihî şahsiyet araştırılmalı, hakkıyla incelenmelidir.

Kul Süleyman Bakırgan'ın doğduğu yıl kesin olarak belli olmasa da, mevcut kaynaklarda onun 1186 yılında vefat etmiş olduğu biliniyor. Bu mutasavvıf şairin nesil silsilesini ise, elyazmalarda şu şekilde izlemek mümkündür:

“Bedir Ata, onun oğlu Sedir Ata, onun oğlu İskender Ata, onun oğlu Yahya Ata, onun oğlu Kaysar Ata, onun oğlu Mirat Ata, onun oğlu Sü-

leyman Ata... Süleyman Ata' nın iki oğlu var: Muhup Ata ve Sücülük Ata. Sücülük Ata'nın oğlu “Soltan Kutb'ul Aktap” (pirlerin piri) Hekim Ata Süleyman. Hazreti Hoca Ahmet Yasavî Ata, setbi tarikat babında hikmet gördü ki ol sebepten Hekim Ata diyip ayıldılar. Hekim Süleyman'ın 3 oğlu bar. Biri Asgar Hoca, biri Mahmıt Hoca, biri Soltan Hupbı Hoca Selimulla(h) ayrıldı. Tirik suratı bilen gayıp boldı (diri iken kayboldu)...” (*Amanguliyeva, 1988*)

Tarihî şahıs Hakim Ata hakkındaki bu bilgileri, biz, İran'ın Malayşih obasında yaşayıp vefat eden Allaguli Hüseyin Ata oğlunun iş yerinden yazıp aldık. Şecere yazısının üzerinden 100 yılı aşkın zaman geçmiş olup, bu secere nesilleri tarafından devam ettirilip geliyormuş.

Buna benzer bilgiler bize başka bir kaynaktan, daha da öncesine ait, bundan yaklaşık 700 yıl Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesindeki bir el yazmadan göçürülen soy kütüğünden de malumdur (*Orazguli-Sarlıgızı, 1995*).

Kul Süleyman Bakırgan'ının derin mânâlarla yoğrulmuş **Hikmetleri**, **Miraçnâme** (Magaçna-me), **Ahır Zaman Kitabı** (Kitabı Ahırzaman), **Bibi Meryem** adlı eserleri, ayrıca onun hayatıyla ilgili olarak yazılan “**Er Hupbi'nin Destanı**” (*Gul Şeref, 1899*) adlı bir eser olup, bu eserler günümüze elyazmaları ve halk dili yoluyla ulaşmıştır. Eserleri uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulup gelmiştir.

Hakim Ata hikmetlerinin hem önceki devirlerde, hem de günümüzde sevilerek okunmasının sebebi, onun sadece Allah sevgisinden bahsetmiş, Hz. Peygamberden ve onun ümmetinin yaptığı amellerden gurur duymuş olmasından ibaret değildir. Ayrıca hikmetlerin dinî-sufistik içerikte olmasına rağmen sade bir dille beyan edilmesinden başka, insanları yüksek insanlık ruhuyla eğitmeye yardım eden güzel öğüt-nasihatlarla bezenmesi de önemli bir etkidir. Bu hikmetler halkın, mezhebe bağlılık, temizlik, alçak gönüllülük... gibi davranışlara yönelmesi

doğrultusunda vasıta olarak kullanılmıştır.

Hakim Ata hikmetlerinde, “İnsan” ın alçak gönüllü ve güzel karakteri olması, birbirinin kıymetini bilmesi, birbirini incitmemesi, ömür sermayelerini en iyi şekilde değerlendirmesi, nefsinin önüne düşmesi değil onu öldürmesi yani nefsini yenmesi... gibi meselelerde çağına göre mükemmel ve aydınlık görüşler öne sürülüyor.

Şair:

“Barça yağşı biz yaman
Barça bugday biz saman”

dizeleriyle, alçak gönüllülüğünü ifade ederek insanları da böyle olmaya çağırırken;

“Her kim görseñ Hıdır bil
Her tün görseñ Gadır bil...”

dizelerinde de, insan mertebesine ve ahlâkına çok yüksek bir değer biçmektedir.

Yukarıya aldığımız iki dize ile bağlantılı olarak şöyle bir rivayet vardır. Irak şahı, Horasan şahına cevaplandırılması için bazı sorular gönderiyor. Horasan şahı bu soruların cevabını ilim ve takva yönüyle çok güçlü olan Hakim Ata'nın vermesini istiyor. Hakim ise bu sorulara şiirle cevap veriyor (*Amangulyeva, 1998*).

Bu cevabın bir bendinde, bizim yukarıya aldığımız sözler bulunup, bu dizelerde Hakim Ata: “Hiç bir zaman insanoğlunu küçük görme, küçültme. İnsanların her biri, Hızır A.S. gibi saygıya lâyıktır. Mümkün olduğu kadar insanları aziz tut, zora ve eziyete muhatap etme. Bu dünya beş günlüktür, kadrini bil. Hatta her geceyi de Kadir gecesi gibi gör, kadirli tut. Çünkü bir daha yaşa-' yarnazsın.” demektedir.

Buna benzer görüş ve düşüncelerle yoğrulmuş çok sayıda hikmetler yazan Hakim Ata'nın itibarı, dervişliği sırasında, piri Ahmet Yese-

vi'nin, onun dervişlerinin ve diğer ünlü din adamlarının yanında çok yüksekti. Bir şiirinde şöyle diyor.

“Basıp nebsiñni öldür
Gızıl meñziñni soldur
Hekim Süleyman guldur
Satıp iysin demişler...”

YESEVİ'DEN HAKİM ATA'YA, HAKİM ATA'DAN MAHTUMKULU'NA

Yalın, anlaşılır, akıcı, şirin, derin manalı dizeleri üretmeyi başaran bu şahsiyetin ahlâkî hasletlere sahip, temiz ve pak niyetli olduğunu gösteren bu dizeler bir veya iki tane değildir. O; Allah'a âşık, Hak sözüne âşıktır. Bu yüzden olsa gerek, çeşitli devirlerde de insanları, bu kapsamda Türkmen'in şeyda bülbulü Mahtumkulu'nu kendisine ilgisiz koymamıştır. Mahtumkulu:

“Soltan Veyis pehlivanı,
Hekim Ata Süleyman'ı,
Hoca Yusup Hemadanı,
Ol şıhı kelan içinde...”

(*Mahtumkulu, II, 1983*)

diyerek, Kul Süleyman'ın adını, çağlarında halkın gözünde takvada eşsiz bir dereceye ulaşan ulu şahsiyetler ile bir sırada gösteriyor. Mahtumkulu, gerektiğinde gereken ilhamı da Hakim Ata'nın edebî üreticiliğinden çekip almış, gönül ağacını onun manevî kaynağından beslemiş, hatta dizelerinden etkilenecek onunkilere benzeyen şiirler bile yazmıştır.

Hakim Ata'nın kendisinin de Hoca Ahmet Yesevi'ye özenerek yazdığı onunki ile aynı adı taşıyan hikmetleri olmuştur. Bu sebeple bazı neşirlerde, Hakim Ata'mn hikmetleri Hoca Ahmet Yesevi hikmetleri ile birbirine karıştırılmış olarak verilmiştir. Bu doğrudan doğruya neşri hazırlayan şahsın hatası değildir. Çünkü o devirlerde

de (12-13. yy), Mahtumkulu'nun devrinde de (18. yy) bir şairin kendi eserini tanınmış bir şahsiyetin adına vermek geleneği devam etmekteydi. Bu yüzden, bu eserlerin yayına hazırlandığı sırada gereken titizlik ve dikkat gösterilmemiş ise, yanlışlığa yol açılması mümkündür. Basit bir örnek olarak, Ahmet Yesevi ile Hakim Ata'nın eserleri arasında:

“Sopı nakş olduñ veli, hergiz müsülman olmadıñ.”
dizeleriyle bitirilen iki büyük hikmet vardır.

Görüldüğü üzere bunların adları aynı olsa bile, Ahmet Yesevi hikmetinde kendisine, kendi nefesine seslenirken; Hakim Ata ise kendisiyle birlikte Ahmet Yesevi'den terbiye alan diğer dervişleri eleştiriyor.

Bunlar gibi addaş, birbirine benzer kafiyeli, redifli veya nakaratlı olarak tekrarlanan şiirler birkaç tanedir. Bunları bir düzene koymak ve açığa kavuşturarak yayımlamak gereklidir. Her iki muhterem şahsiyetin eserlerini bütünüyle neşire hazırlamak ise çok yararlı bir çalışma olacaktır.

Mahtumkulu Firaki'nin temellerini attığı edebî mektep ve bizzat edebî şahsiyetine tesir eden üstadlar konusunda söz açıldığında, şairin yukarıya bir bölümünü aldığımız “içinde” redifli şiiri göz ardı edilmese gerektir. Bu çerçevede söyleyeceklerimizin bazıları edebiyat ilmi için bir yenilik değil. Daha önceleri gerek Türkmen ve gerekse diğer Türk halklarının bilginleri tarafından çeşitli görüşler ve tespitler ortaya konulmuştur. Hatta bu konuyla doğrudan doğruya ilişkili olarak tanınmış bilginlerden Samoyloviç, “Mahtumkulu ve Hakim Ata”, Ahmet Bekmıradov ise “Magtımğulının Halıpaları” adlı makalelerinde söz açtılar. Ancak şairin manevî üstadlarından olan Hakim Ata meselesi ve bu ikisinin şairane üreticiliğinin ayrılmaz ilişkileri kapsamında henüz ayrıntılı ve derinlemesine sözler edilmedi.

Prof.Dr.Aşır Orazov, merhum bilgin M. Annamammedov'un “Mahtumkulu Gizli Sırrın Var İçte” adlı kitabına yazdığı sözbaşı yazısında, “Klasik edebiyatı (bu çerçevede Mahtumkulu'nu da) İslâm'dan ve İslâm mistisizminden ayrı olarak düşünmek asla mümkün değildir. Şairi kurduğu edebî ekolden, üstadlarından (yani Azadi'den Hoca Ahmet Yesevi'den, Hakim Ata'dan) ayırmak, onun edebî düşüncesinin, bu ekolün, bu üstadların edebî dünyasından kabarıp çıkmış olması sebebiyle mümkün değildir” (*Annamammedov, 1994*) diyerek mesele hakkında tespitlerde bulunmuştur.

Gerçekten de Mahtumkulu, yukarıda adları belirtilen üstad şahsiyetleri, insan severlik öğretisinin ve kendisine ruhî cömertlik kazandıran sufizme katılmanın yollarını gösteren üstadlar olarak kabul etmektedir.

Tasavvuf ilminde hedeflenen, benimsenen olgunlaşmaya ulaşmak için öncelikle bir “üstad”a ihtiyaç vardır. Bu sebeple Mahtumkulu, bu üstadları kendisine “Pir” ediniyor. Çünkü şair, tasavvuf yoluna onların gösterdiği yoldan gidiyor. Bunun kendine özgü sebepleri vardır. Bu noktada biz, Türk Tasavvuf Edebiyatının kervanbaşı kabul edilen Hoca Ahmet Yesevi ve Hakim Ata'nın, tasavvuf edebiyatının önde gelen temsilcileri olduklarını biliyoruz.

Mahtumkulu, onların sufistik öğretilerine ve ortaya koydukları temel amaçlara ilgisiz kalamazdı. Bu şahsiyetler hakkında ve onların inci tanesi gibi mükemmel mânâlarla yoğrulmuş hikmetleri doğrultusunda, babası Devlet Mehmet Azadi'den pek çok şeyler öğrenmişti.

Biz, “Allah”ın, Mahtumkulu'nun edebî üreticiliğinde güzelliğin, iyiliğin ve temizliğin sembolüne dönüştüğünü ve “O”nun ışıklı duyguların doruğunda şam çırası gibi durduğunu söylemek istiyoruz. Bizatihî ulaşılması gereken bir varlık olan Allah'a yönelen Mahtumkulu'daki “aşk” ise, temel çekirdeğini Hoca Ahmet Yesevi'nin ve onun sevgili dervişi Hakim Ata'nın Türk dilli ta-

savvuf öğretisinden elde etmiş, onların olgunlaştırdığı kaynaktan gözbaşını alıp gelmiştir. Bu öğreti: “âşık olmak”, “aşka düşmek”, “hâl'e sahip olarak maşuk ile karşılaşmak” gibi maksatlarla yoğrulduğu için de, Mahtumkulu onlardan himmet istiyor. Bu üstad şahsiyetler, Allah'a olan aşkın gerektirdiği şartları yerine getirmek üzere, kendi öğretilerine hizmet etmek için başın, yüreğin, gönlün ve bütün ruhun O'na, yani Allah'a yönelmesini tercih ettiklerinden dolayı, şairin kendisi de bu yola bir “pir” in yardımıyla girilebileceğini şart olarak gösteriyor. Çünkü Yesevi, yol gösterici bir mürşit olmadan bu yola çıksan bile, yolda kalırsın diyor:

“Üşbu yolnı pirsiz davga kılğanları

Sarsan bolup, ara yolda galar ermiş.”

Mahtumkulu, manevî hocası Kul Süleyman Bakırgani'ye, bu yolu geçmek konusunda Yesevi'nin yardım etmiş olduğunu, bizzat kendi dizelerinde anlatıyor:

“Bardı Karı Bakırgan
Ol Türküstana sarı.”

Mahtumkulu'nun bu dizelerini teyit eden Kul Süleyman:

“Türküstanga baralın
Hızmatında bolalın
Ülüş berse alalın
Şeyhim Ahmet Yasavı.

Baba Maçın ol ,Soltan
Mürid boldı bigüman
Hekim Hoca Süleyman
Şeyhim Ahmet Yasavı.”

diyor. Ahmet Yesevi tasavvuf öğretisinin yolu temiz, tarikatı birleştirici ve hakikate uygun olması nedeniyle Hakim Ata'yı kayıtsız koymayışı gibi, Mahtumkulu'nu da bu çizgiye çekiyor. Mahtumkulu da kendisine “Onlar” gibi pir arıyor:

“Can mehrine düşdi talañ
Kuvvat bergen pir gözler men.”

Yine;

“Kâmil ayagna baş goy, yalançıdan el göter

Toba kılıp, bir piriñ, toprağna bulan köñ
lüm.”

Şair, “Köñlüm” şiirinde girdiği aşk deryasında boğulup kalmamak için kendisini bu girdaptan çıkaracak bir “mert” arıyor:

“Mert gerektir çıkara
Bu batıp galan köñlüm.”

HAKİM ATA ve MAHTUMKULU'DA BAZI MÜŞTEREK NOKTALAR

Mahtumkulu bu mertliği (yol göstericiliği) Kul Süleyman'da görmektedir. Çünkü o, halihazırda Hoca Ahmet'in aşk eşyası satılan pazarına girmiş, istediği cevheri alma fırsatını yakalamıştır. Mahtumkulu'nun kendi canını götürüp satmak için, tıpkı Yesevi' ninki gibi bir pazar aradığını şu dizelerden anlıyoruz:

“Can bermek asan hicrandan
Harıt köp, bazar gözlar men.”

Kul Süleyman da, kendi ifadesiyle, bu pazarda alışveriş yapabilmenin yürek yangınlığı içindedir:

“Mıradım bar ol bazarda kılsam satıg
Tenim, canım, bar vücudum goysam tutug.”

Mahtumkulu, Ahmet Yesevi ile Kul Süleyman'ın temel “aşk” ve “âşık” yaklaşımlarını ye-

niden ele almak suretiyle bu çizgiye büyük hizmet etmiş, bunun için de onları şairane dünya görüşünün temel kaynağı haline getirmiştir. Şair, onlarla “Seyran İçinde” buluşmanın hayali içindedir. Ve “San Bolsam” diyerek kendisini onların safına katmanın arzusunu taşımaktadır.

“Aşk” konusunda Kul Süleyman:

“İşk anla sözünni,
Anlamaz sen özünni,
Arada işk bolmasa.”

derken, Mahtumkulu:

“Yatırdım düş gördüm, tışgındım, turdum
İşk bir müşgül işdir okıdım, gördüm
Şovkum şirin gördüm, bu yola girdim
İmdi çare yokdur dözmeli boldum.”

diyor. Bu şiirdeki lirikî kahramanın yattığı yerde düş görerek silkinip kalkması, onun önceki aşksız halini tasvir ederken; okuyarak ve görerek ışığı büyüülü aşk yoluna düşmüş olması ise, çaresizlik içinde bu derde dayanmak zorunda olduğunu anlatıyor. Şairin gönlünde aşk yelleri esmektedir:

“Yariñ yeli ösdi, özi gizlendi
Umit elin gördi, şunça gözlendi
Hicran kuvvatlandı, işk tazelendi
Ol metbehde gaynap gızmalı boldım.”

Şimdi şair için “aşk odu” ile ısınmaktan, elini aşk ateşine uzatmaktan başka çare kalmamıştır:

“Yolda yolukdırdı çeşmi cadına
Ölçerdim, el çoydum ışgın oduna.”
Mahtumkulu'nun sufizmden ilham alarak

bulduğu, kullandığı, ayrıca geliştirdiği ve kendi görüşleri doğrultusunda yararlandığı “motifler” pek çoktur. Kötü ve şer nesnelere duyduğu yürek tiksintisi yüzünden insanları “temizlik”e çağırarak, iyi huylara heveslendirmek, sevgi üretmek şairin asıl maksadıdır. Önce de belirttiğimiz gibi temizliği, saflığı sadece “Allah”ta görüşü gibi, Mahtumkulu, temiz ahlâkî ve güzel nesneleri de yalnızca “tasavvuf” ta buluyor:

“Sâher tur, Hudaya yalbar
İslam öyün abat galsın
Yamanı goy, yağsa yol ber
Şeytan işi bibat galsın...”

Mahtumkulu'nun bu dizelerinin ötesinde, Kul Süleyman'ın:

“Bolsa könülde hatar
Saña kılğay Hak nazar
Toba kılğıl bahabar.
Sâher vagtı bolganda.”

dizelerinin bulunduğu hikmetinin ana düşüncesi yatmaktadır. Şairin kendisine manevî üstad seçtiği Kul Süleyman Bakırgani'nin yüce manalarla yoğrulmuş hikmetlerini severek, hürmet duyarak okumuş olduğunu, onun edebî şahsiyeti ile yakından ilgilenen herkesin hissetmesi mümkündür. Bunu, Mahtumkulu'nun babası Devletmemmet Azadi'nin bize ulaşan, kendi eli ile yazdığı bir elyazması da göstermektedir. Türkmenistan Millî Elyazmalar Enstitüsünde (*TMEE, Kayıt No: 546*) muhafaza edilen bu elyazmanın girişinde Kul Süleyman'a ait büyükçe bir şiir yerleştirilmiş olup, bu şiirin bizzat Mahtumkulu'nun kendi eliyle yazılmış olduğu tanınmış bilginlerimiz tarafından ileri sürülmektedir.

7 bentten ibaret olan bu hikmette şu dizeler var:

“Bayları perva kılar nefis itinge
Bermes hergis karz-kıfaya tilegenge
Avamlarga süytge berer yıganıga
Yılan-ıçyan katıg azap, mâhnet için.”

Şair burada nefsinin kölesi haline gelen zenginlerin paralarını borç isteyenlere yardım olsun diye değil de, tam tersine faiz karşılığı verdiklerini; bu kişilerin öbür dünyada azap çekeceklerini, ateş yutacaklarını söylemektedir. Bu dizeler doğrultusunda Mahtumkulu'nun “Gelse Gerekdir”, “Vepat Bar”, “Andadur”, “Emri Han Gelur”... gibi birkaç şiir yazmış olduğu bilinmektedir.

Kul Süleyman'ın hikmetleri Mahtumkulu'ya örnek alabileceği fikirler bahsettiği için, şair ister istemez bunları benimsemiştir.

Sufistik eserlerde fikir ve ideal büyük, sınırsız, geniş; ancak tip ve tiplene meselesi zayıftır. Mahtumkulu'da ise fikirleri tip ve kahramanlarla ifade etme kabiliyeti güçlüdür. Hem Hoca Ahmet Yesevi'de, hem de Kul Süleyman'da “İnsan Ruh”u ve “Nefis” konusundaki zengin fikirler mücerret (soyut) fakat net olarak beyan edildiği için, her yönüyle hissediliyor:

“Nefsim aytur: Bu dünyenimücerret (soyut) Hıtay, Kırgız, Kıpçak, Hindistat (soyut) Ağıban Çin, altın-kümüş tadistat (soyut) Vagt yetse bir genç tüzüp yatayın diyir.”

“İyip-ıçip, tün-gün garın doldurıban
Yastık üzre tekye kılıp yatayın diyir”.

Mahtumkulu “nefis”i; nefsanî, gece - gündüz çabalayan, nefsinin önünde koşup duran aceleci kişi tipi ile canlandırıyor:

“Kimler elde tutup bu giñ cahanı
Halal, haram, barın yuvtup baradır.”

“Mertler gezer boldı namarda bağlı
Şirleriñ tilkiden yüreği dağlı
Pir bolup, pes oran, betpâl, seg oğlu,
Haram nepsin öñe tutup baradır.”

Mahtumkulu'daki kahramanın tersine, Kul Süleyman'daki “Ruh” kismete razı olmakla yetiniyor:

“Ruhum aytır: kâşgi Hakdan tovfuk bolsan
Tüni-güni dınmayın Hak adın aysam
Kısmatıdan artık tagam iymes bolsam
Bu dünyanı yıgıp-tirip nâteyin diyir.”

Mahtumkulu, Kul Süleyman'ın bu görüşünü şu dizelerle beyan ediyor:

“Bende, seg bet işe batırlık etme
Alnında goyarlar, ol gün bu işi
Nebse uyma, şeytan rayına gitme
Hıcalata goyar, bilgil bu işi.

Nebsiñ aydar; Urgun, bu bird hözürdür.
Canıñ aydar; Hay, dur, Tañrı hazırdır.
Sen görmeseñ, ol-ha sana nazırdır
Utangın, eymengin, goygun bu işi.”

Şeytanın sürekli olarak “iyidir, yap” demesine karşılık “Rahman” a, “nefsine hakim ol” dedirilmesi; şairin kendi bulduğu bir fikir değil, tamamıyla üstadı aracılığıyla halkı iyi işlere çağırmanın bir yoludur. Kul Süleyman'a göre her insan öncelikle kendi nefsinin öldürmelidir:

“Basıp nefsiñni öldür
Gızıl meñziñni soldur
Hekim Ata bir guldur
Satıp iysin dervüşler.”

Kul Süleyman'ın yukanda belirtilen fikirleri çerçevesinde, Mahtumkulu'nun halkı bilgilendirme, eğitme, gerektirdiği yerde de korkutma yardımıyla oluşturduğu mesajlar topluluğu ortaya çıkıyor, “Ahır Zaman Geler”, “Ağlaşmak Bardır”, “Öyler Görür Sen”, “Bu işi”, “Galar Yaran-

lar”, “Geçer Yaranlar”, “Harap Eyler”, “Gelse Gerekdir”, “Vepat Bar”... gibi birkaç şiir bunun açık örneğidir. Mahtumkulu'nun bu belirttiklerimizle birlikte bunlara benzer muhtevada yazılan diğer şiirlerinin temelinde, Kul Süleyman Bakırgani'nin “Ahır Zaman Kitabı” olarak adlandırılan hikmetler antolojisi bulunuyor. Mahtumkulu'nun “Gerçek Resul”, “Saçdı Muhammet”, “Ya Resul”.. gibi şiirlerinde, Hz. Muhammet'in din uğrunda yürüttüğü çalışmalar ve onun ölümü konusunda sohbet ediliyor. Kul Süleyman'ın “Resul Üçin” adlı hikmetinde şu dizeler bulunmaktadır:

“Ezrayılı pıgamberniñ canın aldı
Yerden-gökden perişdeler yıglap geldi.
Resul aydı: Ya Ezrayıl, goygul meni
Ogon İzim, can almaga izdi seni
Sahabalar yıglaşurlar görüp anı,
On sekiz müñ alem fahri resul üçin.”

Resul'ün ölümüne bağışlanan bu eserin konusunu daha da zenginleştiren Mahtumkulu şu dizeleri ortaya koyuyor:

Yedi gün Kabe daşında gurt-guşlar agladı
Aydyar Magtımğulı, bu pırkatıñ görgeç resul.”

Gerek klasik edebiyatta, gerekse günümüzde gönlü şiirden haz duyan şairler, birbirlerinden etkilenmeden yapamıyorlar. Bunların bazıları şairane ustalık göstermekle birlikte sadece ad kazanırken, bazıları ise insanların yüreğinde sürekli bir yer ediniyorlar. Kul Süleyman'ın şiirleri de Mahtumkulu'nun yüreğinde yer tutmuştur. Bu kapsamda bazı fikirler ve tipler, dolaylı veya dolaysız olarak Mahtumkulu'na tesir etmiştir. Onun devrinde Kul Süleyman'ın eserleri medreselerde ders kitabı olarak okutulmaktaydı. Bütün bunların neticesinde bazı dize veya bentler Mahtumkulu'nun eserlerinde yer almıştır.

Kul Süleyman'ın:

“Kün dogandan batarga
Tersa, Cöhüd, Tatarga
Gulluk kılıp Settarga
Şeyhim Ahmet Yasavı”

şeklindeki dizeleri, Mahtumkulu'da:

“Gün dogardan, gün batar
Tersa, Cöhüd hem Tatar...”

şeklinde yer alıyor. Yine bir şiirinde Kul Süleyman:

“İsrafil ferman birle surun urgay
Ezrayılı öz canını özi algay.”

derken; Mahtumkulu:

“Gök övrölüp, daglar sarsar yerinden
İsrafil surunı çalsa gerekdir.
Allah'ın emrinden, Hak permanından,
Ezrayıl öz canın alsa gerekdir.”

şeklinde seslenmektedir.

SONUÇ

Verdiğimiz örneklerdeki gibi benzerlikleri, bu iki şairin pek çok şiirinde görmek mümkündür. Bu noktada mesele, bunları karşılaştırmak veya incelemek değil, Mahtumkulu gibi Türkmen'in bir ulu evlâdına tesir eden Türkmen'in bir diğer ulu evlâdının kim olduğunda; onun şairane üreticiliğine böylesine tesir edebildiğinde ve aralarında tam 6 asır olan iki şahsiyetin edebî üreticilik ve dünya görüşünün yakınlığındadır.

“Medine'de Muhammet-Türkistan'da Hoca Ahmet” mertebesine ulaşan büyük pir Hoca Ahmet Yesevi'nin dördüncü halifesi, sevgili dervişi olan Kul Süleyman Bakırgani (Hakim Ata), XII.

asırda yaşayıp geçen bir derviş şair olmakla birlikte, devrinde de yüksek bir hürmete mazhar olmuştur. Mahtumkulu da kendi devrinde böylesi bir şöhret ve hürmete layık olmasını bilmiştir. Yaşadıkları devirler arasındaki benzerlikler ile birlikte, bu şairlerin ruh halleri ve kaderleri de birbirlerine benzemektedir.

Mahtumkulu'nun edebî üreticiliğine göz attığımızda, onun, “Gul Süleyman'ın eserleri ile yakından tanışmış olduğunu görüyoruz. Çünkü Mahtumkulu onu sadece severek okumakla kalmamış, ihlasla sindirmiş ve pek çok dizesini aynen geçirmek derecesine kadar varmıştır. Kul

Süleyman'ın sade, anlaşılır, açık-seçik, muhteşem Türkçe eserleri, Mahtumkulu'nu ta gençliğinde kendisine çekmişti.

Böyle olmayacak gibi de değil: Kul Süleyman'ın hikmetleri okunduğunda, ezberlendiğinde veya yazıya geçirildiğinde, büyük bir haz ve coşkunlukla insanın ta yüreğine yerleşiveriyor.

NOT: Makalemizi Türkiye Türkçesine aktararak Türk Dünyası ilim adamlarının dikkatlerine sunan araştırmacı Yusuf AKGÜL'e teşekkür ederim.

Gözel AMANGULIYEVA

KAYNAKLAR

- AMANGULIYEVA, Gözel (1998), Bakır gandan Safar Kılısam, **Garagum, Sayı:1** Aşgabat.
- ANNAMUHAMMEDOV, Muhammetnazar (1994), **Magtımghulı Gizli Sırın Bar İçde, “Sözbaşı Yazısı:** Prof.Dr. A. Orazov”, Aşgabat.
- BANARLI, Nihat Sami (1971), **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I Cilt**, İstanbul.
- BEKMIRADOV, Ahmet (1989), Hekim Atadan habar Alsak, Edebiyat ve Sungat, Aşgabat.
- GUL ŞEREF(1899), **Kıssa-yı Hubbı**, Kazan, “Tipolitografiya İmperatorskogo Univer-siteta”.
- ELYAZMA, I Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü, Kayıt No: 56
- ELYAZMA, II Türkmenistan Millî Elyazmaları Enstitüsü, Kayıt No: 546.
- MAHTUMKULU, II (1983), **Magtımghulı Şıgırlar**, Aşgabat, “Türkmenistan Neşriyatı”.
- NEVAÎ, Ali Şir (1996), **Nesayimü'l-Muhabbe Min Semayimi'l-fütüvve**, İst. 1979.
- SAMOYLOVİÇ, A.N. (1960), **Hakim Ata-i Mahtumkulu**, Aşgabat.
- ORAZGULIOĞLU, Sabır-SARLIGIZI, Gözel (1995); **Gözli Ata**, Aşgabat “Ruh”
- YASAVI, (1992), **Ahmad Yasavı Divanı, Hikmat**, Toşkent.
- ZALEMAN, K.G. (1897), **Rısalei Hekim Ata**, Sankt-Peterburg.

**ONE OF MAHTUMKULU'S
SPIRITUAL TEACHERS:
YESEVI DERVISH HAKİM ATA**

Gözel AMANGULIYEVA
*Turkmen National Institute of Manuscripts
Research Assistant*

ABSTRACT

One of the representatives of Turkish mysticism Hakim Ata is the dervish and successor of Ahmet Yesevi, who is the founder of this literature.

To continue the spiritual and literary line of the Yesevi school Hakim Ata was personally appointed by Ahmet Yesevi to Khorezm region and Hakim Ata left deep impressions on the Turkish communities of that region; he had gained fame comparable to his sheik's by his wisdom and guiding; in this framework Turkmen tribes over Caspian were also influenced by his fame which spread to all over Turkestan.

Hakim Ata occupies a special place in Turkmen folk literature and Turkmen classical poetry. Turkmen people by giving him titles of Gul Suleyman, Suleyman Bakrygani, Suleyman Ata and accepting him as one of their social identity, had absorbed his vision of the world in their culture and transformed his wisdom in their life-styles. With this mission of his Hakim Ata had become a “spiritual teacher” for many Turkmen classical poets.

Mahtumkulu by tending to mysticism developed this line according to the era and society he lived in; accepted Hakim Ata as one of his spiritual and literary teachers and as a result transferred the mystic interaction to the Turkmen society of the 18 th century.

Literary influence of Hakim Ata on Mahtumkulu is clearly seen as some wisdom sayings and poetry lines of Ahmet Yesevi can be noticed in those of Hakim Ata's. This is the fact of interaction between mysticism masters in traditional Turkish Islam culture.

Key Words:

Yesevi, Hakim Ata, Mahtumkulu, Islamic Literature, Literary Interaction, National Culture

ОДИН ИЗ ДУХОВНЫХ НАСТАВНИКОВ МАХТУМКУЛЫ, ДЕРВИШ ОРДЕНА ЯССАВИ - ХАКИМ АТА...

Гёзель Амангулиева
Туркменистанский Институт
Национальных Рукописей

РЕЗЮМЕ

Один из представителей тюркского мистицизма, Хаким Ата является дервишем и преемником Ахмеда Яссави - основателя мистицизма.

Для того чтобы продолжить духовную и литературную линию школы Яссави Ахмед Яссави лично направил Хаким Ата в Хорезм, где он оставил неизгладимый след среди тюркоязычных народов этого региона; достиг славы, достойной своего шейха мудростью и наставлениями на истинный путь. В этой связи его слава в Туркестана докатилась до закаспийских туркмен.

У Хаким Ата особое место в произведениях народной литературы и поэмах туркменских поэтов-классиков. Для туркменов Хаким Ата является одним из них, они наделяют его такими титулами как Гул Сулейман, Сулейман Бакыргани, Сулейман Ата, туркмены абсорбировали мировоззрения Хаким Ата в свою культуру, его мудрые изречения стали норма жизни. В связи с этой миссией Хаким Ата стал "учителем-наставником" многих туркменских поэтов-классиков.

Обращаясь к мистицизму Махтумкулы развивал эту линию согласно особенностям времени и общества, Хаким Ата для него один из духовных и литературных наставников, таким образом он способствует переносу цепи взаимовлияния мистицизма в туркменское общество 18-го века.

Аналогично тому как некоторые мудрости и строки Ахмеда Яссави были присвоены Хаким Ата можно наблюдать влияние Хаким Ата у Махтумкулы, а это в рамках традиционной тюркско-исламской культуры явление взаимовлияния между мастерами мистицизма.

Ключевые слова:

Яссави, Хаким Ата, Махтумкулы, мистицизм, литературное взаимовлияние,

SOVYETLER DEVRİNDE MAZLUM BİR TÜRKMEN AYDINI ABDULHAKİM KULMUHAMMETOV*

Prof.Dr. Muratgeldi SÖYEGOV

*Akademik, Uluslararası Türkmen-Türk
Üniversitesi Türkmen Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı*

ÖZET

Bu araştırma yazısında, mazlum Türkmen halkının mazlum bir evlâdının, Abdulhakim Kulmuhammetov'un macerasını okuyacaksınız. Yaklaşık 60 yıl ondan ve onunla aynı düşünceleri paylaşan Kümüşali Böriyev, Muhammet Geldiyev, Allahkulu Karahanov, Gurban Sehedov... gibi aydınların hiçbirisinden söz edilmedi. Çünkü onlar, Sovyet emperyalizmi tarafından "milliyetçi", "halk düşmanı" olarak damgalanmışlardı.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte, kaybedilen yıllar yeniden kazanılmaya başlandı. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Türkmenbaşı'nın himayesinde, mazlum Türkmen aydınlarının itibarları bir bir iade ediliyor ve onlar yani mazlum Türkmen halkı, bağımsızlıklarını elde etmekle birlikte mazlum evlâtlarına sahip çıkıyor.

Abdulhakim Kulmuhammetov'un hayatı ve mücadelesi bir ömre sığacak gibi değil. O, bir fikir ve ideal adamı. Buhara Halk Cumhuriyetinin ilk savunma bakanı, Türkmen Ceditçi aydınlarının temsilcisi. Sovyetler Birliği devrinde biraydın olarak Oğuz Kağan'dan, Orhun Abidelerinden, Kâşgarlı Mahmut'tan, Hoca Ahmet Yesevî'den, Bayram Han'dan, Ali Şir Neâi'den söz eden Türkistan Türk'ü... Buhara Medresesinde, İstanbul Üniversitesi'nde, Petersburg Üniversitesi'nde okumuş. Enver Paşa ile çok yakın ilişkileri olduğu, hatta "çöl"de görüştüğü söyleniyor.

Kısacası, Abdulhakim Kulmuhammetov hakkındaki bu araştırma, özelde Türkmen ilim adamlarının, genelde ise Türk Dünyası ilim adamlarının ufuklarını açacak, edebiyat dünyamıza yeni bilgiler ve yaklaşımlar kazandıracaktır.

Anahtar Kelimeler:

İnkılapçı şahsiyet, Türk Tarihine yöneliş, Orta Asya Türkçesi, Yenilik, Tenkidî realizm, Stalin baskısı, Vefa borcu, Abdulhakim Kulmuhammetov, Türkmen Edebiyatı, Türkmen Şiiri.

GİRİŞ

1879 yılında Türkmenistan'ın Lebap vilâyetine bağlı Halaç ilçesinin Akderi (eski adı Gızılayak) köyünde dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Abdülhakim Kulmuhammetov, İstanbul'da Şarkiyat Enstitüsünde öğrenim gördü. Akademik *A.N. Samoyloviç'in* 1928 yılında yazdığı gibi, karmaşık ve ilgi çekici bir hayat çizgisi vardır. Onun 52 yıla yakın süren ömür çizgisi, gelecekteki şöhretine köklü tesir eden vakalar bakımından çok zengindir.

Dokümental bilgileri incelerken, "Bu vakaların hepsi bir insanın başından mı geçti?" diyerek kendi kendinize soru sorduğunuzu hissetmezsiniz bile. Kısacık ömründe gerçekleştirdiği hizmetleri takdir eder, kötü talihine ise üzülürsünüz...

Abdülhakim Kulmuhammetov 1920'li yılların ilk yarısında "profesyonel inkılapçı", devlet adamı olarak tanınırken, ikinci yansında teşkilâtçı, edebiyat âlimi, dilci ve tarihçi olarak büyük bir şöhrete sahip oluyor.

KULMUHAMMETOV'UN HAYATI ve SİYASÎ MÜCADELELERİ HAKKINDA

1- Şöhretli Karmaşık ve İnkılapçı İkbal

Arşiv malzemelerinden edinilen bilgilere göre, A. Kulmuhammetov 1918 yılında Rusya Komünist Partisi'ne giriyor. 1920 yılının başında Zakaspi Oblastı (Hazar Ötesi Bölgesi) İhtilâl Komitesi'nin tek Türkmen üyesi olarak millî meselelerde büyük işler başarıyor. (1) Daha sonra ülke yönetiminin başına geçenlerin istemediği işlerle uğraşan (meselâ, Türkmenlerin 'millî hükümeti'ni teşkil edip o yıkıldıktan sonra da dış ülkelere kaçmaya mecbur olan) Oraz Serdar, Çart Garabegev, Han Yomutskiy, Hacı Murat, Bek-

gi Berdiyev (toplam 15 kişi) gibi o devrin tanınmış şahsiyetlerini Sovyet Hükümetine affettirip ülkeye çağrılmalarını sağlıyor (*Soltanov, 1991:52*),

A. Kulmuhammetov, 1920 yılı baharında Bayram Ali ilçesinde Türkmenlerden teşkil edilen ilk atlı Kızılordu müfrezesinin komutam oluyor. (Bazı bilgilere göre, bu müfreze 1918 yılında kurulmuş, Hazarötesi cephesinde savaşmıştır.) Buhara Komünist Partisi (BKP)'nin 16-19 Ağustos 1920 tarihinde Çarcöv şehrinde toplanan TV. Kurultayında, silahlı güçlerin durumu hakkında bir konuşma yapıyor. (Henüz tam olarak ispatlanmamış bilgilere göre, Komünistlerin Orta Asya'daki ilk partileri olan BKP, 1918 yılında, A. Kulmuhammetov'un yoğun çabalarıyla kurulmuştur.)

Buhara'da halk ihtilâli, 1920 yılı Ağustos ayı sonlarında 28 Ağustos'u 29 Ağustos'a bağlayan gece saat 04.00 sularında, A. Kulmuhammetov'un komuta ettiği müfrezenin Çarcöv beyinin kalesine baskın yapmasıyla başlıyor. Çarcöv'de başlayan Buhara ihtilâli hadiselerine, "Türk Cephesi"nin o zamanki komutam M.V. Frunze doğrudan doğruya komuta etmiş, Kulmuhammetov'un yönetimindeki ihtilâlciler Türkmen müfrezesine özel önem vermiştir. Çarcöv ihtilâli öncesinde, bu meşhur Rus komutanının V.F. Baranov ve G.V. Zinovyev ile yaptığı telefon görüşmelerinde, Kulmuhammetov hakkında şöyle bir konuşma geçiyor: "Kulmuhammetov'un müfrezesine gelince, askerin gücü ve malzemeleri konusunda... Çarcöv müfrezesinin savaş hazırlığı için sorumluluğu bütünüyle sizin üstünüze yüklüyorum. Müfreze istenilen zamanda (her zaman) hazır olarak *durmaldır.*"(*Arşiv: I*).

A. Kulmuhammetov'un müfrezesi Çarcöv'de başarılı bir zafer kazandıktan sonra Buhara'ya yürüyor. Emir'in yenilmesinde bu müfreze önemli rol oynuyor. 2 Eylül 1920 tarihinde Buhara emiri Seyit Alim Han'ın eşyaları arkasına yüklenerek kovulmasıyla birlikte, Buhara Halk

Sovyet Cumhuriyeti ilân ediliyor. BHSC'nin 8 kişiden oluşan ilk yöneticileri arasında A. Kulmuhammetov da bulunuyor (Hocayev, 1970 : 189).

İhtilâl zaferle sonuçlandıktan sonra A. Kulmuhammetov'u BHSC'nin (Buhara Halk Sosyalist Cumhuriyeti) Savunma Bakanı görevine getiriyorlar. Bir süre Buhara Cumhuriyeti Hükümeti'nde çalıştıktan sonra, Buhara Merkezî Yürütme Komitesi'nin Kerki şehrindeki temsilcisi oluyor. Halk egemenliğini perçinlemek yolunda yaptığı hizmetler için Buhara Cumhuriyeti'nin "altın yıldız" madalyası ile ödüllendiriliyor.

Feyzullah Hocayev'in yukarıda belirtilen kitabında verilen açıklamada şöyle deniliyor: "Kulmuhammetov. Buhara ihtilaline katılan Türkmen müfrezesinin komutanı. Buhara'yı ele geçirme girişimlerinin başarıyla sonuçlanmasıyla birlikte çeşitli görevlere getirildi. Fakat Kerki'de yağmacılığın gergin devrinde Afganistan'a giden Türkmen göçmenlerinin tarafına geçti." (Hocayev, 1970:468).

Ancak bu, A. Kulmuhammetov'un "ihtilâl"e döneklik ettiği anlamında mıdır? Doğrusunu söylersek, onun hayatının bu dönemiyle ilgili açık bilgiler elimizde yok. Eldeki mevcut arşiv malzemelerinden ve onun daha sonra yazdığı açıklamalardan, Buhara Hükümeti ile arasının bozulması yüzünden 1921 yılında ailesini de alarak Afganistan'a göçüp gittiği anlaşıyor. 1923 yılında da geriye dönmüştür. Ancak o yılın 21 Ocak'ta BKP-MK binasında tutuklanmış, soruşturması sürerken 4 Ekim 1923 tarihinde kaçıp yine Afganistan'a gitmiştir.

Bize göre, onun belli bir süre inkılâpçı mücadeleden uzaklaşması, BHSC'nin* ilk yıllarındaki siyasî durumlar ile ilgili olsa gerektir. Bu yıllarda kendi şahsî menfaatlerini her şeyden üstün tutan insanların Cumhuriyet'in önemli görevlerine gelebildiklerini söyleyebiliriz. Onlar genç cumhuriyeti içinden vurmak, çoğunluğa karşı fikirlerini gerçekleştirmek, azınlık halklardan seçilen

yöneticileri kötölemek hatta onları tesirsiz hale getirmek (öldürmek) için ellerinden ne geldiyse yapmışlardır.

İşte bu sebeple 1921 yılında Buhara Komünist Partisi MK. Üyesi G. Kasimov, Taşkent'teki "Türk Komisyonu"na, Moskova'ya ve Komintern'e, Yürütme Komitesi'ne yazdığı mektupta, "Buhara'nı şimdiki hükümeti tamamıyla ezilen köy çiftçileriyle hiç ilgisi olmayan şehirli Tacik burjuvalardan ibarettir." demiştir (İşanov, 1969: 252-253).

G. Kasimov, A. Kulmuhammetov'un müfrezesinde "savaşçı" imiş (Eser:1,1963:538).

Tıpkı bunun gibi, daha sonra Buhara Merkezî Yürütme Kurulu'na bağlı Türkmen bölümünün başkam olan Annageldi Amanov da, o yıl Rusya Komünist Partisi Merkezî Komitesine yazdığı dilekçede, Buhara'nın o zamanki hükümetini "burjuva hükümeti" olarak nitelendirdiğini şöyle anlatıyor: "Halk kesimleri, şimdiki burjuvazi hükümeti zamanında Emir'in hüküm sürdüğü devirden daha beter eziliyor." (İşanov, 1969:153).

Buhara'da önemli görevleri ele geçiren bu tip kişiler, öldürme ve yıldırma hareketlerinden de vazgeçmiyorlar. Bir misal verelim: Sakarlı çiftçi Beşim Seyitnazarov, 1918 yılında Komünist Partisine katılıyor. Türkmen halkı arasında ihtilâlcı (devrimci) fikirleri yaymak için büyük çaba gösteriyor. 1920 yılında ise Sakar'da, müfrezesi ile Buhara emirine karşı ayaklanıp Sovyet hükümetini ilân ediyor. Daha sonra A. Kulmuhammetov'un müfrezesiyle birleşerek Çarcöv beyini yıkma hareketine giriyor. Çarcöv'ün ilk yöneticisi oluyor. Buhara'da Sovyet hâkimiyetini yerleştirip güçlendirmekte büyük rol oynuyor. "Basmacılık" hareketine karşı gözü pek bir mücadele yürütüyor. Ancak Buhara'nın basiretsiz yöneticileri, halk arasında "Beşim Serdar" adını alan bu inkılâpçıyı 1922 yılında tuzağa düşürüp öldürüyorlar (Ansk: 1:431).

Buna benzer durumlar Buhara Cumhuriyeti-

ti'nin ilk yıllarında sürekli olarak tekrarlanıyor. A. Kulmuhammetov'un Buhara'dan çıkıp gitmesinin ve böylece başıboşluğa karşı çıkmasının buna benzer durumlar ile ilgili olması mümkündür. Belki o, kendisinin de yakın dostu Beşim Serdar'ın durumuna düşeceğini anlayıp bu yola başvurmuştur.

Henüz kesin olarak açıklanmamış bir başka görüşe göre A. Kulmuhammetov, Afganistan'a özel bir görevle gitmiştir. Tarihi bilgilere göre, 1920'li yılların başında Buhara Cumhuriyetinin sınırları içinde yaşayan Türkmenlerin büyük bir bölümü çeşitli sebeplerden komşu Afganistan'a geçmek zorunda kalmışlardır. Oyuna gelerek ülkeden göç eden yoksul köylüleri geriye getirme görevi ona verilmiş olabilir. Bu sorumluluk isteyen işi A. Kulmuhammetov'un yerine getirdiğini, üniversite yıllarında merhum Prof. M. N. Hıdırov'un ağzından duymuştuk. Hıdırov bu olguya, 1920'li yıllara ait resmî evrakların birinde rastladığını söylemişti. Yapılan açıklama ve inandırıcı neticesinde, Türkmen göçmenlerden geriye dönenlerin sayısı az olmamıştır. Bunların arasında geleceğin tanınmış şairi Rahmet Seyitoğlu da bulunuyordu.

Yerli halk nüfusunun yeterli sayıya ulaşması şartı, uzun bir süredir millî devletlerini kaybeden Türkmen halkının tarihinde ilk millî-birleşik cumhuriyetin (Türkmenistan SSC) kurulmasında temel esaslardan birisi olmuştur.

A. Kulmuhammetov'un belli bir süre Afganistan'a gitmesinin sebebi nasıl izah edilirse edilsin o, göçmen hayatının ıstıraplarına göğüs gerip Atavatana dönüp gelmenin yollarını aramıştır hep. Buna, onun gazeteci Allaberdi Soltanov'un 1920 yılında yazdığı "Barikatın Berisinde ve Ötesinde" adlı makalesinde yer alan mektubunu incelediğimizde tamamen kanaat getiriyoruz.

"1922 yılının Mart ayında Haşem Şayık (Buhara Halk Cumhuriyetinin Mezarşerif 'teki konsolos yardımcısı) Buhara'dan emir alarak yanı-

ma geldi. Buhara Hükümeti'nin beni bağışlayacağım haber vererek ilgili belgeyi gösterdi. Ben çok sevindim. Ancak geri dönmeme Afganistan razı olmadı, izin Kabil'den alınmasının şart olduğunu söylediler. Ben, bu konuyu Haşem Şayık'a haber verdim, sonra da izin almak için Kabil'e gittim. İki ay kadar zaman kaybettim. Mayıs ayının sonlarında Dışişleri Bakanlığından Bağıtövür'e gitmemi tavsiye ettiler.

Bu dönem, Mahmut Terzi'nin Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılmasına ve Mehmet Veli Han'ın yerine getirilmesine rastlıyordu. Bana izin verdiler. O zamanlar Elçilikte çalışan bir Özbek, Mezanşerif 'te beni yolda gizlice öldürmek için buyruk verildiğini duyurdu. Çünkü ben tahsilli ve aydın bir adam olarak yurdun siyasî yapısını ve diğer sırlarını biliyordum. Bu haberi, Bakanlıkta çalışan dostum Seyit Ahmet Han'ın kanalıyla araştırdım. O, bunun gerçek olduğunu tasdik etti. Ondan sonra Mezarşerife gittim.

Raskolnikov (Rusya Sovyet Federasyonu Sosyalist Partisi'nin Afganistan'daki yetkilisi) ile buluşmama izin vermediler. Burada canımı korumak maksadıyla Bakan'a dilekçe yazıp Buhara'ya değil de İran'a, Meşhet'teki İmam Rıza türbesini ziyarette gitmek için izin istedim. O vakit Mezanşerife Rahmetullah İslamov geldi. Ama bana onunla görüşme fırsatı vermediler. Çünkü görüşme talebimi Buhara'nın Afganistan'daki konsolos yardımcısı sıfatıyla iletmiştim. Yine de onunla gizlice buluşmanın yolunu buldum ve Aminov'un (Buhara Halk Cumhuriyeti başkan yardımcısı) ve Feyzullah Hocayev'in (Buhara Halk Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu başkam) adlarına yazılan mektupları gösterdim. İran üzerinden Buhara'ya gitmek istediğimi bildirdim. Bir ay içinde İran'a gitmek için izin çıktı. Herat'a geldim. İran'ın buradaki konsolosu, sınırdan geçmeme izin verdi. Ben Afgan polisine 50 rupiya (Hindistan para birimi) rüşvet vererek İmam Rıza'ya ziyarette giden göçmen Türkmen Abdulkhakim Abdulalimoğlu adına kimlik edin-

dim. Böylece Konsolostan İran'a gitmek için izin alabildim. RSFSR (Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti)'nin konsolosluğuna vardım. Baktım ki hepsi de eski tanıdıklarım: Hekinov: Buhara'daki önceki yetkili, Lyutsenko: Hive'deki polis şefi. Onlara üzerimdeki dökümanları gösterdim ve Poltoratski'ye gitmek için kimlik vermelerini istedim. Kabul ettiler." (*Soltanov, 1991:53*).

Abdulahim Kulmuhammetov, 1925 yılının Şubat ayında Aşgabat'ta düzenlenen Sovyetlerin Bütün Türkmenistan I. Kurultayına delege olarak katılıyor. TSSC'nin Nadirbay Aytakov başkanlığında teşkil edilen ilk merkezî yürütme komitesine Gaygisiz Atabay'ın teklifiyle diğerleriyle birlikte oybirliğiyle seçiliyor. Bu kurultayda, Türkistan (Özerk Sovyet Sosyalist) Cumhuriyetine bağlı Harezmi ve Buhara Sosyalist Cumhuriyetlerinin bünyesindeki üç Türkmen bölgesini içine alan Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilân ediliyor.

2- İlgî Çekici İlmî ve Edebî İkbal...

A. Kulmuhammetov, kısa sürede genç cumhuriyetin kültür hayatındaki önemli adamlardan birisi hâline gelmiş, çok yönlü cemiyetçilik ve ilmî yaratıcılık çalışmalarını yürütmüştür. Aslında o, başlangıçta öğrenici-inceleyici olarak değil, üreticilik işinin bütün yönlerini bilen âlim olarak ortaya çıkmıştır. Edebî ve ilmî çalışmalarını - o devirde - hem Türkmen, hem de Rus dillerinde yazmıştır.

1925-1928 yıllarında "Türkmenistan" gazetesinin redaktör yardımcısı olarak çalıştı. Aynı zamanda "Tokmak" ve "Dayhan" dergilerinin redaktörlerinden birisi idi.

1926 yılında "Türkmenistan İlim ve Edebiyat Cemiyeti" kuruluyor. Cemiyetin başkanlığına Muhammet Geldiyev, yardımcılığına ise A. Kulmuhammetov seçiliyor.

1925-28 yıllarında günlük basın hayatına da-

ha da yakınlaşıyor. Bu yıllarda "Türkmenistan" gazetesinde, 1920'li yılların Türkmen Edebiyatının çeşitli meselelerini ele alan dokuz makalesi yayımlandı. 1926 yılında "Ümit Talkımları" (Ümit Parıltıları) adlı şiir kitabını, ondan bir yıl sonra ise "Türkmenistan" gazetesinde "Densinmedik Dul Galar" (Dengini Bulmayan Dul Kalır) adlı uzun Öyküsü (povest) halka sunuldu. Yazarlığının ilk üç yılında pek çok sözbaşı yazıları yazıp, Ali Şir Nevaî'nin "Muhakemetü'l-Lügatayn" adlı eserini, Seydi'nin ve Zelili'nin şiirlerini, Sayatlı Hemra destanını kitap olarak yayımladı.

1920'li yılların sonlarında onun adına basın organlarında seyrek rastlanıyor. Çünkü o yıllarda Leningrad'la asistandır, büyük akademisyenler A.N. Samoyloviç ve V.V. Bartold'un başkanlığında ilmî çalışmalara başlamıştır. A. Kulmuhammetov, Leningrad'la birkaç yıl kalmıştır. Bunu şu belge göstermektedir: "Türkmenistan" gazetesinin 21 Mayıs 1930 tarihli sayısında yer alan bir habere göre, o yılın 19 Mayıs'ında Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin edebî dil, yazım kuralları ve terminoloji meselelerini ele alan I. İlmî konferansı çalışmaları başlıyor. Konferansı Gaygisiz Atabayev açmış ve bir konuşma yapmıştır. Konferansta A. Kulmuhammetov da söz alıp, Leningrad'la okuyan Türkmen gençlerinin ve ilim adamlarının adına kutlama, konuşması yapmıştır.

Leningrad'tan dönüp geldikten sonra onu Türkmenkult (Türkmen Medeniyeti) Enstitüsünde, "Türkmen halkının tarihine ait elyazmaları toplamak ve onlarla ilgili açıklamaları yayımlamak işlerinden sorumlu" kişi olarak görevlendirmişlerdir (*Eser. 11:6*).

Bu, 1931 yılının başı olmalı. Ömrünün son yılı. O yıl çok verimli çalışıyor. Aşgabat'ta "Materyali Po Sredneaziatiskim Literaturnım Pamyatnikam" adlı kitabını yayımlıyor. Aynı yıl onun "Biografiçeskiy Slovar Starıh Türkmenskih Poetov" adlı ikinci kitabının da yayımlanması gere-

kirdi. (*Eser, II: 25*).

Buna, A. Kulmuhammetov'un trajik ve şüpheli ölümü sebep oluyor.

14 Ocak 1932 tarihli "Türkmenistan" gazetesi, Aşgabat VIII. Parti konferansında, Türkmen Komünist Partisi Merkezi Komitesi sekreteri Ya. A. Popok'un yaptığı konuşmanın metnini yayımlıyor. Konuşmada, A. Kulmuhammetov'un yabancı bir ülkeye kaçmaya kalkıştığı sırada sınır görevlileri tarafından öldürüldüğü söyleniyor.

Onun son "duram"u işte böyle olmuştur.

A. Kulmuhammetov'un birdenbire böylesi bir yolu seçmiş olması bize karanlık ve anlamsız görünüyor.

Oysa o, ne için yabancı bir ülkeye kaçmaya kalkışmıştır? Ne için kendisini öldürtmüştür? Bunun ne gibi sebepleri var?

O dönemin parti ve basın materyallerinde bu konuda hiçbir bilgiye rastlanmıyor. Son zamanlarda, resmî açıklamaya inanmayanların sayısı çoğaldı. Halk arasındaki mevcut söylentilere göre, İran sınırında bir tatil beldesi olan Firûze'de istirahat eden Kulmuhammetov'u, zorla sınırın yakınma getirip orada vurup öldürmüşler. Bu vakanın nasıl meydana geldiği bir tarafa, Kulmuhammetov'un ömür çizgisinin burada kesilmiş olduğu şüphesiz. Demek ki o, 52 yaşında iken bu dünyaya ve ideallerine veda etmek zorunda kalmıştır.

Bizim A. Kulmuhammetov'un ölümü ile ilgili son söylentiye daha çok değer vermek gibi bir niyetimiz yok. Ancak inanmak istemesek de bu bir ölçüde "Hakikat" gibi görünüyor. Bunu kendimize göre ispatlamaya çalışalım.

1931 yılının ilk yarısında A. Kulmuhammetov hakkında hiçbir kötü söz, söylenti yok. Büyük bir gayretle çalışmalarını sürdürüyor. Yukarıda belirtilen iki kitabını yayıma hazırlamış, eski elyazmaları toplamakla meşgul olmuştur. Yeni yeni "edebiyat âlimi" kabul edilmektedir. Me-

selâ; o yılın 4 Ağustos'unda Yaş Komünist gazetesinde, K. Miriyev'in "Proleter Edebiyat Âleminde Oportünist Sazı Çalınıyor. Genç Edebiyatçılar Görev Bekliyor" adlı makalesi yayımlanmıştır. Yazar, "sanki bizde Ekim (Devrim) yazarları yok mu?" şeklindeki soruyu ortaya attıktan sonra, yine kendisi böyle yazarların mevcut olduğunu belirtiyor ve Berdi Kerbabayev'in, A. Kulmuhammetov'un, Garaca Burunov'un, O. Taçnazarov'un adlarını örnek gösteriyor.

Ancak 1931 yılının son aylarındaki basın materyalleri takip edildiğinde şu durumu derhal anlamak mümkündür:

Bu devirde edebiyat aydınlarının arasından sınıf düşmanlarını, milletçileri (milliyetçileri) arama operasyonu başlamış, birdenbire bazı yazarlara "burjuvazi milletçi" etiketi yapıştırılmıştır. Böyle bir değerlendirmeye sadece A. Kulmuhammetov değil, ayrıca Kerbabayev, Garaca Burunov gibiler de "uygun" görülmüşlerdir (*Bayrammuradov, 1970:237*).

Yazarlar ve şairler iki gruba, "aklar"a ve "karalar"a bölünmüşlerdir. İkinci gruba girmekte olanlar (karalar), çok kötü durumlara düşmüşlerdir.

İşte Abdulkhakim Kulmuhammetov'un başına gelenler de bu döneme rastlıyor. Eğer bu göz önüne getirilirse, onun ölümünde önceden belirttiğimiz hadisenin bir ölçüde tesirli olduğu anlaşılıyor.

Burada şu durumu biraz açmak istiyoruz. O, hangi sebebe göre burjuva milliyetçisi olarak suçlanıyor. Onun bütün üreticiliği bu görüş ile mi yoğruldu? O, böyle kötü düşünceli bir adam mıydı?.. Şimdi de bunu açıklamaya çalışalım...

Türkmenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin tahrik-propaganda bölümünün müdürü G. Sâhedov, 1928 yılında, 4 Temmuz tarihli Yaş Komünist gazetesinde yer alan "Genç Edebiyatçıların Görevleri" adlı makalesinde, "Kulmuhammetov'un Umut Yalkımları adlı Kitabın-

da "Milletçilik" (milliyetçilik) var" şeklinde yazmıştır. Ancak burada umumî görüş açıklanmış olup açık misaller verilmemişti. Yazar da, şairi bütünüyle milliyetçi olarak göstermemiş, sadece bir kitap hakkında kendi fikrini beyan etmişti.

Bundan bir yıl sonra G. Sâhedov'un "Türkmen Millî Edebiyatı" adlı geniş bir makalesi yayımlandı (*Sâhedov, 1929*).

Yazar bu makalesinde de A. Kulmuhammetov'dan bahsederek, onu devrinin tanınmış yazar ve âlimlerinden birisi olarak tanıtır, övgü dolu sözler söylüyor. Fakat G. *Sâhedov'un* ileri sürdüğü ilk görüşler, Kulmuhammetov'un aleyhinde kullanılıyor.

1931 yılında Buhara Komünist Partisi M.K. 'si tarafından "Türkmen edebiyatını kontrol etmek" üzere özel bir komisyon teşkil ediliyor. Başkanlığına O. Tâçnazarov getirilip incelemenin neticeleri hakkında makaleler (raporlar) yazmak görevi veriliyor. O. Tâçnazarov da "Litso Vraga" adlı makalesinde, Umut Yalkımları adlı şiir kitabı çerçevesinde Kulmuhammetov'u Türkmen Edebiyatı'nda "anti-proleter akımın temsilcisi ve sınıf düşmanı" olarak ilân ediyor (*Tâçnazarov, 1931*).

Bizim burada O. Tâçnazarov'un makalesinin değerini küçültmek gibi bir niyetimiz yok. Fakat gerçeği ifade edersek, bunda tek taraflılık, şairin her dizesinden düşmanca fikirler aramak eğilimi olduğu belli. Bunu açıkça belirtmek istiyoruz. Bir başka ifade ile söylersek, Kulmuhammetov'a sadece şiirleri göz önüne alınarak suç yüklenmiş, onun diğer çalışmalarına hiç temas edilmemiştir.

Son asrın 20'li yıllarının edebiyatını ele alarak çalışmalar yapan âlimlerimiz K. Bayrammıradov (1970) ile B. Şamıradov (1971) yine dönüp dolaşıp A. Kulmuhammetov'dan söz ettiler. Fakat doğrusunu söylemek gerekirse, bu edebiyatçılar da, 30'lu yılların fikirlerinden hareketle yol aldılar. Meseleyi derinliğine incelemeyen, yeni yaklaşımlar sergilemeden öyle veya böyle A. Kulmuhammetov'un edebî eserlerinde nok-

sanlık bulmaya, onu karalamaya çalıştılar. Aynı ayrı şiir dizelerini, tenkille ilgili makalelerinden cümleleri örnek göstererek kendilerine göre anlamlar çıkardılar. Meseleyi temel ilmî esaslara göre incelemeyip, iyisine iyi, kötüsüne kötü demeyi başaramadılar. Meseleleri sadece A. Kulmuhammetov'u tenkit etmek - kötülemek şeklindeki niyete yönelikti. Hatta bu edebiyatçılar B. Kerbabayev'in, G. Burunov'un 20'li yıllardaki "şaşkınlık"larının sebebini onun Üstüne yüklediler.

Elbette A. Kulmuhammetov'un yabancı bir ülkede birkaç yıl yaşadığı gerçek. Yukarıda verilen resmî bilgiye inanacak olsak, onun yine bir dış ülkeye gitmeye kalktığı sırada kendi kendini öldürdüğünü de söylemek mümkün. Eğer gerçekten de bu böyle ise, onun yaptığı büyük hata. Ancak 1920'li yıllarda böylesi bir talihsizliğe uğrayanın sadece onun olmadığını belirtmemiz gerekir. Rus edebiyatının o zamanki büyük yazarlarından A. Tolstoy, A. Kuprin, M. Tsvetayeva ... da devrin çalkantılı hadiseleriyle baş edemeyerek yabancı ülkelere çekip gitmişlerdi. Ama onlar Rus edebiyatından koparıp atılmadılar. Onların eserlerine, çalışmalarına çok yüksek derecede değer verildi.

Hayatı Hakkında Söz Sonu Yerine...

Arşivlerde A. Kulmuhammetov'un aile hayatına, kardeşlerine ve akrabalarına ait çeşitli bilgiler muhafaza edilmiştir. Hanımı Sara Kulmuhammetova , 1902 yılında Marı (Merv) şehrinde doğmuştur. Tatar Türklerindendir. 1923 yılında Marı'nın Dobrolyubov caddesinde yaşamıştır. O zamanlar onların bir kızları ile bir oğulları var imiş. Kulmuhammetov'un 1883'te doğan kardeşi Gurban, Halaç'ın Akderi obasında yaşayıp demircilikle meşgul olmuştur.

Bunların sonları nasıl oldu ki? Uçtan tutma (yetersiz ve boş) kolektivism hayatı, 1930'lu yılların karışıklıkları, II. Dünya Savaşı belâsı,

halkımızın tepesinden dökülen diğer felâket ve sıkıntılar onları sağ bıraktı mı ki?...

KULMUHAMMETOV'UN FİKRÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ HAKKINDA

1- "Şair" Kulmuhammetov

A. Kulmuhammetov'un şiirleri bir bütün halinde 1926 yılında kitap olarak yayımlanan "Umut Yalkımları" (Umut Parıltıları)'nda toplanmıştır. Kitabın bu ad ile sunulması sebepsiz değil. Kitabın sözbaşı yazısını yazan Kümüşali Böriyev bunu şöyle açıklıyor: "Türkmenistan, Büyük Ekim'in parıltısıdır. Bu parıltı, kendine özgü ümitleri doğurmaktadır (Böriyev, 1926).

Gerçekten de bu şiirler okunduğunda, kendi halkının mutluluğuna inanan şiir kahramanı ile karşı karşıya geliniyor. O, Türkmenlerin azatlığa çıkışından, kendi başına Cumhuriyet (respublika) oluşundan kıvanç duyuyor. Halkının karanlık geçmişini hatırlıyor, aydınlık geleceğine büyük umutlarla bakıyor. Şiir kahramanı (liriki kahraman) bu aydınlık geleceğe ulaşmak için nelerin yapılması gerektiğini biliyor, okuyucusunu bu işleri yerine getirmeye çağırıyor.

Kitap daha sonra "Milliyetçilik kokuyor" denilerek eleştirilen aşağıdaki şiir ile başlıyor. Şair, bu şiiri, Türkmenistan Cumhuriyeti'nin birinci kuruluş yıldönümü bayramına ithaf etmiştir.

Bölek bölek dört tarapa pıtırın
Ata-ene bir, Türkmen ili birleşdi.
Zulm altında dili bağlı titiran
Duygı-düşüncesi dili birleşdi.

Buhar Emirlignin ganhor golundan
Hıva hanlığının vagşı elinden
Horlanıp ayrılıp bağı-gülünden
Ter açılıp taze güli birleşdi

Zulum çekip nice yıllar hor bolan

Aglap, zulm altında gözi kör bolan
Azatlık ışığında yanıp gor bolan
Sönmez ışkın odı-külü birleşdi.

Azat bir durmuş a girdi illermiz
Ter açılır bagda gızıl güllermiz
Duygı-düşüncemiz hem de dillermiz
Okuvı, mekdebi, dili birleşdi.

Şairin bu şiirinin, Türkmen klâsik şiir geleneklerine göre yazıldığı açıkça görülüyor. Fakat o sadece klâsik geleneklere bağlı kalmıyor, kalkıp yeniliğin arayışına da koyuluyor. Bu kapsamda o, edebî yaratıcılığı ilk dönemlerinden başlayarak, coşkunca seslenmeyi esas alan serbest tarzlı ve basamaklı şiir biçimine dayanan "Mayakovski" stiline de başvurmuştur. Kitapta yer verilen şiirlerin pek çoğu bu stil ve özellikte yazılmıştır. Millî Şairler Kurultayı'na ithafen yazdığı aşağıdaki şiirini buna örnek olarak veriyoruz:

"Horlanıp garip dayhan!
Sen ayak astına düşdün,
Zulum oduna bişdin
Hayvan sanma düşdün

Garip, batrak
Yerinden galk!
Dayhan halk !
Azat duygi,
Sınpi göreş.
Sınpi dalaşık,
Yok ılalaşık
Galma bulaşık...
İşini bitir, yerine yetir
Meydana çık, duşmanı yık.
Yer-suvun payla,
Gözüm ayla,
Goşunı şayla...
Hakini al, barlı bol..

Şindâçe geçdin,
gara derin saçdın,
Gurultayın açdın
Karar et! Maksadına yet..."

Bize göre "Mayakovskicilik" biçimi,,A. Kulmuhammetov'a şairane düşüncelerini etraflı olarak açma yolunda geniş imkânlar sağlamıştır. O, bu biçim (nazım şekli) vasıtasıyla devrin toprak reformu, cahilliği yok etme, kadın hakları gibi önemli meselelerini ortaya koymuştur. Şair, Ma~ yakovski'nin sadece şekil özelliklerini değil, ayrıca kelimelere ve cümlelere karakter vermek, onları sembolleştirmek geleneğini de edebî ustalık imkânlarına göre devam ettirmeye çalışmış, "umut yalkımı", "yalkımlı yol", "parlak yaz", "gül yüzlü yar" gibi çeşitli söz gruplarına sembolik anlam vermek istemiştir. Misal olarak bazı bölümleri gösterelim:

"Anbilimden ızda galip aglan yar
Ruhum köp uzaktan ağını duyar.
Çalışgın, çıtraşgın, açık bu gün yol,
Çalış bu gün, nadanlıktan algin ar"
("Aglan yar")

"Gara gış çıkmaz mı munça yıllar?
Sözle, zarınlı sövgülü sazını!
Gökden övsen gözel, yalkımlı yeller
Sözle, nevağt çıkar parlak yazım!"

"Parlat dünyâni, ey yaz güneşi
Ey yoksullar yarı, (bar) zâhmetkeşi...
("İndi yeter")

"Gara bulut galkdı, dünya yağıldı
Heniz bağtım garankıda sermenyar.
Uklap yatır. Ruhum tende dermenyar.
("Gül Yüzlü Yar")

"Gara gupakların yüzünde çaşgım
Solgun gara gözler neçün süzülyar?

Solma, saralma, açık gözelim
Boynun bursan, canım tenden üzülyar.
Gör, gök gırasından güneş görünyâr
Yagşı yazgıt sana garşı sürünyâr.
("Maralım")

İnsanı üzen tarafı, son zamanlarda şairin şiirleri üzerinde duran edebiyatçılar bütünleriyle şiirin ruhundan kaynaklanan iyi düşünceleri görmezlikten gelerek, bu tür sembolik karakterli kelimelerden ters mânâ çıkarmaya (kasıtlı olarak) çaba göstermişlerdir. Gerçekten de onun bu tür dizelerinde fikrî açıklığın pek yansıtılmadığı yerler de var. Fakat bunlar şiirin bütünlüğü içinde değerlendirilirse, şairin tutarsız düşüncelere başvurmadığı anlaşılır.

2- "Nesirci" Kulmuhammetov

Onun "Umut Yalkımları" adlı kitabına Kümüşali Böriyev'in yazdığı sözbaşı yazısında şu cümle var: "Türkmenistan gazetesinin başredaktör yardımcısı Kulmuhammetov'un yazdığı hikâyelerin "Türkmenistan" ve "Dayhan" gazetelerinin sayfalarında ilgiyle okunduğu biliniyor."

Bu bilgiden hareketle bazı noktaları belirtmemiz gerekiyor: "Dayhan" gazetesi 21 Ocak 1929 tarihinde çıkmaya başladı. Aynı yıl bu gazetede iki hikâye yayımlandı. Bunlar "Dayhan Hocamırat, (11 Aralık)" ve "Ta" gazetelerinin sayfalarında ilgiyle okunduğu idi. Hikâyelerin altında "G" imzası bulunuyordu. Bu hikâyeler ilk önce B. Şamıradov'un dikkatini çekmiş, bunları Agacan Durdıyev'in kalemine ait olarak göstermiş ve bu hikâyelere dayanarak da, onu, çağdaş Türkmen edebiyatında edebî nesrin temelini atan yazar olarak değerlendirmiştir.

Biz bu noktada B. Şamıradov ile tartışmak, daha doğrusu, bu hikâyelerin A. Durdıyev'e ait olmadığını söylemek istiyoruz.

Birincisi, bu hikâyelere "G" imzası atılmıştır,

bu "Gulmuhammedov" demektir. İkincisi, K. Böriyev daha önce belirttiğimiz cümlesinde, onun, Dayhan gazetesinde hikâyelerinin yayımlandığını isbat ediyor. Öte yandan 1925 yılında Türkmenistan ve Dayhan gazetelerinde hikâye türünde bu iki eserden başkası yayımlanmamıştır. Demek ki K. Böriyev, Kulmuhammetov'un hikâyeleri derken, bu iki hikâyeyi anlatmak istiyor. Üçüncüsü, A. Durdıyev edebî yaratıcılığına 1927 yılında başlamıştır (*Ans:II, 1979:955*).

Dördüncüsü, hikâyelerin vakaları Kulmuhammetov'un doğduğu yerlerde (Halaç-Kerki dolaylarında) geçmektedir. Meselâ ikinci hikâye şöyle bitiyor: 2 Şubat'ta Emir'in zulmünden kurtulan işçiler çiftçiler ile birlikte, Kızıl Ordu tarafından yapılan toplantıda, tribüne çıkıp Emir Hükümetine karşı ağzından kin dolu ve ateşli sözler dökerek 'Yaşasın İşçi Köylü Hükümeti' diye bağırarak Tanrıku'lunun mutluluk gözyaşlarını döküşü, hâla gözlerinin önünden gitmemiştir." Görüldüğü üzere yazar, burada kendisinin katıldığı vakaları anlatıyor. Öte yandan bu hikâyeler dili ve beyan ediliş usûlleri açısından Kulmuhammetov'un "Densinmedik Dul Galar" hikâyesiyle uyum gösteriyor. Burada onun bu hikâyelerini ve önceki povest (uzun hikâye)ini ayrıntılarıyla incelemeye gerek yok. Fakat sözümüzün sonunda, önceki görüşlerimize dayanarak, Türkmen Sovyet Edebiyatında ilk edebî nesir örneklerini Üretmek A. Kulmuhammetov'un payına düşmüştür, demek istiyoruz.

3- "Edebî Tenkitçi" Kulmuhammetov

Tıpkı nesirleri gibi onun edebî eleştirel makaleleri konusunda da geniş olarak fikir yürütemeyeceğimizi önceden belirtmek istiyoruz.

O, sanat çalışmaları içerisinde bu sahada daha da verimli ve çabalıdır. Önce de belirttiğimiz gibi geniş hacimli tenkidî makaleler yazmıştır.

Kulmuhammetov'un bu tür makaleleri 1926-

1928 yılları arasında kaleme alınıyor. Bunlar genellikle o yılların canlı edebiyat hayatından söz ediyor. Tenkitçi yazar, öncelikle edebî fikrin devir ile başbaşa gitmesinin ve gündelik hayat olaylarına seslenmesinin taraftandır. Bunun için kendi meslektaşlarına şöyle sesleniyor: "Bizim şairlerimiz şimdi de "Nikolay Tahtından İndi", "Kerenskiy Kaçtı", "Zenginler ve Kapitalistler Bizi Horluyordu" gibi bundan 4-5 yıl önce yazılıp bitirilen sözleri yazıp duruyorlar (*Kulmuhammetov, 1926:1 Kasım*). Sonra o, sözlerim devam ettirerek edebiyatta tematik adımların (konu genişliğinin) henüz yetersiz olduğunu adilce eleştiriyor: "Bizim şairlerimiz birini övüp, birini kötüleyip komünizm dönemindeki kışkırtıcı teraneyi sürdürürerek sanat yaptıklarını sanıyorlar. O devirler geçti."

O devirde bazı edebiyatçılar, geçmiş edebiyatın geleneklerinden faydalanmaya karşı çıkıyorlardı. Ancak Kulmuhammetov onlarla aynı fikirde değildir. O, geçmiş edebiyatın edebî dilinden, biçimlerinden, "tip"e dayalı anlatım malzemelerinden yararlanmayı haklı olarak savunuyor (*Kulmuhammetov, 19284:25 Nisan*). Bu görüşüne rağmen o, "yenilik" taraftandır: "Ben de çağımdaki yeni şiirlerin, farklı okuyucuların taraftarıyım".

Tenkitçi yazar makalelerinde genellikle teori açısından fikir yürütmeye çalışmıştır. Bir makalesinde, "Genç şair ve yazarlarımız bu 3 yıl içinde (1924-1927) siyasî ve ideolojik yönden biraz gelişmiş olsalar da, usûl-üslûp, sanat ve stil bakımından çok geridedirler" diyerek meseleyi tespit ediyor (*Kulmuhammetov, 1928-11:25 Ocak*).

Gerçekten de o devirde ortaya çıkan genç şairlerin yazdıkları eserler derinlemesine incelendiğinde, bu fikirde yanlışlık olmadığı anlaşılır. Yazar makalelerinde sürekli olarak hep açık konuşmaya çalışıyor. Belli bir yazarın belli bir eserini alıp onu düşünce-konu (idea-tema) açısından değil, düşünce-sanat yönünden incelemeye kal-

kışıyor. Türkmenistan gazetesinin 20-27-29 Ocak 1928 tarihli nüshalarında yayımlanan geniş makalesini gençlerin üreticiliğine sunmuştur. Yazar bu makalesinde sadece gençlerin belli eserlerinden söz etmekle kalmayıp onlara dil ve edebiyatın meselelerini, edebiyat ilmini, diğer halkların edebiyatlarını etraflıca incelemeyi tavsiye ediyor.

A. Kulmuhammetov'un tenkidî makalelerinde teori ortaya koymak, öğretici olmaya çalışmak, kendine güvenerek konuşmak gibi olgular da zaman zaman hissediliyor. Aslında o, içinden geleni dosdoğru söylemeye çalışan, çekinmeyen bir adamdır. Bu özelliğini, onun 1931 yılında yazdığı kitabında, ilim hocası A.N. Samoyloviç ile birkaç defa ateşli tartışmaya girmiş olması da göstermektedir.

4- "Dilci" Kulmuhammetov

A. Kulmuhammetov'un dilbilimi konusundaki görüşlerinin bazıları onun edebiyata dair çalışmalarında ortaya konulmuştur. Meselâ Sayatlı Hemra destanına yazdığı sözbaşı yazısında, Kâşgarlı Mahmud, Reşidüddin ve Ebulgazi gibi önceki yazarların ardından, Sovyet dönemi dil biliminde ilklerin arasında "Türkmen" sözünün etimolojisi hakkında kendi fikirlerini söylemiştir: (*Kulmuhammetov, 1927*)

"VII.nci asırda Arap ordularının Amuderya civarlarında (Belki Merv yakınlarında) ilk olarak Türkler ile karşılaştıklarında, Oğuz Türklerinden Salur boyuna rastladıkları hakkında tarihi materyaller var. İşte o günden başlayarak Türk dilini bilmeyen Arab'ın "Sen kimsin" şeklindeki sorusuna karşı, Oğuz ili Salur beyinin büyük bir gururla "Türk men" şeklindeki cevabından sonra Araplar tarafından bütün Oğuz ili "Türkmen" ve onun çoğulu olan "Terakime" olarak adlandırılmıştır. (Sah:III-IV)

Onun, Türkmen dilinin yazılı edebiyat dili olarak kullanılmaya başlanışına, bir başka ifade

ile çağdaş Türkmen edebî dilinin ortaya çıkışına ait ileri sürdüğü fikirler, kendi devri için yenilikti. Seydi'nin 1926 yılında yayımlanan şiirler toplamına yazdığı sözbaşı yazısı şu cümleler ile başlıyor:

"İran, Turan, Türkmenistan ve Hindistan'da çeşitli devirlerde ve çeşitli yerlerde büyük devletler kuran Türkmen halkının 390 hicri (1112 Milâdî)'den tâ son zamanlara kadar hâkimiyet sürmüş olmalarına rağmen, hiçbir zaman Türkmen dilini kendilerine resmî dil olarak kullanmadıkları görülüyor. Bunun yerine resmî dil olarak Arap ve Fars dillerini kullanmışlardır (IV.sayfa).

Yazar daha sonra bu görüşünü somut şekilde ortaya koyuyor ve Türkmen edebî diliyle ortaya konulan yazılı edebiyatın XVIII. asırdan başlayarak büyük bir gelişme sergilediğini vurguluyor: "İran'da hâkimiyet sürenler Saltık (Selçuk) Türkmenlerinden başlayarak ta son zamanlara kadar Türkmen hanlıkları idilerse de, Fars Edebiyatı ve İran kültürü tesirinde kalarak Fars dilini resmî "divan dili" olarak kabul etmişler, Türkmen yazar ve şairleri eserlerini Fars dili ile yazmışlardır. (Bu durum Türkmenlerden başka diğer Türk boylarında da görülmektedir.) Ancak 1735 yılı Mart ayında Türkmenlerin Avşar boyundan olan Nadir Şah tarafından kurulan hükümetle birlikte durum büsbütün değişmiştir. Bu tarihten başlayarak katıksız (saf) Türkmen dilinde yazılan kitaplar ve bu dilde şiirler yazan vatan şairleri görülmeye, kısa zaman içinde de Türkmen edebiyatı oluşturulmaya başlanmıştır (Sah:VI).

Elbette, A. Kulmuhammetov'un Türkmen halkının tarihi hakkında söyledikleri ile, günümüzde bazı kişilerin uyuşmaması mümkündür. Ancak onun dil konusundaki fikirleri bu güne kadar önemini yitirmemiştir. O, haklı olarak edebî dilin meydana gelmesi ve gelişmesi için gerekli sosyal şartların olması gerektiğini göstermiştir. Türkmen edebî dilinin olgunlaşmasında büyük rol oynayan (oynamış olan) şairler hakkında şunları yazıyor:

"Yukarıda saf Türkmen dilinde şiirler yazan vatan şairlerinin ortaya çıktığını söylemiştik. Gerçekten de Türkmenler arasında o zamanlar yetişen Azadi, Mahtumkulu, Mağrupi, Seydi, Zelili, Kemine, Nepesi, Şeydayi, Zınhari, Talibi, Allahi ve diğerleri gibi büyük vatan şairleri görürüz" (Sah: VII).

A. Kulmuhammetov "Türkmenistan" gazetesinin 19-20 Ocak 1926 tarihli nüshalarında yer alan "Dil-Şive Çekişmesi Yaki Bir Dilin Bozulması Meselesi" adlı makalesinde ve "Tokmak" dergisinin 1925 yılında yayımlanan 21. sayısında başlayan "tartışma"sında, basın organları vasıtasıyla ortaya konulan çeşitli görüşleri inceliyor. Ferid Efendi'nin "Türkmen dilinin kum içinde çürüyen bir dil olduğu", "kayıştan tahta çıkmayacağı gibi Türkmen dilinden edebî dil olmayacağı", bunun için "gelişmiş Osmanlı-Türk diline geçmenin şart olduğu" şeklindeki görüşlerinin yanlış olduğunu ortaya koyuyor. Ayrıca Arap ve Fars dillerinin tesirinden fazlasıyla etkilenen o zamanki Türkiye ve Azerbaycan lehçelerine bakarak, Türkmen lehçesinde "Eski Türkçe unsurlar"ın daha çok muhafaza edildiğini isbat ediyor. Son yıllarda A. Kulmuhammetov'un bu görüşlerine delil teşkil eden faktörlerin üzerleri açıldı. Bunu anlayabilmek için tanınmış Türkolog E.V. Sevortyan'ın (Etimologičeskiy Slovar Türkskih Yazıkov. Moskova, 1974) kitabına bakmak yeterlidir. Türk lehçelerinin ve bu lehçelere bağlı ağız ve şivelerin, çeşitli devirlerde üretilen yazılı eserlerin malzemesi olarak Türkmen lehçesinin kelime birlikleri (bu sözlükte asıl materyal olarak) kabul edilmiştir.

A. Kulmuhammetov, 15 Mayıs 1927 tarihli "Türkmenistan" gazetesinde yer alan makalesinde de, "Türkmen Dili ve Edebiyatını, Sovyetler devrinde geliştirmenin aktüel meseleleri" üzerinde durmuştur.

5- "Tarihçi" Kulmuhammetov

Doğrusu, onu Sovyetler Birliği devrinin

"geçmiş tarihi inceleyen ilk Türkmen tarihçisi" olarak kabul etsek, yanlış olmaz. (Çünkü halkımızın "devrimden önce"ki tarihi konusunda ilk fikirler onun kalemine aittir.

Türkmen-Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından hemen sonra, tarihçi O.B.Tumanoviç'e Türkmenlerin geçmiş tarihleri hakkında başlıbaşına bir kitap yazmak görevi verilmişti. Halkımızın geçmiş tarihi hakkındaki bu ilk kitabın yazılışı sırasında, yazara, A. Kulmuhammetov çok yardımcı olmuştur. Ayrıca da kitabın sözbaşı yazısını yazmıştır (*Tumanov, 1926*).

Kulmuhammetov, "Sayatlı Hemra" destanına yazdığı sözbaşı yazısında, genel olarak, Türk halklarının ve Türkmenlerin geçmiş tarihine başvuruyor. Meselâ bu yazıda, milâttan önceki devirlerde yaşayan Oğuz'un zamanı ile Milâdî VI. asırda kurulup 2 asır devam eden "Oğuz Hakanlığı" Göktürkler hakkında ilgi çekici bilgiler veriliyor (*Kulmuhammetov, 1927*):

"Asya'nın doğu kesimlerinde yaşayan Türkler, milâttan 34 asır (3400 yıl) önce büyük bir kağanlık (hakanlık) kurmuşlardır. O devirde kağanlığın başında Oğuz Han adlı bir kişi olup, bütün Çin, Sibirya, Hindistan, İran, hatta Şam, Mısır taraflarını da eline geçirdiği söyleniyor. Biz tarihin bu bölümünü, iyice araştırılıp elekten geçirilmiş bir tarih bilgisi olarak görmüyoruz. Yine de "Oğuz ili", "Oğuz Türkleri" adlı Türk ulusu hakkındaki bilgiler çok eski devirlerden beri tarih ilmi içinde yer almaktadır.

Milâdî VI. asrın başlarında Orhun nehri boylarında büyük bir "Türk" devleti kuran Türkleri, Çinliler, "Türkyu" şeklinde adlandırmış olsalar da, onlar kendilerini "Türk ili", devletlerini de "Oğuz Hakanlığı" şeklinde adlandırmışlardır. Bu hükümetin merkezi "Gara Balgasun" şehri olup, hükümdarları da bu şehirde yaşamıştır. Oğuz Hakanlığı (Göktürk Devleti) iki asır civarında şanlı bir devir geçirmiş, bu devirde Oğuz Türkleri Yedisu, Amuderya ve Sırderya arasına (Maveraünnehir) gelip yerleşmişlerdir." (Sahil-III).

Bizim tarihçilerimiz ise halkımızın tarihinin bu devirlerine 50'li yıllardan sonra temas etmeye başladılar. Kulmuhammetov'un, Türkmenler VII. asırda Orta Asya'da yaşamışlardır" şeklindeki görüşü, o devir için bir yeniliktir. Bu görüş daha sonraları tarih ilmi tarafından da tasdik edilmiştir.

Genellikle onun halkımızın tarihini gerçek yönleriyle öğrenmek ve bu tarihin bütün devirlerini incelemek için büyük bir gayret gösterdiğine şahit oluyoruz. Söz gelimi A. Kulmuhammetov'un Stavropol Türkmenlerine ithaf edilen hacimli makalesinde (*Kulmuhammetov, 1930:6-7 Temmuz*) çok sayıda ilgi çekici tarihî ve etnografik bilgilerle karşılaşırız. Onun iktisadî konuda yazdığı "Amuderya Türkmenlerinde Garaköli Çarvaçılığı ve İktisadi Ehmiyeti" adlı makalesi de, tarihî çerçevede yazılmıştır. 1931 yılında yayımlanan iki kitabında da tarihi bahislerden yararlanmayı ihmal etmemiştir. Bu durum, A. Kulmuhammetov'un halkın tarihini bilmeden, onun edebiyatına ve diline gerçek değer verilemeyeceği ilkesine uygun şekilde davrandığını göstermektedir. Bütün bu bilgi ve olgular, onun edebiyat ve dil eğitimine çok yönlü olarak yaklaştığını anlatmaktadır.

Abdülhakim Kulmuhammetov ömrünün varı yoğun 6 yılı aşkın süresini "üreticilik" çalışma-, larına ayırmıştır. Ancak bu devrin içinde de sadece sanat ve ilmî üreticilik işleri ile meşgul olmamış, halkımızın kültürel düzeyini yükseltmek için katkıda bulunmak üzere elinden gelen gayreti göstermiştir. İşte, A. Veltman adlı bir yazar, "Gündoğar Çeper Edebiyatı" adlı makalesinde, Türkmenistan'da geçmiş şairlere ait eserlerin kitap hâlinde yayımlanmaya başlandığını sevinçle vurguladıktan sonra, "fakat onların görünüşü güzel olmayan basit bir broşür halinde neşredilmesi doğru değil. Bu, yoldaş Kulmuhammetov'un düşüncesi. Onu kabul etmek ve desteklemek gerek" (*Veltman, 1926:24*) demektedir. Bir başka misal: Kulmuhammetov, "Türkmen Sazı" adlı

kitabın yazarlarına da çeşitli tavsiyelerde bulunmuş imiş. Buna benzer bir başka misal: B. Abdulin, A. Kulmuhammetov'un kendisine "Yusuf Ahmet Destanı" nı temel alan bir drama yazmayı tavsiye ettiğini söylüyor. Destanın kendisinde bulunan elyazma nüshasını faydalanmak üzere verdiğini, eserin yazıldığı sırada da tavsiyelerini devam ettirdiğini söyleyen B. Abdulin, bu katkılarından dolayı Kulmuhammetov'a minnettarlık bildiriyor (*Abdulin, 1927:4*).

6- "Edebiyat Tarihçisi"

Kulmuhammetov

A. Kulmuhammetov edebiyat mirasını inceleyip öğrenmekte, diğerlerine bakarak daha da öncelikli işler başarmıştır. Daha önce, onun Nevaî'nin "Muhakemetü'l-Lügatyn" adlı eserinin çağdaş Türkmen lehçesine aktarılıp 1925 yılında Aşgabat'ta kitap hâlinde yayımlandığını söylemiştik. Bu girişim, Ali Şir Nevaî eserlerinin Sovyetler devrinde yayımlanışının ilki olmalıdır. Kitabı yayıma hazırlayan kişi hakkında, büyük akademisyen A.N. Samoyloviç şunları yazmıştı: "Bu eseri hazırlayan yazar, şimdilerde Türkmenistan gazetesinin redaktör yardımcısı olarak çalışan, gençliğine rağmen ilginç ve mücadeleci bir hayat çizgisi olan Türkmen Kulmuhammetov'dur. O, Türklerin bu kapsamda özellikle de Türkmenlerin geçmiş kültürü ve yazısı ile içten ilgileniyor, ihlasla çeşitli materyalleri daha ziyade elyazmalarını topluyor" (*Samoyloviç, 1928 : 173*).

Tanınmış âlim Samoyloviç daha sonra Türkmen edebiyatına bağışlanan çalışmalarında Seydi'nin, Zelili'nin sanatı, Sayatlı Hemra destanı, genel itibarıyla Türkmen destancılığı konusunda fikir yürüttüğünde, A. Kulmuhammetov tarafından hazırlanan çalışmalardan ve bu çalışmalara yazılan sözbaşı yazılarından da yararlanmıştı.

A. Kulmuhammetov "Geçmiş Edebiyatımız"ı çok iyi öğrenmiş ve bu edebiyata gerçek değerini vermesini bilmiştir.

Bize göre, o, Ortaçağ Türkmen edebiyatının genellikle Arap ve Fars dillerinde üretilmesinin sebeplerini doğru olarak açıklamıştır (*Kulmuhammetov; 1926-11:5-9*).

Edebiyatçı âlimin "Türkmen klâsik şiiri XVIII. asırdan başlar" demesi de teorik olarak doğrudur (*Kulmuhammetov. 1926-vA Kasım*).

Bu görüşlerinin yanısıra onun "Sayatlı Hemra Destanı"nı 1927 yılında Aşgabat'ta "Türkmen Halkının XV Asırdaki Ahvallerini Anlatan Destanlardan Sayatlı Hemra" adıyla neşrettirmesi de dikkat çekicidir. Kulmuhammetov'un böyle demesinin belli bir sebebi vardı. Daha sonraları Prof. Haluk Göroğlu, bu destanın "Gorkut Ata Kitabı"nın peşinden tıpkı onun özelliklerine uygun olarak üretildiğini inandırıcı bir şekilde ispatladı (*Köroğlu, 1976*).

Bir misal daha... Biz, Hindistan'da yaşamış özgün Türkmen şairi Bayram Han'ın gün ışığına 1960'lı yıllarda çıktığını kabul ediyorduk. Fakat Kulmuhammetov, böyle bir şairin yani Bayram Han'ın varlığını ta o yıllarda biliyormuş...

Türkmen halkının edebî geçmişini öğrenmekte ve araştırmakta Kulmuhammetov'un yaptığı hizmetler saymakla bitmez. Şimdiki Türkmenistan İlimler Akademisi Elyazmaları Fondu (Türkmenistan Milli Elyazmaları Enstitüsü)'nun temellerini atanlardan birisi de Kulmuhammetov'dur dersek, herhalde yanılmayız. O, Leningrad'ta tahsil görmekte iken, hocaları Samoyloviç ve Barthold'un yardımlarıyla yaz tatillerinde Türkmenistan'a gelip halk arasından elyazması eserler toplama işini devam ettirmiştir. Bir defasında Lebap dolaylarından 70'e yakın elyazması eser toplayarak, o zamanların Türkmen Kültüryeti Enstitüsü'ne teslim etmiştir. Daha sonra bu Enstitü'de işe başlayan Kulmuhammetov'un söz konusu elyazmaların ayrıntılarıyla incelenmesine bağışlanan "Orta Asya Edebî Miraslarına Dair Materyaller" adlı kitabı, 1931 yılında Aşgabat'ta Rusça olarak yayımlanıyor. Fakat yazarının "karalanması" sebebiyle, o dönemdeki ede-

biyatçılar kadar sonrakiler de bu kitabın yanına yaklaşımdan ve bu bilgilerden yararlanmaktan çekinmişlerdir.

Bizim Abdülhakim Kulmuhammetov'un hayatı ve sanatı konusunda yayımlanan çalışmalarımızda, onun bir âlim olarak yazdığı makalelere ve kitaplara, ilk bilgiler göz önüne alınmak suretiyle ilk defa temas edilip geçilmiş, sadece bazılarının geniş şekilde bilgi verilmişti. Bu çalışmamızda ise biz, âlimin "edebiyat ilmi"ne ilişkin makaleleri hakkında incelemelerimizi daha detaylı olarak sürdürmeyi uygun gördük. Çünkü Türkmen dil bilimi sahasının tarihi belli ölçüde incelenmiş ise de, edebiyat sahasının tarihi, özellikle de sona ermekte olan XX. asrın "başlangıç devri" gerçek yönleriyle ve samimî olarak araştırılmamış, el sürülmemiş bir tarla gibi sahipsiz kalmıştır.

Bu devrin bütün yönleriyle açığa çıkarılmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmak amacıyla, A. Kulmuhammetov'un edebiyat teorisi, edebî dil, edebiyat tarihimiz ve edebiyatımızın tanınmış temsilcileri konusunda verdiği bilgilerin, bunların yanısıra öne sürdüğü görüşlerin üzerinde duracağız. Bu kapsamda âlimin çalışmalarının hepsine değil de, 1926-1928 yılları arasında yayın organlarında çıkan makalelerin bazılarını ve ayrıca eski şairlerimizin eserleri kitap halinde yayımladığında onun yazdığı sözbaşı yazılarına yer vereceğiz.

Buhara Medresesi'ni, İstanbul Üniversitesi'ni ve St. Petersburg Üniversitesi'ni bitirerek ilim ve eğitimi tamamlayan A. Kulmuhammetov'un "edebiyat teorisi" bakımından yetkinliğinin, yaşadığı dönem için çok yüksek oluşu derhal göze çarpıyor.

O, "G.V. Plehanov'un çalışmalarından içtenlikle söz ediyor, halkını çağdaş olmaya çağırıyor, ilgili organların edebiyat konusunda verdiği kararları ustalıkla meslektaşlarına açıklıyordu (*Kulmuhammetov, 1926-1*).

Bir gazetenin üç sayısında yer alan "Edebiyatımız Hangi Yol ile İlerlemeli" adlı bu makalesinde, Dünya edebiyatının gelişim tarihindeki akımlardan bahsedip, klâsisizm akımının ilk önce Grek (Yunan) edebiyatında ortaya çıkmış olduğunu belirtiyor. Edebî akımların içeriklerini doğru olarak tesbit ediyor, tanınmış temsilcilerini gösteriyor".

O, klâsisizm terimi ile bağlantılı olarak şairleri "başkalarına numune ve emsal olan şairler demektir" şeklinde tanımlayarak, edebiyattaki bir gerçeği o yıllarda vurgulamıştır.

Türkmen Edebiyatında diğer akımlar hakkında verilen ilk bilgiler de A. Kulmuhammetov'un bu makalesindedir: "Klâsisizm akımı edebiyat gündeminden çıktıktan sonra; 1-Rasyonalizm, 2-Sentimentalizm, 3-Romantizm, 4-Realizm, 5-Sembolizm, 6-Naturalizm, 7-Modemizm, 8-Fütürizm... gibi çeşitli akımlar ortaya çıkmıştır."

Edebiyatçı alim edebiyat terimi, edebiyatın konusu, içeriği, hizmeti, edebiyat ve sanat eserleri hakkında kaleme sarıldığında, görüşlerini derinleştiriyor, toparlıyor, kesin tespitler, doğru neticeler çıkarıyor. Yine aynı makaleden aktarıyoruz:

"Edebiyat kelimesi Arapça bir kelime olup, edep sözünün çoğuludur. Edep sözü ise terbiyelilik, güzellik, söz ustalığı, ve başka kişiler ile iyi ilişkilerde bulunmak gibi anlamları içine almaktadır. İşte bu anlamları sebebiyle Araplar, edep sözünün kapsamını edebiyat biçiminde genişleterek hikâyelere, şiirlere, kıssalara ve masallara ad olarak koymuşlardır. Çünkü bunlar halkın yüreğine, duygu ve düşüncelerine terbiye, incelik ve ustalık vermekte olan nesnelerdir. İşte bu "edebiyat" sözü bizde (genellikle İslâm aleminde) Araplardan yukarıda açıkladığımız anlamı ile alınarak şiir, hikâye, destan ve masal gibi halkın bizzat ürettiği ürünleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır."

"Sanat eseri sözü ile, insan eliyle üretilen

nesneler ifade ediliyor. İnsan eliyle üretilerek meydana çıkarılan nesneler, insan hayatındaki ihtiyaçları karşılamanın yanı sıra, insanların duygularına tesir edecek özellikte yazılmış veya yapılmış olsalar, bu, güzel sanat' olur. Ustalık gösterilerek en güzel biçimde yazılan eserlerin dinleyenlerin ruhlarında büyük tesirler bıraktığı, herkese malumdur."

Âlimin Sankt-Petersburg'dan yazarak gönderdiği ve gazetenin tam altı sayısında yer alan (*Kulmuhammetov, 1928-1:25 Nisan*) makalesinde edebiyat ilminde kullanılan "usul" terimi, şu cümlelerle açıklanıyor: "Bu (usûl), edebiyat ilminin ilkelerini belirten temel bir meseledir. Sözü duyuya ve söyleyişte gücünü arttırmak ve yanlışlardan korunmak yolları ile birlikte, düzgün ve doğru söz söyleme kurallarını en yüksek dereceye getirmeyi amaçlar. Sözü'nün asıl özelliklerini gösteren yollara "usûl" deniliyor. Avrupa halklarında ise "metodika literatürü" diyorlar".

Bilindiği üzere, edebî usûl (metod), günümüzde, edebiyat teorisinin karmaşık meselelerinden birisidir.

A. Kulmuhammetov, edebiyat ilmine ait terimleri üreten ve çok sayıda geleneksel söze ilk olarak ilmî terim mânâsını yükleyen bir âlimdir. Bu iş, 1920'li yılların şartlarında kolay bir görev değildi:

"Şairlerimizin yazdığı veya söylediği nazımlı ve uyumlu sözlere farkına varılmadan şiir, beyit, gazel gibi adlar verilmiş, "goşğı" (şiir) denilmemiştir. "Goşğı" terimim, şiirin mânâsını bütünüyle tutmasa da, Türkmen yayın organlarında ilk önce ben kullandım. Üzülererek söylüyorum ki, halkımız şaire "goşguçı", şiire "goşğı" demediği için, terim tutmadı. Buna, benim yayın organlarında yazdıklarımın hepsinde "goşğı" ve "goşguçı" terimini kullanmış olmam şahittir."

Yazar daha sonra, bu sözlerin halk içindeki kullanılışlarını göz önünde tutarak "şair" sözüyle "tanınmış şair", "goşguçı" sözüyle de "taşralı şairi" anlattığını ifade ediyor. Günümüzde, Türk-

mencede şair sözü, âlimin belirttiği anlamda olup, şiir ve goşgu terimleri anlamdaş sözlerdir. Goşguçı sözü ise başka bir anlamda kullanılıyor.

Edebiyatçı âlim, sevgi konusunda yazılan "Tahir ile Zühre", "Şahsenem ile Garip" gibi âşıkâne destanları "roman" diye adlandırıyor, sadece "Göroğh", Yusuf-Ahmet" gibi kahramanlık, yiğitlik, vatanseverlik konulu destanlarımıza "destan" adını veriyor (*Kulmuhammetov 1926-11*).

Edebiyatçı âlim, çağdaşı olan şairleri Türkmen millî edebiyat usullerini kullanmakla birlikte, Fransızların "Viktor Hugo", İngilizlerin "Şekspir", Almanların "Şiiler", Rusların "Puşkin", hiç olmazsa Tatarların "Abdullah Tukay", Azerbaycanlıların "Sabur" gibi şairlerinin sanatını öğrenmeye çağırıyor.

Üzerinden 70'den fazla yıl geçmiş olmasına rağmen, A. Kulmuhammetov'un yukarıda örnek verdiğimiz görüşlerinin pek çoğu eskimemiş, "kem talihin imtihanı"na karşı büyük bir güçle göğüs germiştir. Bunların bir kısmı ise, başka sözler ile karşılanarak edebiyat teorisi kapsamında bugünkü kitaplarda tekrarlanıp kullanılmaktadır.

Türkmen Edebiyatı'ndan söz edildiğinde, A. Kulmuhammetov, hakikati ifade etmek yolunda tanınmış âlimler veya kendi hocaları ile tartışmaya girmekten çekinmiyor:

"Türkmen Edebiyatı'nın tarihine derinlemesine bakacak olursak, IX. asırdan başlayarak, yazma eserler gözümüze çarpmaktadır. Daha açık olarak belirtmek gerekirse, Türkmen edebiyatını "Dede Korkut Kitabı"ndan başlatsak, (büyük akademisyen Barthold bu eserin yazılış tarihini XIV asır olarak tahmin etse de) kitabın dili ve bazı tarihi deliller, bunun IX. veya X. asrın içinde yazılmış olduğunu açık olarak göstermektedir (*Kulmuhammetov. 1926-1:7 Kasım*).

St. Petersburglu âlimler V. V. Barthold ve A. N. Samoyloviç, A. Kulmuhammetov'un asistan-

lık yıllarında hocaları idiler.

Edebiyatımızın gelişim devrelerine edebî eserlerin yazıldığı dil ve tarihi kaynakları çerçevesinde yaklaşmak, A. Kulmuhammetov'un çalışmalarının hepsi için geçerli olan bir metoddur. Meselâ o, Alişir Nevaî'nin "Muhakemetül-Lügateyn" adlı inceleme eserini ilk önce 1925 yılında Aşgabat'ta Türkmen lehçesinde yayımlayıp halka ulaştırıyor ve böylece ilmî Nevaîşinaslığın temelini atıyor. Kitap, büyük akademisyen Samoyloviç'in yüksek övgüsüne mazhar oluyor. A. Kulmuhammetov, eserde, Nevaî'nin şahsiyetine gerçek değer veren bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre: "Mir Ali Şir Nevaî, Orta Asya'daki bazı âlimlerin onu "Özbek" saymaya çabalamalarının tam tersine, henüz Özbek adının tarih sahnesine çıkmasından ve Türkistan'da duyulmazdan çok önce, Orta Asya'da nüfuzları ve şöhretleri ile taranmış olan Türklerin "Barlas" boyundan olup, umumî Türk edip ve şairidir."

Ancak Türkmen âlimleri, A. Kulmuhammetov'un bu meselede attığı adımları, sonraları devam ettirmeyi başaramadılar.

Yukarıda söylediklerimizi tamamen delillendirmek amacıyla, A. Kulmuhammetov'un, Nevaî'nin kitabına yazdığı giriş yazısını tâ başından okuyup görelim. Günümüzde, Kulmuhammetov'un çalışmalarının istenildiği zaman bulunamayan nadir eserler olduğunu, üstelik de Arap harfleriyle yazıldığını göz önünde tutarak, ele aldığı meseleler ile ilgilenen alimlerin işini kolaylaştırmak için onun görüşlerim alıntı şeklinde vermeyi uygun görüyoruz (*Kulmuhammetov, 1925*):

"95. hicrî ve 717. milâdî yılda bütün Türkistan Araplar tarafından ele geçirildikten, özellikle Türk halklarının İslâm dinini kabul etmelerinden sonra, hem dinî hem de siyasî her türlü yazılar Arap alfabesiyle yazıla gelmiştir. Milâdî 893 yılında Buhara'da kurulan Sâmanîler hükümeti zamanında İran milleti uyanıp İran edebiyatı tesirini göstermeye başlamıştır. Arapça kitaplar Fars-

çaya tercüme edildiği gibi, Farsça kitaplar da yazılmıştır. Bu devirde Pudakî, Dakikî, Şekik, Balhi, Hisrivanî, Ebulsekak Kesayî gibi Farsça yazan büyük yazar ve şairler yetişmiştir.

Hükümetin Sâmânilerin elinden Türkmenlerin eline geçtiği günden başlayarak, milâdî 999'dan günümüze kadar hâkimiyet (Farsların elinde değil) Türklerin elinde kalmış ise de, dinî ve kültüre! yönden Arap ve Fars dilleri önde olduğu için Türk hükümetleri Fars dilini edebî dil olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle Türkler arasında da her türlü şiir ve diğer eserler Fars dilinde yazıla gelmiştir. Gaznelilerden Sultan Mahmut kendisi Türkmen boyuna mensup olduğu hâlde, büyük masraflarla Fars kökenli Firdevsî'ye İran "Şehname"sini yazdırmıştır.

Türkmenlerden Saltıklar (Selçuklar) hükümeti zamanında da resmî dil Farsça idi. Fakat bunların Anadolu'da devlet kuran bir parçası olan Osmanlılar'da Türk dili resmî dil olarak kullanılmıştır.

1369 yılında Emir Temir (Emir Timur) tarafından Orta Asya'da kurulan büyük Türk devletinde de yan Farsça "Çağatay Türkçesi" işletilmiş, genellikle Fars dili revaç bulmuştur. Emir Timur, "Tüzük" adlı eserini Türkçe yazmıştır.

1430'lu yıllarda, hususen Sultan Hüseyin Baykara ve Babür Şah devirlerinde ise Türk dili güçlenmiş, Türkçe yazan edipler ve şairler ortaya çıkmaya başlamış, meşhur Babür Şah da Türk dilinde "Tüzük" adlı bir kitap yazmıştır. Yine o devirde Türk dilinde sayısız ilmî ve edebî kitaplar yazarak kendisini kabul ettiren Mir Ali Şir'i görüyoruz.

Mir Ali Şir'in "Türkçesi" tarzında, kendisinden önce olduğu kadar ilk zamanlar kendisinden sonra da hiçbir kişi böylesi güzel bir edebî Türkçe yazabilmiş değildir. O zamanlar Horasan'ın merkezi olan Herat'ın hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara, ilim ve sanat adamlarını himayesine almış, böylece "gutar" adı verilen pek çok sa-

nat adamı ortaya çıkmış, özellikle de şiir ve edebiyat büyük bir gelişme göstermiştir. Bu aydın insanların ve şairlerin pek çoğu Farslardan ibaret idi. Onlar, Türk aydınlarına ve şairlerine karşı Türk dilini aşağılayacağı tavırlar içinde idiler. Türk aydınlarının temsilcisi Ali Şir Nevaî olup, Fars aydınları ile aralarında pek çok mücadele ve tartışmalar olmuştur. Bu tartışmaların konusu dil ve edebiyat idi. Mir Ali Şir en sonunda Fars diline karşı Türk dilini korumak ve üstünlüğünü göstermek amacıyla, bizim elde edip yayımlamak istediğimiz 'muhakemetül-Lugateyn' adlı kitabını yazmıştır."

A. Kulmuhammetov'un yukarıya aldığımız görüşlerinde de ifade edildiği gibi, dil meselesi, edebiyat tarihinde daima büyük bir yer edine gelmiştir. O, Ali Şir Nevaî'nin açtığı yoldan yürüyerek çağdaşı olan aydınlardan "ana dilimiz"e büyük bir sorumluluk içinde yaklaşımlarını istiyor:

"Yazılacak olan şiir ve edebî metinlerde şiir sanatı ve sanat dikkatli şekilde göz önünde tutulmakla birlikte, dil ve terim zenginliğine daha çok önem verilmelidir. Yazılacak olan her şiir ve edebî metin, günümüzün diline bir zenginlik ve katkı sağlasın; mevcudun üzerine az çok bir şeyler katsın" (*Kulmuhammetov, 1926-1:4 Kasım*).

Âlimin edebiyat tarihini ele alan makalelerinde, ilk defa millî edebiyatımızın eski devirlerinin tanınmış temsilcilerinin adları veriliyor:

"XIV. asrın yansından başlayarak XVI. asrın tam ortalarına kadar Doğu Anadolu, İran ve Kafkaslar'da hüküm süren Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin hükümdarlarından Emir Cihan Şah ve Sultan Yanup (başka şekilde okunamadı, Yakup veya Yakut olması da mümkün... M.S.) gibilerin Türkçe ve Farsça şiirleri olup, devirlerinde daha başka Türkmen yazar ve şairleri de yetişmiştir. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmen devletleri yıkılıp İran'da hâkimiyet Safevîlerin eline geçtikten sonra da, Türkmen lehçesinde yazan edip ve şairler olmuştur. Safevîler dey-

letini kuran Türkmen yeğeni Şah İsmail'den başlayarak, bu devirde de meşhur "Hanhanan" Bayram Han, İskender Beg Muni ve Mirza Barhurdar Türkmen Gerahi gibi Türkmen yazar ve şairlerinin Türkmen ve Fars dillerinde eserleri vardır" (*Kulmuhammetov, 1926-1:4 Kasım*).

Ancak uzun yıllar boyunca bizim âlimlerimiz XVIII-XIX, asır edebiyatını incelemekle yetine geldiler. A.G. Kulmuhammetov'un metodlarına ve verdiği örneklerle başvurmadılar, daha doğrusu bundan daha öteye gitmeye cesaret edemediler.

İlk edebiyat âlimimiz A. Kulmuhammetov'un ta 1920'li yıllarda XVI. asır göz önünde tutarak "İşte, o zamanlarda yetişen Türkmen edip ve şairlerimizin en ünlülerinden birisi Fuzulî'dir. Fuzulî, Türkmen'in Bayat boyundandır. Onun meşhur "Divan"ı günümüzde de okumayazma bilen her Türkmen'in evinde bulunmaktadır. Bu divan, eski tip mekteplerimizde de ders kitabı olarak okutuluyordu." şeklinde yazmasına bakılmadan, Süleyman Muhammet Fuzulî (1494-1556)'nin durumu da tıpkı Ali Şir Nevaî'ninki gibi olmuştur.

A. Kulmuhammetov, geçmiş edebiyatımızın araştırılması gereken belirli sahalara işaret ediyor: "Mısır'daki Türk devletleri zamanında Türkmen dilinde yazılan bazı eserlerin varlığı doğrultusunda bilgiler vardır" (*Kulmuhammetov, 1926-1:7 Kasım*).

Gerçekten de 1250 yıllarında Mısır'da hâkimiyeti ele geçiren Memlüklerin ilk hükümdarı Aybek'in Türk asıllı olduğunu biliyoruz. Fakat Memlükler devrinde yazılmış olan bazı Türkçe-Arapça tercüme sözlüklerin ortaya çıkarılması bir yana, edebiyat konusunda şimdiye kadar yapılan bir çalışma yoktur.

Âlim yukarıda başvuru makalesinde ve diğer bazı çalışmalarında, edebiyatın gelişim tarihinde Ali Şir Nevaî tarafından temelleri atılan "Çağatay devri"nden söz ediyor ve şunları kay-

dediyor: "İşte, bu Çağatay edebiyatının tesiriyle ortaya çıkan edebiyatı ve onun öncüsü durumunda Devletmehmet Azadî'yi görüyoruz. Azadî, Nadir Şah ile devirdeştir. Mahtumkulu gibi büyük bir şairi yetiştiren baba olmakla birlikte, kendisi de güçlü bir şairdir."

Âlim, bu tespitten sonra Azadî'den tâ XIX. asrın son yarısına kadarki devirde yaşamış olan Mahtumkulu, Magrupî, Seydî, Zelilî, Gayıbî, Nepesî, Şeydayî, Talibî, Zinharî, Allahî, Metecî (Muhtacî), Kemine gibi şair ve ediplere temas ediyor. Mahtumkulu 'nu; Çağatay edebiyatının ve "eski Türk şeyhi" meşhur Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevi ile onun yolunu izleyen (XVIII. asrın sonlarında büyük ün kazanmış) Türkmen şeyhi Niyazgulu Niyazî'nin edebî hususiyetlerini benimseyerek, XVIII-XIX. asır Türkmen edebiyatının öncüsü olan, diğer Türkmen şairlerine de öncülük eden büyük bir şair olarak kabul ediyor:

"Eski edebiyatımızın sayfalarına dikkatlice bakacak olursak, hem sanat ve sistem, hem de çizgi ve düşünce açısından güçlü bir akım görüyoruz. Bu akım, Mahtumkulu'nun edebî, ahlakî şiirleriyle Türkmen edebiyatında açtığı çığırdır. İşte bu yol ve bu usûl, Mahtumkulu'nun devrinde yaşayanların yanısıra, kendisinden sonra gelen Türkmen şairlerinin de dahil oldukları bir mektep olmuştur. Mahtumkulu'nun açtığı çığırdan yürüyenler bu çizgi ve usûlde eserler vermişlerdir."

A. Kulmuhammetov, XVIII-XIX. asırları, "Eski Türkmen Edebiyatı'nın güller açan devri" olarak değerlendiriyor ve Klâsik Türkmen Edebiyatı'nın böylesine yüksek bir dereceye ulaşmasının sebebini şu cümlelerle açıklıyor:

"O devirdeki Türkmen şairleri ve Türkmen edipleri, o devrin ve o devirdeki cemiyetin ruhuna azık olacak ve gönlüne yarayacak şekilde bir edebiyat ortaya koymuşlardır. Bu edebiyat, duygu ve düşünce açısından halka yaradığı kadar, sanat, ustalık, sistem ve stil açısından da Türk-

men halkının istek ve dileklerine cevap vermiştir." Âlim bu umumî bilgileri ve neticeleri ileri sürmenin yanı sıra, "Mahtumkulu, Seydî, Zelilî gibi şairlerimizin edebî-ahlâki-mistik şiirleri, Nepesî ve Şeydayî gibi şairlerimizin aşk ve lirizm taşıyan gazelleri, Kemine gibi şairlerimizin hicvî-mizahî halk hikâyeleri ve şiirleri" şeklinde yazmak suretiyle onların asıl üreticilik özelliklerini doğru olarak tespit etmektedir (*Kulmuhammetov, 1926-11:29 Eylül*).

1926 yılında klâsik edebiyatımızın temsilcilerinden olan üç şairin şiirleri özel kitaplar hâlinde yayımlanıyor. Bu yayınlardan birisi büyük Mahtumkulu'nun (yayıma hazırlayan: Berdi Kerbabayev. Kitapta şair hakkında giriş yazısına yer verilmemiştir, bu düşündürücüdür), diğer ikisi ise Seydî ve Zelilî'nindir. (Bu iki yayındaki şiirleri Kulmuhammetov toplamış ve giriş makalesi de yazmıştır) (*Kulmuhammetov, 1926, III*).

Âlimin bu çalışmalarında tarihlerle ilgili verilen sayısal bilgilerin biraz karıştırılmasına, bazen de birbirleriyle yer değiştirilmesine rağmen, bu rakamları karşılaştırmak suretiyle Seydî'nin hicrî XII. asrın sonlarında, Zelilî'nin ise hicrî XI-II. asrın başlarında doğmuş olduğunu anlamak zor değil. Bu makalede ayrıca ilk defa Zelilî'nin hayat hikâyesine ait kesin bilgiler veriliyor:

"Türkmen ulusunun Göklen boyundandır. Göklenlerin de Gerkez uruğundandır. Zelili, Türkmen'in Ünlü şairi Mahtumkulu'nun yeğenidir. O zamanlar Göklenler Garrigala (Karrıkale)'da oturuyorlardı. Zelilî de orada doğmuştur. Mahtumkulu'nun vefatından önce kendisinden terbiye almıştır.

Milâdî 1812 (Hicrî 1230) yılında Amuderya Türkmenleri, Sultan Niyaz Bey adlı bir kişinin önderliğinde Buhara emiri Mir Haydar'a karşı isyan etmişler, ancak Türkmen beylerinden birisinin ihaneti yüzünden yenilmişlerdi. O zamanlarda Hive Hanlığına kaçan meşhur şair Seydî de burada tutunamayarak Karrıkale'ye gelmiş ve

Zelilî ile ahiret dostu olmuştu. Seydî ile Zelilî sürekli olarak birbirlerine şiirler ve türküler söylerlerdi. Mahtumkulu ve Seydî gibi iki büyük şahıstan eğitim alan genç Zelilî, sonuçta büyük şairlerden birisi olmuştur.

1817 yılı civarında Hive hanı Muhammet Rahim, Göklenlerin yurdunu basıp çoğunu esir ediyor ve Hive'ye götürüyor. Bu esirlerin arasında Zelilî de bulunmaktadır. Seydî ise her nasılsa Arkaç'ta kalmıştır. Ancak her zaman haberleşmişler, şiirler söylemişlerdir. Muhammet Rahim'in ölmesiyle birlikte Özbek beyleri arasında hanlık çekişmelerinin başlamasından sonra 1824 yılında, Göklen Türkmenleri Hive'den kaçarak kendi yurtlarına döndüler. Onlarla birlikte Zelilî de döndü, 50-60 yaşlarında vefat etti. Zelilî'nin bütün şiirlerini içine alan büyük hacimli, bir "Divan'ının var olduğunu işitmiş olsak da, bu şimdiye kadar bulunamamıştır. Belki bir gün gelir, o da ortaya çıkar."

A. Kulmuhammetov, Seydî'nin şiirler kitabına yazdığı bu sözbaşı yazısında, şairin Ersarı Türkmenlerinden olduğunu, şimdiki Lebap vilâyetinin Garabekavul ilçesinde doğduğunu söylüyor ve onun Zelilî ile olan ilişkilerini daha da açığa çıkarıyor:

"Sultan Niyaz baskına uğradıktan sonra Türkmenlerin ileri gelenlerinden bazıları Afganistan'a, bazıları da Hive'ye kaçmışlardır. Bu şekilde Seydî de Buhara hükümetinin düşmanı olan Hive hanlığına kaçmıştır. Hive'de de tutunamayarak, Zelilî'nin daveti üzerine Arkaç'a gelmiş ve orada yaşamıştır."

Edebiyatçı âlim, Seydî'nin sanatına mahsus olan iki özelliği, şu cümlelerle ifade ediyor:

1-) "Seydî, Türkmen şairlerinin büyüklerindendir. Türkmen şiiri tarzında (geleneksel millî Türk şiiri...) şiirler üretmesinin dışında, İran ve Buhara'daki Farsça şiirler tarzında da şiirler yazmıştır."

2-) "Seydî bir yandan komutan olarak savaş-

larda büyük rol oynarken, diğer yandan Türkmenlerin kahramanlık duygularını işleyen şiirleri ile onları gayrete getirip genellikle Buhara ordularına saldırılmasına sebep oluyordu."

"Kendisi bahtsız bir kişi olup, ömrü kaçmak ve göçmek ile geçer." Seydi, son demlerine kadar şairlik geleneğine bağlı kalmıştır. "Seydi esir düşüp öldürülmüştür. Ölümünden önce söylediği hicran dolu bir şiiri çok meşhurdur." Bu şiir, onun "Gal İndi" adlı şiiridir. Şair o sıralar 62 yaşında imiş.

A. Kulmuhammetov bu yayınları hazırlarken yararlandığı kaynakları da belirtiyor. Seydi'nin şiirler kitabının sonunda şu cümleler bulunuyor: "Hicrî XIII. asrın ortalarında, Türkmen'in Ersarı uruğundan olup, o zamanlar Türkmenistan'ın bütün ilçelerinde hatta Etrek ve Gürgen'de dolaşan üstadımız Hakberdi MAHTUM'un çeşitli meseleler konusunda yazdığı "Beyaz" adı verilen elyazma eserinden yeterince faydalandık."

Âlim, bundan başka da, bu çalışmasında "Molla Ali adlı bir Türkmen şeyhi'nin parça parça elyazmalarından, Türkmen'in Sarık boyunun önceki ham "Abdülkerim Han"dan ve yine o boydan edebiyata hevesli "Ardana Beg" adlı yaşlı kişilerin ağız mâlumatlarından" bölüm bölüm yararlandığını yazıyor.

SONUÇ

A. Kulmuhammetov'un geçmiş edebiyatımız ve tanınmış temsilcileri konusunda verdiği bilgilerden ve ileri sürdüğü görüşlerden anlaşıldığı gibi, o, ilim gündemine yeni yeni olguları taşımış, çeşitli meseleleri ilk defa ele almış ve genellikle doğru çözümlere ulaşmıştır. Bunun gerçekten de böyle olduğunu, bu yazımızın muhtevası içinde âlimin çalışmalarından tespit ettiğimiz çok sayıdaki bölümler ile karşılaşan her âlim anlayacaktır.

İlk edebiyat âlimimizin ilmî araştırmalarını bütünüyle yayımlayarak okuyuculara yetirmek

ise, geleceğin işi...

Cümlelerimizi bitirirken, bir meseleyi daha okuyucularımızın dikkatine sunmak istiyoruz. Orijinal ilmî fikirlerini ve topladığı bazı değerli bilgileri bütünüyle kullanmış olsalar da, A. Kulmuhammetov'un 1930'lu yılların başında "milletçi", "halk düşmanı" gibi çeşitli ithamlarla ağır şekilde suçlanıp öldürülmesi ve adının silinmesi yüzünden, önceki edebiyat âlimlerimiz onun çalışmalarına malûm şartlar dolayısıyla başvuramamışlardı. Bu durumlardan habersiz kalmış son dönemlerde yetişen edebiyatçılarımız ise, bunları kendi hocalarının-öğretmenlerinin fikirleri olarak kabul ettiler. Çünkü A. Kulmuhammetov'un çalışmaları kütüphanelerin, arşivlerin kapalı bölümlerine geçirildiği için, son araştırmalarda kaynak olarak kullanılamamışlardır. Öte yandan siyasî bakımdan karalanan âlimin çalışmaları hakkında, o zamanlar olumlu söz etmek bile asla mümkün değildi.

Görüldüğü üzere A. Kulmuhammetov'un halkı için gerçekleştirdiği hizmetler hiç de az değil. Fakat bir devirde yanlış kabul edilen bazı yönleri yüzünden günümüze kadar onun bütün hizmetlerinin üstüne bir çizgi çekilip gelindi. Bağımsız Türkmenistan devletinin kurulmasıyla birlikte A. Kulmuhammetov gibi önceleri haksız yere suçlanan ve unutturulan şahsiyetlerin ikbalini yeniden araştırmaya, onların çalışmalarına gerçek değerlerini vermeye geniş yollar açıldı. 1930'lu yıllarda yapılan yanlış değerlendirme ve hüküm süren "gerçek dışı" tutum ve davranışlar sebebiyle, günümüze kadar A. Kulmuhammetov'un sanatı, fikri ve edebî alanda yaptığı çalışmalar yüksek okulların ve orta mekteplerin programlarında, okul kitaplarında lâıyk olduğu yeri alamadı. Gerçekte ise onun eserlerini incelemeyen Türkmen edebiyatının 1920'li yıllardaki gelişmesini göz önüne getirmek asla mümkün değildir. Bu açıdan gelecekte onun hayatı ve sanat çizgisi ilmî çerçevede incelenerek sanat mirasının en iyi örnekleri halka ulaştırmış olsa, gerçek-

ten adaletli bir görev yerine getirilmiş olur.

Türkmenistan'ın hürmetli devlet başkanı Türkmenbaşı'nın talimatlarıyla, günümüzde ilim adamlarımız tarafından, en eski devirlerden başlayarak, "Bağımsız/Tarafsız" devrimizde üretilen eserlere kadar hepsini içine alan çok ciltli, dizi dizi kitaplardan ibaret Türkmen Edebiyatı Tarihi yazılıyor. Edebiyat tarihimizin yeniden yazılan ciltlerinde Abdülhakim Kulmuhammetov'un edebi eserlerine gerekli yeri verirken, fikir ve eserlerine başvurarak onun edebiyat ilminde âlim olarak hakkını verirken çok adaletli bir görevi yerine getirmiş oluruz.

Abdülhakim Kulmuhammetov gibi eski tanınmış âlimlerimizin, yazarlarımızın kendi halfanın millî kalkınması konusundaki arzularının hayata geçirilmesini, adaletin yerine geldiği bu

devirde yaşamakta oluşumuz, bunun böyle olması gerektiğine hiç şüphe bırakmıyor.

*** Makaleyi Türkmen Türkçesinden aktaran Araştırma Görevlisi Sayın Yusuf Akgül'e samimi teşekkürlerimi sunarım. (M.S.)**

(1). Aktaranın Açıklaması:

A. Kulmuhammedov gibi Türkmen kimliği ve Türkoloji yönü öne çıkan bir bilim ve mücadele adamını ele alan bir inceleme yazısının bu cümlelerle başlaması okurlarımızı şaşırtmamalıdır. Çünkü çok uzun bir süre devletsiz bırakılan Türkmen halkının bu durumdan kurtulabilmesi ve Çarlık Rusya'sına direnebilmesi için, o dönem Türkmen aydınları, Sovyet ipine sarılmışlar, ancak bu ipin ileride kendilerini boğacak bir urgan olacağını hiç hesap etmemişlerdir.

KAYNAKLAR

- ABDULLİN (1927), **Yusup-Ahmet (Drama)**, Aşgabat
- ANSİKLOPEDİ:I, **Türkmen Sovyet Ansiklopedisi, I.Tom.**, Aşgabat
- ANSİKLOPEDİ:II (1979), Türkmen Edebiyatının Tarihi, IV.Tom., Aşgabat
- ARŞÎV:I, SSKP-MK'ne bağlı ML'nin Türkmenistan Bölümü Arşivi, Fond:51, Yazı: 7, İşÇ 155
- BAYRAMMIRADOV, K. (1970), **Söveşcen Edebiyat Uğrunda**, Aşgabat,
- BÖRİYEV K.A. (1926), A.Kulmuhammetov, **Umit Yalkımları, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat
- ESER: I (1963), **Za Sovetskiy Türkistan**, Taşkent,
- ESER: II (1931), **Materyali Türkmenkulta**, Türkmenistan Ilımlar Akademiyasının Merkezi İlmî Kitaphanası, R:176,
- HOCAYEV, Feyzullah (1970), **İzbranniye Trudı**, Tom: I, Taşkent,
- İŞANOV.A. (1969), **Buharskaya Narodnaya Sovetskaya Respublika**, Taşkent,
- KÖROĞLU.H.G. (1976), Oguzskiy **Geroïçeskiy Epos**, Moskva
- KULMUHAMMETOV A.(1925), Ali Şir Nevai, **Muhakemetül-Lügateyn, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1926-1), Şahırlarımızın Yumşısı, **Türkmenistan Gazetesi**, Aşgabat, 1-4 Kasım

- KULMUHAMMETOV.A. (1926-II) Edebiyatımız Ne Yol Bilen İlerlemeli, **Türkmenistan gazetesi, 3 sayı**, Aşgabat, 29 Eylül-5 Ekim)
- KULMUHAMMETOV (1926), Seydi, **Goşgular, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat KULMUHAMMETOV A. (1927), **Sayatlı Hemra Destanı, Sözbaşı yazısı**, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1928-I), Doğru Düşünceli Edebiyatçılar Üçin Yazıpdım, 4 Nisan-25 Nisan 6 sayı, **Türkmenistan Gazetesi**, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1928-II), **Türkmenistan Gazetesi**, 25 Ocak, Aşgabat
- KULMUHAMMETOV A. (1930), **Türkmenistan Gazetesi**, 6-7 Temmuz, Aşgabat
- SAMOYLOVİÇ. A.N. (1928), **Mir Ali Şir, Sbornik**, Leningrad,
- SÂHEDOV G. (1929), Türkmen Millî Çeper Edebiyatı, **Turkmenskaya İskra**, Aşgabat, 21-22, 26-26-28 Mart
- SOLTANOV ALLABERDI (1991), **Siyasi Söhbətdeş**, No:I, Aşgabat
- ŞAMIRADOV V (1971), **Yigirminci Yılların Türkmen Edebiyatı**, Aşgabat
- TAÇNAZAROV O. (1931), Litso Vraga, **Türkmenovedeniye, No:5-6,7-9**, Aşgabat
- TUMANOVİÇ O.B. (1926), **Türkmenistan I Türkmen**, Aşgabat
- USPENSKIY-BELYAYEV V. (1970), **Turkmenskaya Muzıka, Tom:I**, Aşgabat
- VELTMAN A. (1926), **Novıy Vostok**, Moskva

THE OPPRESSED TURKMEN INTELLECTUAL IN THE SOVIET PERIOD: ABDULHAKIM KULMUHAMMETOV

Prof. Dr. Muratgeldi SOYEGOV
International Turkmen-Turkish University
The Department of Turkmen Language and Literature

ABSTRACT

In this research you will read about the adventures of one the oppressed sons of the Turkmen people Abdulhakim Kulmuhammedov. Nobody could ever talk about him and Kumushali Boriyev, Muhammed Geldiev, Allahkulu Karahanov, Gurban Sehedov for the last 60 years because they were labeled by the Soviet authorities as "nationalists" and "the nation's enemies".

After Turkmenistan gained its independence the lost years started to regain under the protection of the Turkmen President Turkmenbashi, the repressed Turkmen intellectuals had been rehabilitated and the oppressed Turkmen people embraced the memory of its repressed sons.

A life is not enough to comprise the life and struggle of Abdulhakim Kulmuhammedov. He is a man of thought and ideal. He was a first Minister of Defense of the Buhara People's Republic and the representative of Turkmen intelligentsia. He is the person who talked about Oguz Khan, Orhun Monuments, Kashgarly Mahmud, Hodja Ahmet Yesevi, Bayaram Khan, Alisher Navoi in the Soviet period. Her had been educated in Buhara Medresseh, Istanbul and Petersburg Universities. They say that he knew Enver Pasha and that they even met in the desert.

In short, Turkmen scientists and all the scientists of the Turkic world would gain new horizons from this article. Moreover our literature world will get new knowledge and approach.

Key Words:

Revolutionary Personality, Tendency to the Turkic History, Turkic Languages of Central Asia,
Innovation, Critical Realism, Soviet Oppression, Debt of Fidelity

ТУРКМЕНСКИЙ УЧЕНЫЙ-ДИССИДЕНТ АБДУЛЬХАКИМ КУЛМУХАММЕДОВ В СОВЕТСКОЕ ВРЕМЯ

Проф. Муратгельды Соегов
Международный Туркменско-Турецкий Университет
Отделение туркменского языка и литературы

РЕЗЮМЕ

В этой статье вы ознакомитесь с терниями жизненного пути репрессированного сына угнетенного туркменского народа Абдульхакима Кулмухаммедова. О нем, а также о других его современниках, как Кумушали Бориев, Мухаммед Гельдыев, Аллахкулу Караханов, Гурбан Сехедов и др. не упоминалось в течении последних 60 лет, потому что они были заклеимированы советскими властями как "националисты", "враги народа".

После завоевания Туркменистаном независимости потерянные годы начали приобретаться заново. При поддержке Президента Туркменистана Туркменбаши репрессированные туркменские ученые-интеллегенты были реабилитированы и туркменский народ после приобретения независимости вспомнил о своих сынах.

Жизнь и борьба Абдульхакима Кулмухаммедова не заполнит одну строку. Он человек идеи и идеала. Первый министр обороны Бухарской Народной Республики, один из представителей-интеллегентов туркменского джадидизма. Абдульхаким Кулмухаммедов - туркестанец, который еще в советское время говорил об Огуз Кагане, Орхонских памятниках, Махмуде Кашгари, Ходжи Ахмеде Ясави, Байрам Хане, Алишере Навои... Он получил образование в медресе Бухары, Стамбульском и Петербургском университетах. Есть сведения, что он имел близкие отношения с Энвер Пашой и даже виделся с ним в пустыне.

Вкратце, это исследование об Абдульхакиме Кулмухаммедове откроет новые горизонты, в узком плане для туркменских ученых, в широком плане для ученых тюркского мира, представит новые знания и подходы для нашей литературы.

Ключевые слова:

Революционер, тенденция к тюркской истории, тюркские языки Средней Азии, новшество, критический реализм, сталинские репрессии, долг верности, туркменская литература и поэзия

BİR SİYASAL İLETİŞİM TARZI OLAN PROPAGANDANIN TANINMASI VE PROPAGANDA METİNLERİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Yard. Doç. Dr. Şeref ATEŞ

Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Toplumsal çatışmaların özünü kavrayabilmek, propagandacıları tanıyabilmek, onların tekniklerini anlayabilmek ve değerlendirebilmek, davranışlarının ardındaki gerçek güdülerini saptayabilmek, mesajlarını çağdaş toplumun değerleri açısından ve elbette kişisel çıkarlar açısından tartmak için bir demokrasideki siyasal süreçler içinde propagandanın yerini anlamak önemlidir. Bu nedenle çalışmamızın odak noktasını propaganda metinlerinin nasıl tanınabileceği oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Propaganda, Tutum ve Davranış Değişikliği, Metin Analizi

PROPAGANDANIN TANIMI VE FARKLI DİSİPLİNLERLE İLİŞKİSİ

Modern dünyanın tartışmasız siyasî sistemi olan demokrasilerin kamu iradesine yaslanma zorunluluğu medyayı ve medya aracılığı ile gerçekleştirilen propagandayı siyasal ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir. Yoğun propagandanın halk üzerinde etkili olduğunun anlaşılması üzerine, iktidarlar hedeflerine ulaşabilmek için propaganda savaşı vermeye başlamışlardır. Yönetime talip olanların, yönetilenlerden destek alması gerektiği sürece, ikna edici iletişim tarzının şimdi olduğu gibi gelecekte de kullanılacağı açıktır.

Medya aracılığı ile gerçekleştirilen propagandaların etkisi konusunda iletişim bilimcilerin yapmış oldukları araştırmalar farklı sonuçlar vermektedir. Medyanın birey ve toplumlar üzerindeki etkileri konusunda yapılan ilk araştırmalarda (*Lippmann, 1922; Lasswell, 1927; Mill, 1975*), alıcı durumundaki bireylerin rolleri küçümsemiştir. İlgili çalışmalarda bireylerin medya mesajları karşısında güçsüz kaldıkları ve kolaylıkla manupile edildikleri iddia edilmiştir. Ancak özellikle Lazarsfeld'in çalışmalarıyla medyanın toplumsal yaşamı derinden etkileyebileceği görüşü, yerini daha dengeli iddialara bırakmıştır. Bu görüşe göre medyanın gücü toplumda var olan görüş ve düşünceleri desteklemekle sınırlıdır. Medya aracılığı ile yapılan propagandalar da aslında sadece var olan görüş ve argümanları destekler. Alıcının etken olduğu bu görüşe göre, birey sosyal bir gruba katılma gereksinimini karşılamak için kendi isteğiyle propagandalardan etkilenir.

Seksenli yıllara gelindiğinde ise, Noelle-Neumann'ın (1989: 360) yaptığı ampirik araştırmalar ile, medyanın ve medya aracılığı ile gerçekleştirilen propagandaların toplum üzerindeki etkilerinin - sanıldığından aksine- çok büyük olduğu kanıtlanmıştır. Noelle-Neumann (1983), Federal

Almanya'da 1965 ve 1972 yıllarında yapılan genel seçimlerde, medya organları ve çalışanlarının genel olarak SPD ve FDP partilerine angaje olmalarından dolayı, W.Brandt'ın yeniden Federal Almanya Şansölyesi olarak seçildiğini ampirik araştırması ile ortaya koymuştur. Bu ve benzeri çalışmalar, günümüzde medya aracılığı ile gerçekleştirilen propagandaların etkin olduğu savını yeniden güçlendirmiştir. Bu çalışmamızda biz de özellikle Elisabeth Noelle-Neumann'ın (1998) iletişim bilimine kazandırdığı "suskunluk sarmalı" modeline dayanarak, propagandanın modern toplumlarda daha çok kabul gördüğü görüşüne yer verdik.

Bu görüşü savunmamızın nedeni, özellikle modern toplumlarda bireylerin kendileri ile ilgili Ün, statü, zenginlik, güzellik gibi erdemlerin, ancak başkaları tarafından da desteklendiği ve onaylandığı sürece etkili ve geçerli sayıldığını bilmemizdir. En doğru yargılarda bulunan insanlar dahi, toplum karşısında dikkatli ve korkaktırlar. Çevrelerini dikkatlice sezgileri ile kontrol ederler ve dışlanmamak korkusu ile genellikle medya aracılığı ile kendilerine sunulan genel geçer argümanları sadece tekrar ederler. Tekrarlar yoğunlaştıkça aynı argümanlar bu defa referans kabul edilir. Sadece "sert çekirdek" olarak tanımlanan, gerçek anlamda özgür ve özgün bireyler genel geçer argüman ve sloganlara karşı durabilirler. Bireyselleşmenin, özgürleşmenin ve değişime açık olmanın yerine sürekli yukardan aşağıya dayatmalar, tabular ve durağanlık öngören az gelişmiş toplumların üyeleri arasında doğal olarak propaganda metinleri daha az dikkatle ele alınacak ve kabul görecektir.

İnsanların örgütlü topluluklarda yaşamaya başlamalarıyla birlikte, yönetime talip olanlar yönetilenlerle belirli bir siyasal tutum ve davranışa yönelik bilinçli ikna çabalarından oluşan bir iletişim kurmuşlardır. Politik iletişim genellikle politik aktörlerden "yukarıdakilerden" vatandaşlara "aşağıdakilere" doğru gerçekleştirilen

bir iletişim tarzı olarak kabul edilir (*Sarcinelli, 1987: 22*). Politikanın senaryosundan kurgusuna, sahnelenişinden nesnel enformasyon aktarımına, bilgilendirmesinden bilinçlendirmesine, kısaca bütün iletişimsel faaliyetlerine politik iletişim ya da propaganda diyebiliriz (*Czerwick, 1998:254*). Tarih boyunca yönetenler, yönetilenleri kendilerinin "iyi" ve "doğru" olanı yaptıklarına inandırdıkları sürece "güçlü" ve "büyük" kabul edilmişlerdir. Güç, kamuoyuna dayanır. Kamuoyu ise bilinçli ve örgütlü ikna çabalarından etkilenir. Politik aktörlerin ürettikleri enformasyon, kitle iletişim araçları ile kamuoyuna duyurulduğundan, kamuoyunun dikkatini çektiği oranda olumlu ya da olumsuz propaganda etkisi yapabilmektedir. Bu nedenle özellikle gençlerin sosyalleşmelerinde ve siyasallaşmalarında önemli rol üstlenen propagandanın ne olduğu sorusu eğitimcilerin önemle üzerinde durmaları gereken konulardandır.

Propagandanın özelliğine, biçimine, oluşum süreçlerine, etki biçimlerine göre tanımlarını vermek mümkün. Ancak çalışmamızın amacı çağdaş insanın propagandayı tanımaya yardımcı olmak olduğundan, propaganda kısaca tanımlanacaktır. Bektaş'a göre (1996:180) propaganda, *"kişi ya da grupların fikir, kanaat ya da davranışlarını etkileme amacına yönelik iletişim olarak tanımlanabilir"*. Brown (1992: 23-24) ise propagandayı daha genel kapsamda ele alarak *"tüm iletişim, eğitim ve kültür alanlarında insan davranışlarını güdülemek ve yönlendirmek için girişilen sistematik faaliyetlerdir"* şeklinde tanımlamaktadır.

Propaganda teknik ve tarzları hem totaliter hem de demokratik rejimlerde hiç anlaşılmayacak oranda geliştirildi ve zarifleştirildi. Bu değişim daha en başından sözcüklerin seçiminden propagandanın ne şekilde ortaya konacağına dair bütün boyutları ile ele alınmaya başlandı. Artık kitle gösterileri ve saldırgan tavırlar yerine, bireysel farklılıkları ve bağımlılıkları kullanan

bir yeni tarz gelişti. O nedenle artık Nortcliffe ve Goebbels tarihte kalmıştır ve tarihi kişilikler olarak ilginçtir. Bugün gereksinim duyulan propagandanın dilini araştıran, onu kitle psikolojisi ile ilişkilendiren araştırmalardır. Bu nedenle ülkemizde üzerinde durulmayan propaganda eğitimi, halkın aydınlanması ve olaylar karşısında belli bir duruşunun olabilmesi için son derece önemlidir. Bununla birlikte dil ile politika arasındaki ilişkinin önemi, son yıllarda ülkemizde de kavranmaya başlanmıştır. İkna edici iletişim türlerinden olan politik propaganda metinlerinin hazırlanmasını üstlenen yeni bir hizmet sektörü kurulurken, diğer yandan politik söylemin analizini üstlenen bir bilimsel disiplin doğmuştur.

Öncelikli olarak bilmemiz gereken Burton'un da ifade ettiği gibi (1995: 10), *"Kitaplar, kasetler, programlar hiçbir yerden, hiçbir neden olmadan öylece ortaya çıkmaz. Niçin bu şekilde oluştukları önemlidir; çünkü dünyaya bakış açımızın biçimlendirilmesine yardımcı olurlar"*. Bu biçimlendirme sürecinde propaganda önemli bir rol oynar. Bu nedenle çağdaş birey, bir materyalin propaganda içerip içermediğini kavrama kapasitesine sahip olmalıdır. Aksi takdirde çağdaş bireyler, propagandacıların görüşlerini kendi görüşleri gibi hararetle savunacaklardır.

Propaganda her insanın ilgi sahasına girebilmektedir. Ancak öncelikli olarak her eğitimci, öğrencilerini propagandaların etkileri konusunda aydınlatmak zorundadır. Özellikle propaganda çeşitleri üzerinde fazlaca durarak en kapsamlı bir şekilde yanlış yönlendirilmeleri engellemek amaç edinilmelidir.

Politik propaganda bir çok farklı açılarından ele alınabilir. Bir *tarihçi* için propagandada farklı dönemlerdeki tarihsel etkiler ve bugünün olayları ile karşılaştırmalı değerlendirmeler birinci derecede önemli sayılabilir. Bir *psikolog* için propagandanın neden etkin bir araç olduğu sorunu önem kazanacaktır. İnsanın hangi psikolojik süreçlerinin harekete geçirildiği tartışılacaktır.

Kitlesel bir güdülemenin mümkün olup olmadığı, ya da hangi oranda insan davranışlarının bu etki altında kalabildiği önem kazanmaktadır.

Bir *sosyolog* için propaganda ile toplumsal yapı arasındaki ilişki önemlidir. Propagandanın endüstri toplumlarında endüstri öncesi toplumlardan farklı şekillerde mi kurgulandığı ya da kurgulanmak zorunda olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Hangi sosyal statü ve sınıfa mensup grupların propagandadan daha fazla ya da az etkilendikleri de gene bir sosyologun ilgi sahasına girmektedir. Propagandanın hedefi insan gruplarının tutumları üzerinde kontrol kurmaktır. Bu nedenle propagandacılar sosyoloji ve psikoloji bilimlerinin verileri doğrultusunda teknikler oluştururlar. Propaganda özellikle duygusal tepkileri uyandırmaya yöneliktir.

Bir *edebiyatçı* ya da *dilbilimci* için ise, metnin bizzat kendisi önemlidir. Propaganda etkisi yaratmak için hangi efektler kullanılmıştır? Propagandanın somut izlerini takip ederek metnin etkisini ölçmek için hangi anlambilimsel ve söz dizinsel işlemlere tabi tutmak gerekecektir metinleri? Metnin hangi bağlam düzleminde ortaya çıkartıldığı da gene önemlidir. Ayrıca teknik olanakların etkisi nedir? Örneğin bir el ilânı ile televizyonda yapılan bir söyleşinin etkisi aynı mıdır? Bu tür soruların yanıtlanırların aranırken dikkat edilen temel nokta hangi sözcüklerle bu etkinin oluşturulduğu sorusudur. Hangi üslûbun kullanıldığı ve sözcüklerin içerik analizleri önem kazanmaktadır.

İkna edici iletişim türlerinden olan propaganda metinleri, siyasetle dilin, dil ile siyaset ilişkisinin kanıtıdır. Propaganda metinleri etkileri bakımından incelendiğinde, dilin siyasal sistemlerde karar alma süreçlerini nasıl etkilediğinin kanıtlarıyla doludur. Propaganda metinleri politikanın dilini araştırma konusunda malzeme sunmaktadır. Propaganda metin analizleri aynı zamanda dilin siyasal erki ele geçirmek için nasıl kullanıldığının örneklerini verir. Bu analizler, il-

gililerin gücü nasıl uyguladığının ve onu sürekli olarak nasıl elinde bulundurduğunun bir göstergesi olacaktır.

PROPAGANDA AÇISINDAN TUTUM VE DAVRANIŞLAR

Tutumlar, his ve duygularla ilgilidir ve erken yaşlarda edinilirler. Freud'e göre bilinç ve bilinç altının oluşturduğu kişilik katmanları bireyin tutum ve davranışlarına yön verir. Kişilik katmanlarında ise içgüdüler, çocukluktan kalma anılar, bilinç altı faktörler etken olur. İnsanlar yaşamları boyunca biriktirdikleri rasyonel ve duygusal yönleri bulunan değer ve inançlar yardımıyla, karşılaştıkları durumlar karşısında ne gibi bir tutum ve davranış içinde olacaklarını belirlerler. Tutumlar erken yaşlarda edinilir ve zamanla kalıplaşır ve çok az değişikliğe uğrar.

Katz (1960: 168) tutumları "*bireyin bir sembolü, bir nesneyi, veya çevresindeki dünyanın bir boyutunu olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirmesi öneğilimi*" olarak tanımlar. Bireylerin belirli olaylar karşısında sergiledikleri tavırlar onların tutumlarını belirler. Tutumlarda fiili bir hareket gerekmebilir, ancak davranışlar gözlemlenebilir olmak durumundadırlar.

İnceoğlu'nun da belirttiği gibi (1985; 72) propaganda ancak toplumsal denetim kavramı içerisinde bir anlam kazanacak ve soyutluktan arınacaktır. Toplumsal denetimin kaynağı merkezi otorite olmakla birlikte, toplumsal denetim araçları ve şekli önemlidir. Konumuz bağlamında ele aldığımızda, toplumsal denetim araçları kitle iletişim kanalları ile bireylere iletilen ve onları belirli davranışlara yönelten simge ve sembollerdir. Bu simge ve semboller aracılığıyla oluşturulan algısal âlem, sahip olduğumuz anlamlandırma haritaları ile birlikte siyasal kültürümüzü oluşturmaktadır.

Propaganda, tutumları inandırarak değiştirmek ister. Tutumlar genellikle his ve duygularla

ilgilidir ve bu nedenle değiştirilmelerinde de duygusallık önemlidir. Kişinin tutumlarını değiştirmesi; a) tutumun derecesine, b) bireyin kişisel özelliklerine ve c) içinde bulunduğu grubun özelliklerine göre farklılıklar taşır. Bu nedenle bireylerin tutum ve davranışlarını etkilemeye yönelik propagandada kişilik yapıları da dikkate alınır. Bektaş'a göre (1996: 72), kişinin kanaat ve tutumlarını "*algılama, özdeşleşme, kızgınlık, bunalım, tercihler, bıkmama, uyumsuzluk, çatışma, kompleksler, değerler, basmakalıp fikirler*" her zaman etkileyebilir.

Tutum ve davranışları etkileyen kişisel faktörlerin yanı sıra, yukarıda belirtildiği gibi, ideoloji, etnik köken, kültür yapısı, kitle iletişim araçları, din, siyasal kurumlar v.b. çevresel faktörler de bireylerin kanaatlerini biçimlendirir.

PROPAGANDANIN İŞLEYİŞİ

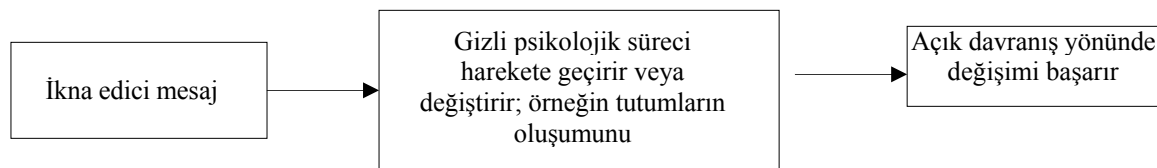
Tüm iletişim eylemleri bir süreç içinde sosyal hayata akar. Bu süreci propaganda analizi açısından değerlendirdiğimizde, kaynak tarafından kodlanmış iletilerin, alıcı tarafından çözümlenmesi süreci olarak tanımlayabiliriz. Kodlanmış iletinin nasıl "açıldığı" ondan çıkarılan anla-

mın şeklini etkiler. Propaganda materyallerini genel olarak metinler şeklinde kabul edersek, bu metinler bizi esas olarak amaçlanan iletiyi almaya yönlendirecek şekilde yapılmıştır. Metin çözümlemeleri ise, materyallerdeki anlamların okunması demektir. Metinler anlam bakımından ele alındığında - ister açık, ister kapalı (ima edilen) olsun -, içlerindeki değer iletileri önem kazanır.

Kitle iletişim araçları ile yapılan propagandanın etkisi, bilim adamlarını bu konuda araştırmalar yapmaya yöneltmiştir. Laswell formülü temel sorunu sistemli bir şekilde sıralar: "*kim; hangi kanalla; kime; ne diyor; ne gibi bir etki oluşturuyor.*" (McQuail, D. ve Windahl, S., 1997: 23). Propaganda analiz süreci üç etkenden oluşmaktadır: propagandacı ve ilettiği mesaj; kullanılan iletişim araçları ve etkilenmek istenilen özne.

DeFleur ise iletişim sürecinde propagandanın etkilerini kolayca araştırabileceğimiz "psikodinamik modeli" geliştirmiştir (DeFleur 1970). Bu modele göre etkili bir şekilde ikna etmenin anahtarı bireyin iç psikolojik yapısını değiştirmektir. Bu değişim ile birlikte arzulanan davranış tepkilerine varılacaktır (McQuail, 1997: 74).

Tablo 1. İletişim Sürecinin Psikodinamik İşleyişi

Propagandalar bize dünyayı ve olayları nasıl yorumlamamız gerektiğini gösterirler. Propagandalara dayanan olayları yorumlama ve dünyayı algılama tarzı, eğitim sürecinden farklı olarak duyulan güdülemeye dayandığından doğal değildir. Doğal olmayan bu iletişim sürecinde mesaj kadar kodların açılımını üstlenen alıcı da önemlidir. Propagandacı mesajlarını çok güzel bir şekilde ambalajlayıp alıcıya gönderebilir. Fakat alıcı edilgenlikten kurtularak, ambalajdan farklı bir malzeme çıkartabilir. Bunun için olaylar karşısında belirli bir duruşu, dünyayı yorumlama kapasitesi ve özgür iradesi olması gerekir.

İletişim sürecinde ortaya çıkan yanlış anlaşılımlar ve anlam kayıpları "antropi", olguların hiçbir zaman kesin ve net olmadıklarını, iletilen mesajların hedef tarafından algılanırken yoruma tabi tutulduklarını göstermektedir. İletişim sürecindeki bu türden hatalar, propagandacının çarpıttığı gerçeklere, kışkırttığı önyargılara bağlı olabilir.

PROPAGANDANIN ÖZELLİKLERİ

Propagandanın temel kuralları değişmez. Ancak çağdaş propaganda bunlara yenilerini ilâve etmiştir: Sempati kuralı, Sentez Kuralı, Sürpriz Kuralı, Yineleme Kuralı, Birlik Kuralı, Zamanlama Kuralı, Abartma ve Çarpıtma Kuralı, Basitleştirme ve Tek Hedef Kuralı, Uyumlaştırma Kuralı, Yayılma Kuralı, Devamlılık Kuralı.

İletişim süreci, iletiyi aktaran birey, ileti ve iletinin alıcısı bireyden oluşan çift yönlü bir yapıdadır. Ancak insanların bir ileti kaynağı oluşturabilmeleri, bunu diğer bireylerin anlayabileceği simge ve sözcüklerle kurulumalarına, bir ileti alıcısı olmaları da iletideki simgeleri çözümleyebilmelerine bağlı bulunmaktadır (Erdoğan ve Alemdar, 1990: 170). Bu nedenle propaganda kitleden soyut olarak bireye yönelmez. Birey diğer insanlarla birlikte ortak değerler (motivasyonları, duygulan, mit'leri) paylaşması açısından ele alınır ve ortalama bir düzeye hitap edilir.

Propaganda, bütün insanlara özgü korku ve sevinçleri, tutku ve güdülerini harekete geçirir. Propaganda ırksal karakteristiklere, geleneklere, kültürel özelliklere ve mitlere dayanarak yapılır. Toplamların derin eğilimlerini yansıtan kolektif mitler kitle iletişim araçları ile aynı anda harekete geçirilir ve izleyiciler farklı mekânlarda olmalarına rağmen aynı ilgi ve çıkarları paylaşan psikolojik bir kitle oluştururlar. Kitle iletişim araçlarının etkinliklerinin başlıca nedeni Kapani'ye göre (1988 : 150), *olayları ve yorumları çok kısa bir zamanda ve çok büyük kitlelere yayabilmeleri ve böylece onların kanaatlerini yönlendirebilmeleridir.*

Görüldüğü gibi, iletişim süreci sadece basit anlamda alıcı ve göndericinin belirli bir kanal üzerinde yaptıktan ileti aktarımından ibaret değildir. Özellikle siyasal iletişimde, iletileri aktarmak için kullanılan simgesel şifreler toplumların kültür yapılan ile bağıntılıdır. O nedenle iletişim, basitçe bilgi ve davranışların aktarılması olarak açıklanamaz.

PROPAGANDACI GERÇEĞİ NASIL ÇARPITIR?

Yukarda değinildiği gibi, propagandanın çağdaş öncülerinden olan İngiliz Lord Northcliffe ve Alman Joseph Goebbels artık bizler için sadece tarihi bir imaja sahipler. Oysa her ikisi de politik propagandanın tarz ve tekniği konusunda uzun yıllar örnek alınmışlardır. Ancak çağdaş propagandalar ne Northcliffe ne de Goebbels'in teknikleri ile analiz edilemeyecek, hatta anlaşılmayacak kadar karmaşıktır.

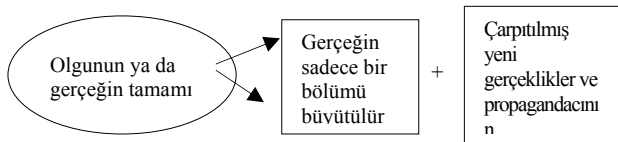
Bir olgunun doğruluğu ya da yanlışlığı görünüşte son derece basit bir şekilde saptanabilir. Oysa işin içine propagandacılar girdiğinde durum hiç de kolay açıklanamaz. Toplumsal çatışmaların özünde de bu türden propagandalardan tesiri vardır. Kişilerin değer yargılan ve kanılan, propagandacıların çarpıttığı gerçeklere bağlı olabilir.

Propaganda metinleri genellikle yüzeysel, dar, klişeleşmiş, çok az açıklayıcı ve eleştirel tarı tısmaya kapalıdır. Toplumsal sorunlar yerine olaylar üzerinde dururlar.

Olgular ve olaylar hiçbir zaman kesin ve net değillerdir. İletişim sürecindeki hataların çoğu, aynı olgu ve olaylar hakkında farklı iletişim kanallarının ve çıkar gruplarının temsilcileri tarafından olayların farklı aktarılışından kaynaklanmaktadır. "*Herşey gün gibi ortada*" dendiği halde, hangi olay ya da fikir doğrudur bilinmez. Bu süreç nasıl işler, propagandacı yalan mı söyler?

Toplumsal olaylar ya da siyasal fikirler hakkında genellikle propagandacılar yalan söylemezler. Böyle bir durumda itibarları kaybolur ve güvenilirlikleri kalmaz. Bu nedenle aşağıdaki tabloda işaret edildiği gibi bir çarpıtma yöntemi kullanılır:

Tablo 2. Propagandacının Gerçeği Çarpıtma Modeli:

Çağdaş propagandacılar bir konu hakkında doğrudan yalan söylemeyi tercih etmezler. Ancak doğruyu söylediği, yazdığı ya da doğru görüntüyü sunduğunu kanıtlamak için, doğrunun bir parçasını verir. Propagandacı açısından seçilen "gerçekler" ise öne çıkartılarak mesaja ilâve edilir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, propagandacı gerçek olgu ya da olay içinden bütünün içinde bir anlamı olan, fakat konteksten çıkarıldığında çarpıtılmaya müsait bir bölüm alır. O bölümü öyle büyütür ve abartır ki; gerçeğe hiçbir ilgisi kalmaz. Çarpıtılan gerçeğe ilâveten kendi düşüncelerini, duygularını, korkularını ya da umutlarını ilâve eder. Propagandacı yeni anlamı

inşa etmiştir artık. Bir sonraki yinelemede, ilk kodlar gerçek kabul edilir ve onun üzerine ilâveler yapılır. Propagandacının bir defa eline düşen, bir daha iflah olmaz. Toplumsal bellekte yer edince de onu tekrar eski imajına kavuşturmak mümkün değildir. Bu yöntem özellikle ikna edici siyasal iletişim sürecinde sıklıkla kullanılır. Bu nedenle propagandacıları tanımamız, argümanlarını bilmemiz , metinlerini analiz edebilmemiz gerekir.

PROPAGANDA TEKNİKLERİ

Çağdaş propagandalar, bireylerin olayları değerlendirme ve dünyayı yorumlamada kullandıkları bütün referans kaynaklarını belirlemeye çalışırlar. Bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de medya, tekelleşmiş yapısının gereklilikleri içerisinde ekonomik/siyasal iktidar merkezlerine bağımlı, hatta kendisi için bir güç olduğunu iddia etmek, temelsiz bir tez olmasa gerek. Türk medyasının 1999 genel ve yerel seçimlerinde partilere karşı duruşunu ampirik araştırmalarıyla ortaya koyan çalışmanın sonuç bulguları (K.A.V.,1999:162-178), iddiamızı doğrular niteliktedir. Buna göre, Türkiye'de medya seçim döneminde taraflı ve dengesiz bir yayın anlayışının yanı sıra bu tabloyu tamamlayacak biçimde yönlendirici bir yayın anlayışı içerisinde davranmıştır. Seçmenleri kendi istekleri doğrultusunda etkileyebilmek için; seçim yasaklarına rağmen köşe yazılarıyla, karikatürlerle, görsel ve işitsel sloganlarla, fotoğraflarla, söyleşi ve tartışmalarla, adayları olumlu ve olumsuz bağlamlarda sunmalarıyla v.b. bir çok yollarla propaganda yapmışlardır. Propagandada bütün araçlar bütünsellik içerisinde uyumlu bir şekilde bireye ulaşmak için topyekûn kullanılır. Bireyin genellikle bundan kaçınması çok zordur. Çünkü ne kadar iletişim kanalı ve tarzı varsa o kadar propaganda tekniği var demektir.

A.B.D.'de kurulan Propaganda Analiz Enstitüsü (Institute of Propaganda Analysis), özellik-

le savaş yıllarında öğrencilerin propagandayı tanıyıp reddedebilmeleri için, eğitim amaçlı genel ilkeler saptamıştır. Propaganda teknik ve yöntemleri sürekli değiştiği halde, propagandanın doğası fazlaca değişmez. Bu nedenle Bektaş (1996: 165-167) *The Fine Art of Propaganda* isimli kitaptan en çok kullanılan propaganda tekniklerini şöyle sıralamıştır: (1) Ad takma (name calling) - Seilmeyen bir etiket kullanımı. Örneğin günümüzde "terörizm" ve "terörist" gibi. (2) Gösterişli genelleme (glittering generality) -Genel olarak 'iyi' kabul edilen bir deyim kullanma. Örneğin, "iş güvencesi" yasası olarak nitelenen bir yasa tasarısını kanun haline getirmek etkin bir yol olabilir. (3) Transfer - Genel olarak saygı duyulan sembollerini kullanmak. Transfer "çağrışım yoluyla hayranlık" duyurmayı amaçlar. (4) Tanıklık (testimonial) ~ Ünlü ve saygın kişilerin desteğini kullanmak. (5) Halktan biri (plain folks) - izleyicilere aynı gruptan olan bir bireyin ortalama bir kişi olduğunu vurgulamak. Örneğin, ailesi ile birlikte yemek yiyen veya çocuklarıyla balık tutan adam imajı aile erkeği olma vurgusunu içerir. (6) Kâğıt derme (card stacking) - Tamamen inandırıcı bir tezi ortaya çıkartmak için olgu ve yanlış fikirleri seçmek. (7) Herkes Yapıyor (band wagon) - Birşeyi herkesin yaptığının ifade edilmesi.

Propaganda analizinde, temel çalışma yöntemi, niçin ve nasıl soruları üzerinde yoğunlaşmaktır. Bu sorular belirli konularda inceleme yaparken, kendimize sormamız gereken temel sorulardır. Ayrıca yineleme ve temsil etme özellikleri propagandada sıkça kullanılan özelliklerdendir.

Yineleme: Özellikle halk üzerinde yürütülen genel propagandada, yinelenen mesajlar üzerinde durmak gerekir. Aynı niteliklerin yinelenildiğini gözlemliyorsanız, mutlaka bir anlamı var demektir. Burton (1995: 90): *"bir şey yeteri kadar sık yinelenirse o şeye inanma eğilimi doğacaktır"* der. Propaganda malzemesindeki anlamları ortaya çıkarmak için öncelikle yinelenmenin farkına var-

malı, nasıl ve niçin sorusunu araştırarak sorunu ve gerçek içerik ya da amacı saptamalıyız.

Temsil Etme (Basmakalıp örnekler) Bireylerin bir konuyu düşünme biçimleri (tek ya da çok nedenli olarak), kişinin akıl yürüttüğü düzeyin karmaşıklığı ile siyasal çevrenin sağladığı ipuçlarının bir işlevidir. Propagandacılar, halkın sorunlar üzerinde çok alt düzeyde akıl yürütmelerini isterler. Pek çok insanda bulunan bilişsel sınırlılıklar (anlama ve algılama kapasitesi) nedeniyle, halkı ikna etmek için yalın bir açıklama yapılır. Halkın çoğunluğunun kafasında yalın bir sorunun ya da düşmanın başat hale gelmesi, rakip düşüncenin ortaya attığı çözüm önerilerine geçit vermez. Ayrıca insanları ikna için kullanılan imgelerin, şablonların, yayın araçlarında propagandası ve reklâmı çok daha kolaydır.

Bireylerin siyasal ve sosyal bilgileri örgütlemeye kullandıkları bilişsel yapılara Milburn'un da (1998:133) isimlendirdiği gibi, şemalar denir. Buna göre bireylerin zihinlerindeki siyasal şemalar arttıkça, düşüncelerindeki karmaşıklık da azalır. İnsanların kullandıkları şemalar, olayları yorumlamalarına yardımcı olurlar. Psikologların *"kestirme yollar"* dedikleri bu şemalar, insanların yargılarında çoğu zaman hata yapmalarına neden olurlar.

Bireyler yeni bilgilerle karşılaştıklarında özgül bilişsel şemaları aracılığı ile, yeni edindikleri bilgileri süzer, seçer, kodlar ve yeni ya da varolan bilişsel yapılar içinde bütünleştirirler. Söz konusu şemalar, bilginin bellekten geri çağrılmasını da etkiler. Milburn (1998:133-156) dört değişik şema üzerinde durmuştur: *Kişî şemaları, kendilik şemaları, rol şemaları ve olay şemaları*. Kişîlik şemaları belirli ya da çok karşılaşılan türden kişilerin kişilik özelliklerine, ya da bu kişilerin davranışlarını etkileyen amaçlara ilişkin bilgileri içerirler. Kendilik şemaları yaş, ırk, cinsiyet ya da meslekler gibi, genel toplumsal sınıflandırmalara ilişkin bilgileri içerirler. Olay şemaları da değişik durumlara ilişkin bilgileri içerir.

Şemaların önemi, onların bellek ve sosyal algıyı etkileme güçlerinden kaynaklanmaktadır. Bu konuda yapılmış sayısız araştırmalar mevcut. Propaganda alanında en çok kullanılan yöntem şema üretmektir. İnsanların belleklerine yerleştirilen şemalar, ihtiyaç duyulduğunda geri çağırılacaktır. Bu kalıp yargılama sürecinin de başlaması demektir.

Yargıda bulunmamızı kolaylaştıran bu kestirme yollar, *temel verilerin gözardı edilerek temsil ediliğe güvenme, çok küçük ve istisna olay ve örneklerin genelleştirilmesi ve benzer olayların anımsanma kolaylığı* temelinde yargılarda bulunmayı beraberinde getirir.

Şema kavramı hem inanç / bilgi yapılarını hem de problem çözme stratejilerini anlamada kavramsal bir çerçeve sağlar. Propagandacılar, rakipleri hakkında olumsuz değer yüklü şemalar geliştirerek, kamuoyunun düşmanlığını kazandırır. Kamuoyunun düşmanlığını kazanan birisinin kurtulması da pek mümkün değildir. *Atılan her adım, söylenen her söz silaha dönüştürülebilir*,

Propaganda hazır kanaatler sunar. Propaganda insanların muhakeme etmeden, ikna ve yineleme yoluyla hazır reçetelere inanmasını bekler (*Doob, 1966:240*). Çağdaş propagandanın öncülerinden olan Hitler, halkın çoğunluğunun diplomat ya da hukukçulardan oluşmadığını, bu nedenle argümanlarının alternatiflerini vermeyen tek yönlü Amerikan ve İngiliz savaş propagandasının psikolojik açıdan etkili olduğunu ve Almanlar'ın da böyle yapması gerektiğini belirtmiştir (1939:183). Propagandacı olumlu ya da olumsuz olarak toplumsal grupların bakış açılarını temsilî olarak verir. Alternatifi verilmediğinden bu bakış açısının doğru olduğunu kabulleniriz.

Propagandacı, alıcıya yönelik tasarılarını gerçekleştirmek üzere genel kitle içerisinde amaca uygun olarak olumlu veya olumsuz (duruma göre) genel kitleden bir örnek seçer. Örnek kullanıldıkça tanıdık hale gelir. Yineleme ve sağ-

lamlaştırma ile verilen örnek, dışlanmak ya da olumlanmak istenen kitle ya da grubu temsil etmeye başlar. Örneğin inşa sürecinde belirli davranış biçimleri, hareketler ve ilişkiler kullanılır.

Propagandacı belirli hileler kullanarak, insanları kategorize eder. Temsil edilen basit ve değer ileten klişelerle bezenir. Ancak temel ayrıntılarda değiştirme yapıldığından, kolayca fark edilebilir. Basmakalıp örneklerde, yapılar çözümlenerek hangi değerlerin (açık ve kapalı) iletilmek istendiği çözümlenebilir. Temsil etmelerin arkasında, belirli insanları nasıl sınıflandırmamız gerektiğine dair değer yargıları vardır. Bu değer yargıları ve hileler biraraya getirilerek çözümlendiğinde, belirli insan örneklerinin değerini ya da değersizliğini de kavramış oluruz. Böylece görünen anlamın arkasındaki gizli ya da derin anlam ortaya çıkartılır.

Propaganda analizinde, anlamların ve değerlerin inşa edilme yöntemlerini ortaya çıkarmak gerekir. Materyalin nasıl işlediğini ve oluştuğunu görmek için parçalara ayırarak yapısını çözmek gerekir. İçerik çözümlemesi de yapı çözümüne yardımcı olur. Burada örnek propaganda metinleri analiz edilmeyeceğinden, söylem analizi ve alımlama analizi yapılmayacaktır. Bilindiği gibi söylem çalışması, Kocaman'ın da (1996: 4) belirttiği gibi, *yapıyı da kapsayan ama onun ötesine geçen, özellikle bağlamı, işlevi, doğal iletişim koşullarını öne çıkaran bir yönelimi yansıtır*. Bu nedenle biz burada sadece içerik çözümlemesi üzerinde duracağız.

İÇERİK ÇÖZÜMLEMESİ

Bir metin aynı zamanda alıcı ile verici arasında bir iletişimsel süreci ifade eder. Propaganda metinleri de aynı şekilde değerlendirilmek durumundadır. Bu nedenle herhangi bir propaganda metnini incelerken öncelikle dikkat edilmesi gereken aşamalar şunlardır:

a) İletişimsel Ortam:

Öncelikli olarak metnin ait olduğu iletişim-

sel ortam değerlendirilmelidir. Metnin ait olduğu ortama bağlılığı analiz için çok önemlidir. Ortam değerlendirilmesi tam olarak yapılmadan metni analiz etmek, genellikle hatalı sonuçların çıkmasına neden olur. İçinde bulunulan zamana ve iktidar yapılarına göre dilin de değiştiğini iddia eden Gaier'e (1971; 11) göre, mutlakiyetçi devletlerde iktidarı elinde bulunduranlara karşı kullanılacak politik dil ile parlamenter demokrasilerde kullanılan politik dil aynı olmaz. Dil sadece politikanın aracı değildir, aksine kullanılan politik dil ve üslûp da içinde bulunulan siyasal ortamın bir göstergesidir. Mecazî anlatımların, ölçülü hicvin ve çift anlamlı ifadelerin sıkça kullanıldığı metinler genellikle zor zamanların işaretçileridir.

b) Muhatap Analizi:

Aynı zamanda muhatap analizi de yapmak gerekir.

- Muhataplar kimlerdir? iletişim teorisi açısından bakıldığında gönderici ve alıcı kimlerdir?
- Propaganda metnini oluşturanların amaçları neler olabilir? Bu tür metinlerin aslında genellikle gizlenmiş bir amacının olduğu muhakkak. Politik ve dilsel analiz metinlerin gizlenmiş amaçlarını ortaya çıkartır.
- Genellikle mesajı gönderen kişi ya da kurum kendi pozisyonunun kabul görmesini ve rakibinin ise küçük düşürülmesini hedefler.
- Zor olan, alıcının amacını saptamaktır. Örneğin, seçimlerle ilgili bir partinin toplantısına ya da gösterisine katılan her bireyin o parti ya da görüşü desteklediği anlamı çıkmaz. Bu nedenle alıcı konumundaki kişilerin amaçlarını da saptamak gereklidir. Örneğin merak, bilgilenme, kendini bulma ya da taraftarlık güdüleriyile orada bulunulabilir.

c) Propaganda - Reklam;

Propaganda sözcüğünün geçmişten kaynaklanan olumsuz çağrışımları nedeni ile, modern

yönetimlerde yapılan iş ya da eylemin içeriği propaganda olsa da adı genellikle propaganda olarak açıklanmaz. Modern insan geçmişte yapılan propaganda tekniklerini bilse dahi, kendisi üzerinde uygulanan karmaşık propaganda ve güdüleme faaliyetlerinin farkına varmaz. Parti, dernek, vakıf v.b. kuruluşların periyodikleri, bültenleri, halka açık toplantıları, ilân ya da reklâmları gibi faaliyetleri, aslında propagandadan başka bir şey değildir.

İster "Halkla İlişkiler" isterse "Kamuoyu Çalışmaları" adı altında gerçekleşsin, ikna ve telkin yöntemlerini kullanan bütün eylemlerin arkasında tek bir amaç vardır: *Halkın görüşlerini etkilemek*. Bu anlamda hem reklâmcılık, hem tanıtım, propaganda kapsamında değerlendirilebilir. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında, ülkelerin kalkınma yarışma girmeleri, devletleri özellikle ekonomik ve toplumsal konularda düzenlemeler yapmaya mecbur etmiştir. Bu nedenle ikinci dünya savaşı sonrası toplumsal bellekte olumsuz çağrışımlar yaptıran propaganda kavramı yerine kullanılan halkla ilişkiler de, kimi kez propaganda niteliği kazanmış, kimi kez de emredici tarzda kuruluştan kitleye tek yönlü bilgi verme ya da talimat aktarmaya dönüşmüştür (Uysal, 1998:16).

Öztuğ (1999: 13 - 14), siyasal iletişim türü olan propagandanın akıl dışı ve aldatıcı bir ikna biçimi olduğuna dair yaygın bir inancın gelişmesiyle birlikte, çağdaş demokrasilerde yöneten ile yönetilen arasında iletimin (etki - bilgi akışının) biçiminde farklı yapılara gereksinim duyulduğunu belirtir. Bu nedenle propaganda çalışmaları yerine *imaj* ve *reklâm* çalışmaları üzerinde yoğunlaşır.

Etik ve kültürel eleştiriler, geleneksel propaganda tekniklerini iletişim teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak etkiledi. Savaş sonrası propaganda teknikleri, iletişim bilimcilerin uzmanlık bilgileri ile zenginleştirilmiş, dönemin ruhunu yansıtan söz sanatlarıyla bezenmiş, görsel efektler ve sloganlarla süslenmiş ve sürekli

tekrar edilerek belleklere kazınmıştır. Köker'in de ifade ettiği gibi (1998: 102), savaş sonrasında kitle iletişim bilimcilerince propaganda "demokratikleştirilmiş" ve resim, müzik gibi anlatım teknikleri ilâve edilmiş, dedikodu ve rivayetler, kalıp yargılar (stereotip) etkilime gücüne sahip toplumsal olgular olarak kullanılmıştır.

Bu nedenle çağdaş propaganda çalışmalarında artık reklâm ajansları, araştırma şirketleri, iletişimciler ve basın danışmanları görev almaya başlamıştır.

Böyle olunca propaganda artık reklâmın bir kolu olmaya başlamıştır. Reklâmın, satışları ve ciroyu artırmaya yönelik amaçları vardır (*Koszyk ve Pruys, 1969*). Propaganda ise politikanın reklâm edilidir. Reklâmın amacı parasal gelir elde etmek iken, propagandanın amacı ideoloji aktarımı ya da yeni bir dünya görüşü sunmaktır. Ancak unutulmaması gereken bir nokta ise, ideolojilerin somut materyalist amaçlara hizmet etmeleridir.

Öncelikle politik propaganda ile reklâm arasında bir çok benzerliğin olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle dilin bir çok faktörünün yanısıra reklâm etkisi üzerinde durmak gerekecektir. Bunu sağlamak için doğal olarak dilden başka araçların da kullanıldığı unutulmamalıdır. Bunlar arasında en önemlileri resim, grafik, ses, renk ve görüntülerdir. Bu faktörlerden herhangi birinde yapılan hata, metnin ya da propagandanın tamamının yanlış anlaşılmasına neden olabilir. Propaganda metinlerinin analizinde grafik elementlerin rolü üzerinde önemle durmak gerekecektir.

Propaganda dilinin analizi için Ruth Römer'in (1971) ekonomik amaçlı ilânlar için geliştirdiği kriterleri kullanmak yerinde olacaktır. Buna göre aşağıdaki kriterlere dikkat etmek gerekecektir:

- » Kelimeler (isimler ve sıfatlar)
- Kelime seçimi (kelimelerin kullanım sıklı-

ğı, metin içerisinde kelimelerin anlambilimsel yönden incelenmesi, farklı kontekslerde ya da aynı metnin ilerleyen aşamalarında kelimeleri anlam yükselmelerinde kullanımı gibi (klimax), değerini yükselten çağrılar (appellative), dil seviyesi ya da üslubu, anahtar sözcükler;

- Cümle kuruluşu (cümlelerin uzunlukları, yarım bırakılması, anlaşılması basit ya da zor kelimeler),
- Retorik araçlar (tekrarlar, iddialar, emir, hitap, olumsuzlaştırma, ima ve atıfta bulunmalar).

Bu türden her bir fenomeni dikkate alan bir incelemenin ardından daha üst bağlamda bir değerlendirme yapmak gerekecektir. Örneğin politik propaganda normal dili etkiliyor mu? Propaganda her zaman yeni bir dil de oluşturur. Bu nedenle dilin hangi oranda istismar edildiğine bakmak gerekecektir. Kullanılan dilin semantik anlamı her zaman sabit kalmamaktadır, o halde değişen anlam konteksleri nelerdir? İdeolojik dilin anahtar sözcükleri tanınmayacak derecede dilin farklı kullanımlarını yansıtırlar. Bu sözcükler genel dile girmişlerdir ve içerik olarak orada etkilerini gösterirler. Bununla birlikte her zaman yeniden daha ince bir şekilde düzeltmeler yapılmaya çalışılır. Ayrıca dikkat edilmesi gereken, sözcüklerin ifade ettikleri değerlerdir. Propaganda dilindeki sözcükler hakkındaki semantik incelemeler aynı zamanda politik alanda yapılan değişimlerin de bir yansımasıdır.

d) Retorik :

Propaganda dilinin analizinde en önemli nokta retorik analizdir. Propagandistin kendi konumunu yüceltmeye ve kendi haklılığını kanıtlamaya yönelik yaptığı propagandada' kullandığı retorik ifade örnekleri kısaca şunlar olabilir:

- Mesajı gönderene ilişkin olumlu tamlamaların sıralanması.
- Mesajı gönderene dair olumlu yönlerin öne

çıkartılması

- Kendi pozisyonuna ilişkin dinamik sözcükleri kullanmak.
- Kendi kazanımlarını ve başarılarını öne çıkartmak.
- Kendi bulunduğu konumu olumlu değerlerle ilişkilendirmek.
- Kendi hatalarının faturasını başkalarına ya da şartlara bağlamak.
- Kendi amaçlarını verilen çok az ve sınırlı sayıda somut örnekle, olumlu olarak genelleştirmek.
- Kendi çıkarlarını genelin çıkarları gibi sunmak.
- Kendi konumunu desteklemek için kuşkulandırılmayacak, tehlikesiz örnekler ile şahit tutmak ya da onlardan alıntı yapmak.
- Okuyucu ya da izleyiciyi özdeşleştirmeye çağırmak.

Rakiple ilgili iddiaların sunumunda ve onu küçük düşürmede kullanılacak teknikler şunlar olabilir:

- Rakibe ait bütün olumsuz tamlamaları kullanmak.
- Olumsuz yönlerin öne çıkartılması.
- Kısaca yukarıda olumlu olarak neleri sıraladıysak onların tam aksini yaparak olumsuz tarzda rakibi sunmak diyebiliriz.

Propagandada itidal ve yatıştırma olmaz. İtidal ile kastettiğimiz toplumu birleştiren, kaynaştıran unsurların öne çıkartılması, zıtlıklar ve farklılıklar hakkında anlayışlı olmak ve hoş karşılamak sayılabilir. Bu tür unsurlar aynı zamanda millî güvenliğin de temel unsurlarıdır. Ülkenin temel değerleri, siyasal söylemleri, yönetim kültürü ve gelenekleri dikkate alınmadan yapılan propagandalar, çok iyi kurgulanmış olsalar da başarılı olamazlar.

e) Politik İdeolojik Boyutlar:

Propaganda metinleri çalışma aynı zamanda

ideoloji eleştirisini de içerir. Ancak bununla birlikte propaganda metinlerinin analizinde, analizci kendi dünya görüşünü ve olaylara bakış açısını metnin analizinde temel kriter olarak almamalı. O zaman metnin mesajından ziyade analistin mesajı ortaya çıkartılmış olur. Politik propagandanın analizinde sadece metnin içinde kalınarak yapılacak edebî ya da dilsel analizler yeterli olamaz. Metnin dışına çıkmadan yapılan metin analizine politik, ideolojik ve ekonomik araştırma kriterleri de eklenmelidir. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır:

- tarihsel, politik konumlanmalar (metnin zamanla ilişkisi, tarihsel arka planı; tarihsel ya da politik anlamı);
- metnin ideolojik konumu (muhafazakâr, marksist, liberal v.b.)
- dilin politik etkisi.

f) Politik Propagandanın Teorisi ve Pratiği:

Propagandayı yapan her grup ve ideolojinin kendi bakış açısı ve dünya görüşüne uygun bir propaganda yöntemi ve buna uygun geliştirdiği propaganda yöntem ve teknikleri vardır. Bu nedenle standart propaganda teknik ve yöntemlerinden söz etmek doğru olmaz. Örneğin geçmiş dönemlere ait olan propaganda tekniklerinden Hitler'in özellikle Kavgam adlı eserinden hareketle Hitler dönemi propagandanın teori ve pratiğini karşılaştırmak mümkündür. Hitler kendi eserinde başarılı propagandanın kriterlerini belirttiği şekilde uygulamıştır.

Aynı şekilde komünist propagandanın temel ayırım olarak kabul ettiği ajitasyon ve propaganda arasındaki farkı, ancak Lenin'in teorik yazısını okuduktan sonra anlamak mümkündür. Sonuç olarak her ideolojiye ait propagandayı aynı kriterlerle analiz etmek mümkün değildir.

g) Kesişen ve Ayrışan Noktalar:

Bu bölümde farklı boyutlar değerlendirilebilir:

- Kronolojik bakış açılan: Belirli dönemlere ait metinlerin dil ve içerik yönünden ortak yön-

leri var mıdır? Örneğin 80'li yıllarda yazılmış bir metin ile bugün yazılmış bir metin arasında hangi farklar olabilir?

- Enformasyon ve görüş: Propaganda metinleri belirli konular hakkında insanları bilgilendiriyorlar mı? Bu bilgilendirme nasıl gerçekleştiriliyor? Bilgi metnin içerisinde nasıl bir fonksiyon icra ediyor? Enformasyon ile kişisel görüş arasındaki ilişki nasıl?

- İdeolojik dilin belirli dönemlerde kullandığı sözcüklerin sözcük semantikleri üzerinde durma;

- Kullanılan araçlara göre dilsel farklılıkların araştırılması: Örneğin gazetelerde yapılan propagandalarda mecazî aktarımlar kelime oyunları ile yapılırken, televizyon kanallarında yapılan propagandalarda mecazî aktarımlar daha çok görsel araçlar kullanılarak yapılmaktadır.

SONUÇ

Her geçen gün daha da yakından hissettiğimiz "evrensel köy"de iletişimin önündeki engeller bir bir kaldırılmaktadır. Dünyamızı çevreleyen uydular ve dijital ağlar, milyarlarca insanın aynı anda global bir iletişime geçmesine olanak tanıyor. Bu ağları kullanıma geçen bireyler, geçmişte hiç düşünümeyecek oranda, ulusal ve uluslar üstü siyasal propagandalarla karşı karşıya kalıyorlar. Dünyanın her tarafından erişilen CNN, BBC, Euronews gibi haber kaynaklarının yanı sıra, her türlü derinlikte ve genişlikte politik enformasyonu masalara taşıyan internet, sansürün her çeşidine başarıyla karşı koymakta. Alıcı ya da kullanıcı durumundaki bireylerin, sanal alemde uçan dataları sıralaması, bir düzen içine koyması beklenmektedir. Bu düzenleme parametrelerini kim kontrol ederse, politik propagandasını da yapabilecektir. Buna rağmen köşe yazarları, gazeteciler, kamuoyu önderleri de, "eşik bekçiliği" rolünü üstlenmektedirler.

Uzun dönem Federal Almanya şansölyeliği yapmış olan Kohl'un basın danışmanlarından Wolfgang Bergsdorf'un (1990: 32) da ifade ettiği

gibi, parlamenter demokrasilerde yönetim erki, medyayı siyasal iktidarın ikna araçlarından birisi olarak görür. Başka bir ifade ile, siyasal aktörler, aldıkları kararların kamuoyu tarafından, özellikle de ilgililer tarafından kabul edilmesini isterler. Sarcinelli'ye (1991: 470) göre siyasal iletişimin en temel amacı halkın rızasını kazanmaktır. Ancak siyasal aktörlerin tercih ettikleri iletişim tarzı, kendi mesajlarını halka iletme şeklinde, tek yönlü gelişir. Siyasal erk tarafından geliştirilen söylem, kamuoyu çalışmaları ile, politik reklâmlar ile, bilgilendirici çalışma dokümanları ile ve en önemlisi medya aracılığı ile sunulan argümanlar ile hedef kitleye iletilir. Modern dünyada politik faaliyetlerden çok, yapılan faaliyetin nasıl sunulacağı ve tanımlanacağı önem kazanmıştır. Başkan Busch'un ulusal güvenlik danışmanı Brendt Scowcroft, görevi süresince Beyaz Saraydaki tartışmaların %70'inin uluslararası kriz durumlarının medyada nasıl tanımlandığı, yansıtıldığı ve ilgili ülkelerde nasıl karşılandığını tartışmakla geçirdiğini iddia etmektedir (Hoge, 1995:266). Tek başına bu örnekler dahi, propaganda tekniklerini yeniden tanımanın ve tanıtmanın önemini ortaya koymaktadır.

Stratejik propagandalarda kısa ya da orta vadeli hedefler belirlenir. İlk hedef güven kazanmaktır. İlgili kurum, parti, kişi ya da kitlede olumlu bir imaj oluşturmak ve kabul görmek önemlidir. Uydular aracılığı ile bütün dünyayı kaplayan Hollywood'un eğlence dünyası, dili ve konsepti bakımından Amerika ve Avrupa'nın dışındaki kültürleri tehdit eden internet, Özgünlüğü ve yerelliği reddederek batılı bir yaşam tarzının propagandasını yapmaktadır. Prestijli markaların imaj dünyasında en üst sırada yer aldığı, global köyün "MacDonaldslaştığı" bir dünyaya karşı koymak tersine kürek çekmektir.

O halde yapılması gereken saldırgan milliyetçilikler, etnik ayrımcılıklar ve tepkisel radikallikler yerine, dünyamızı çevreleyen yeni ağlarda yapılan propagandayı tanımak, dünya iletişim kanalına katılmak ve ortak amaçları paylaşan insanlarla global iletişime geçmektir.

KAYNAKLAR

- BEKTAŞ, A. (1996), **Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi**. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- BERGSDORF, Wolfgang (1990), Politische Kommunikation, in: Klaus Dorbecker; Thomas Rommerskirchen (der.), **Blick in die Zukunft: Kommunikationsmanagement**. Remagen, S. 30-40.
- BROWN, J.A.C. (1992), **Siyasal Propaganda**. Çeviren: Yusuf Yazar. İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- BURTON, Graeme (1995), **Görünenden Fazlası**. Çeviren: Nefin Dinç. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- CZERWICK, Edwin (1998), "Parlamentarische Politikvermittlung - zwischen Basisbezug" und "Systembezug", in: Ulrich Sarcinelli (der.), **Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft**. Opladen/Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- DEFLEUR, M. (1970), **Thories of Mass Communication**. New York: David McKay.
- ERDOĞAN, İrfan; KORKMAZ, Alemdar (1990), **İletişim ve Toplum**. Ankara: Bilgi Y
- GAIER, U. (1971), Bemerkungen zum Verhältniß von Sprache und Politik. In: **Sprache und Politik**. Bonn, S. 10-28.
- HITLER, Adolf (1939), **Mein Kampf**. Jubiläumsausgabe. München: Eher
- HOGUE, James E (1995), Der Einfluß der Massenmedien auf die Weltpolitik, in: Karl Kaiser; Hans Peter Schwarz (der.), **Die neue Weltpolitik**. Bonn.
- İNCEOĞLU, Metin (1985), **Güdüleme Yöntemleri**. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.
- KAPANI, Münci (1988), **Politika Bilimine Giriş**. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KATZ, D. (1960), "The Functional Approach to the study of Attitudes," in: **Public Opinion Quarterly** 24, s. 163-304.
- K.A.V. (der.), (1999), **Türkiye'de Medya ve Se-**

- çimler. Medya İzleme Araştırması**. Ankara: KOCAMAN, Ahmet (1996), **Söylem Üzerine**. Ankara: Hitit Yayınları.
- KOSZYK, Kurt ve Karl Hugo Prays (1969), **Dtv - Wörterbuch zur Publizistik**. München: dtv.
- KÖKER, Eser (1998), **Politikının İletişimi İletişimin Politikası**. Ankara: Vadi Y.
- LASSWELL, Harold D. (1927), **Propaganda Technique in the World War**. London.
- LİPPMANN, Walter (1922), **Public Opinion**. New York: Harcourt, Brace & Co.
- MILL, John Stuart (1975), On Liberty. In: **Three Essays. On Liberty. Representative Government. The Subjection of Women. With an Introduction by Richard Wollheim**. London.
- MBLBURN, M.A. (1998), **Sosyal Psikolojik Açıdan Kamuoyu ve Siyaset**. Çev. Ali Dönmez - Veli Duyan. Ankara: İmge Kitabevi.
- NOELLE-NEUMANN, Elisabeth (1983). Massenmedien und Meinungsklima im Wahlkampf. In: Schulz, Winfried; Klaus Schönbach (der.), **Massenmedien und Wahlen**. München.
- NOELLE-NEUMANN, Elisabeth (1989), Die Theorie der Schweigespirale als Instrument der Medienforschung. In: Schulz, Winfried. **Massenkommunikation**. Opladen.
- NOELLE-NEUMANN, Elisabeth (1998), **Kamuoyu. Suskunluk Sarmalının Keşfi**. Ankara: Dost Kitabevi.
- ÖZTUĞ, Ferruh (1999), **Siyasal Marka. Seçim Kampanyaları ve Aday İmaju**. Ankara: MediaCat Yayınları.
- SARCINELLI, Ulrich (1987), **Politikvermittlung. Beiträge zur politischen Kommunikationskultur**. Bonn.
- SARCINELLI, Ulrich (1991), Massenmedien und Politikvermittlung - eine Problem- und Forschungsskizze, in: **Rundfunk und Fernsehen** 39, S. 469-486)
- UYSAL, Birkan (1998), **Siyaset Yönetim Halkla İlişkiler**. Ankara: TODAİE.

RECOGNITION OF PROPAGANDA AS A TOOL OF POLITICAL COMMUNICATION AND THE ANALYSIS OF PROPAGANDA TEXTS

Şeref ATEŞ
Gazi University
Gazi Education Faculty

ABSTRACT

Understanding the essence of the social conflicts, knowing the propagandist, recognising and evaluating their techniques, establishing the real motives behind their behaviours, estimating their messages in view of the values of contemporary society and of course in view of understanding its position in the political processes in a democracy. For this reason, our study focuses on how propaganda contexts are recognised.

Key Words :

Propaganda, Change of Attitudes and Behaviour, Text Analysis

ПРОПАГАНДА КАК ФОРМА ПОЛИТИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И РАСШИФРОВКИ ТЕКСТОВ

Доц. Др. Шереф Атеш
Университет Гази
Педагогический факультет Гази

РЕЗЮМЕ

Для того чтобы понять сущность общественных противоречий, узнать поближе феномен пропаганды, понять и проанализировать её технические приемы, определить истинные импульсы и мотивы, которые стоят за поведением, в спектре ценностей современного общества и конечно же, персональных интересов, важно понять место пропаганды в процессах в демократической системе.

В этой связи эпицентром данной статьи является вопрос о том как можно определить пропагандистские тексты.

Ключевые слова:

Пропаганда, изменение поведения, анализ текста

Düzeltilme:

12. Sayımızda, Doç. Dr. Şinasi GÜNDÜZ'ün "Kadim Ortadoğudan Orta Asya'ya Nevruz" başlıklı makalesinin son paragrafı yanlışlıkla eksik yayımlanmıştır.

Makalenin son paragrafı şöyle olacaktır:

"Adriyatik sahillerinden Çin'e kadar geniş bir coğrafyada hem Mecusiler (Gabarlar, Parsiler) ve Müslüman olmayan Türk toplulukları gi-

bi çeşitli gayrimüslim topluluklarca hem de birçok Müslüman halk tarafından kutlanan Nevruz, her ne kadar köken itibarıyla İran geleneğine ait çeşitli unsurlar taşıyor olsa da günümüzde dinler ve halklar üstü bir görünüme sahiptir. Birçok Müslüman halk tarafından kutlanmakla birlikte bu festival, İslâmî bir bayram değil, geleneksel bir halk festivalidir."

Yazarından ve okuyucularımızdan özür dileriz.

DUYURU

AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ KENDİ ÖĞRENCİSİNİ KENDİSİ SEÇECEK VE YERLEŞTİRECEK

Ahmet Yesevi Üniversitesi kendi isteğiyle ÖSS-2000'den ayrılmıştır. ÖSYM sınav sistemi yıllardan beri bilgi ve yeteneklerine göre öğrencileri sıralamada oldukça başarılı olmakla birlikte bu sistem, Öğrencilerin yerleştirilmelerinde test tekniği ile ölçülemeyecek Özelliklerini dikkate alamamaktadır. Özel kanunu ve misyonu nedeniyle Ahmet Yesevi Üniversitesine kabul edilecek öğrenciler için bu özellikler çok önemlidir. Bu nedenle Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, kendi öğrencisini kendisinin seçmesine ve yerleştirmesine karar vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Kazakistan Cumhuriyeti tarafından birlikte kurulmuş olan Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk dünyasının ilk ortak devlet üniversitesidir. Üniversite, devlet üniversitesi olmasına rağmen tam anlamıyla idari, mali ve akademik özerkliğe sahiptir. Üniversitenin vermiş olduğu diplomaların her iki ülkede aynı alan ve aynı düzeydeki diplomalara denkliği kanunen sağlanmıştır. Her iki ülkenin Bakanlar Kurulunca onaylanmış olan Üniversite Tüzüğü'nün birinci maddesinde Üniversitenin kuruluş amacının **"Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile Türk Topluluklarındaki üniversite çağında bulunan gençlerin bir çatı altında Türklük bilinci ve uluslararası eğitim ve çağdaş bilimin gereklerine göre eğitimlerini sağlamak"** olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla Ahmet Yesevi Üniversitesine öğrenci olarak kabul edilmek her şeyden önce bir gönül işi ve övünülecek bir ayrıcalıktır. Elbette başvuruda bulunacak adaylarda YÖK ve ÖSYM tarafından belirlenecek en az 120 ÖSS puanı gibi asgari bilim ve yetenek puanları dikkate alınacaktır. Ancak adayların sahip oldukları Türklük bilincini ve Türk Devlet ve Topluluklarından gelen Öğrencilerle bir sevgi yumağı oluşturarak bir çatı altında eğitim görme arzu ve potansiyelini ÖSYM sınavlarından elde edilen puanlarla ölçmek imkânsızdır. Bu nedenle, Ahmet Yesevi Üniversitesine başvuran öğrenciler, ÖSS sınavına ek olarak Türklük bilinci ve Türk kültürü konularında Mütevelli Heyet'ce oluşturulacak jüriler tarafından baraj niteliğinde yazılı ve sözlü bir sınava tâbi tutulacaklardır. Baraj sınavını geçen öğrenciler, ÖSYS puanlarına ağırlık verilerek tercih sıralarına göre yerleştirileceklerdir.

2000-2001 eğitim yılında Ahmet Yesevi Üniversitesinin Türkiye'den öğrenci kabul edecek yükseköğretim programları ve kontenjanları aşağıda belirtilmiştir. Ahmet Yesevi Üniversitesi'nin öğrenci alımıyla ilgili resmi bilgi ve açıklamalar, ÖSS-2000 sınav sonuçlarının ÖSYM'ce ilân edilmesini takip eden hafta içinde gazete ilanı yoluyla adaylara ayrıca duyurulacaktır. Ahmet Yesevi Üniversitesi hakkında daha ayrıntılı bilgiler ve duyurular www.yesevi.edu.tr web adresinden takip edilebilir.

AHMET YESEVİ ÜNİVERSİTESİ
2000 - 2001 EĞİTİM/ÖĞRETİM YILI
ÖĞRENCİ KONTENJANLARI

Programın Adı	Öğr. Süre	Puan Türü	Genel Kon.
İktisat Fakültesi (Türkistan)			
Bilgi İşlem ve Enformatik	4	EA	10
Matematik	4	SAY	10
İşletme	4	EA	15
Uluslararası Ekonomik İlişkiler	4	EA	15
Turizm İşletmeciliği	4	SÖZ	15
Uluslararası İlişkiler	4	EA	15
Bilgisayar ve Enformasyon Donanımı	5	SAY	10
Şarkiyat Fakültesi (Türkistan)			
Uluslararası Gazetecilik	4	SÖZ	10
Tarih-Filoloji Fakültesi (Türkistan)			
Türk Memleketleri Tarihi	4	SÖZ	8
Müzecilik ve Eski Eserleri Koruma	4		5
Türk Dili ve Edebiyatı	4	SÖZ	15
Sosyoloji	4	SÖZ	5
Filoloji Fakültesi (Çimkent)			
Mütercim-Tercümanlık (Rusça-İng.)	4	DİL	10
Fizik-Matematik Fakültesi (Çimkent)			
Bilgi İşlem Enformatik	4	SAY	10
Sanat Fakültesi (Çimkent)			
Dekorasyon	4	SÖZ	5
Grafik	4	EA	5
Ekoloji Fakültesi (Kentav)			
Ekoloji-Çevre Mühendisliği	4	SAY	12
Sanat Fakültesi (Kentav)			
Aktörlük Sanatı	4	SÖZ	5

NOT: Öğretim süresine bir yıl zorunlu hazırlık sınıfı dahil değildir.

BILIG/EDITORIAL PRINCIPLES

BILIG is published quarterly: Spring, Summer, Autumn and Winter. At the end of each year, an annual indice series will be offered. Each issue will be forwarded to the subscribers and to the libraries and international institutions to be determined by the editorial board within one month after its publication.

GOALS AND OBJECTIVES

The goals in publishing BILIG are :

To bring forth the cultural riches, historical and current realities of the Turkish World in a scholarly manner.

To reach the experts and scholars who show interest in and produce and for offer ideas related to the Turkish World.

To follow the studies related to the Turkish World internationally and inform about them to the experts, scholars and public.

SUBJECT MATTERS

BILIG is the social science journal of the Turkish World. The articles to be published in this journal should be dealing with the historical and current issues and problems and suggesting solutions for the Turkish World.

CONTENTS

The contents of the articles to be published in BILIG are to include;

Those that are based on an original research which contribute knowlegde and scientific information in its area.

Those that bring forth new views and perspectives on previously written scholarly works based on extensive research and resources.

Those that are the result(s) of studies / researches executed by well reputed individuals and research groups in the Turkish World on contract basis.

Those that inform/announce briefly about new/original works, articles, indiviuals and activities related to the Turkish World.

In order for any article to be published in BILIG, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere, papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if stated so beforehand.

EVALUATION OF ARTICLES

The articles forwarded to be published in BİLİG are first studied by the Editorial Board in view of the journal's objectives, subject matter, rules and regulations in writing. Those that are found acceptable are then sent to two referees who are authorities in their field for scientific evaluation. Referee reports are confidential and safe-kept for five years. In case one referee report is negative and one is favourable, the article may be sent to a third referee for re-evaluation.

The authors of the articles are to consider the criticisms, suggestions and corrections of the editorial board and referees. If they are in disagreement with the editorial board and/ or the referees, they are entitled to counterpresent their views and justifications. Only the original copy of the unaccepted articles may be returned upon request.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Ahmet Yesevi University Foundation. However the overall responsibility for the published articles belongs to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted during full reference to the articles.

Payments to the authors and referees for their contributions are made within one month of publication. The amounts of payments are determined by the Editorial Board subject to the approval by the Board of Managers.

THE LANGUAGE OF THE JOURNAL

Turkiye Turkish is the language of the journal. Articles presented in other Turkish dialects may be evaluated after they are translated into Türkiye Turkish if necessary.

Abstracts in English and Russian along with Turkish are given for each article published in BİLİG.

WRITING RULES

The Structure of the Articles

In general the following are to be observed in writing the articles for BİLİG:

- 1. Title of the Article**
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s) .** *(All in Latin letters. Names and surnames are in capital letters. Addresses in normal italic letters)*
- 3. Abstracts (with key words)**
- 4. Each article is to begin with an introductory section stating the purpose, scope and methods utilised; and should continue with main section to include data, observations, views, comments and discussions (pros and cons) and should end with a final section to include important results and, conclusion.**
- 5. Acknowledgements (if necessary)**
- 6. List of references.**
- 7. Title and abstract in English (as in Turkish Abstract)**
- 8. Title and abstract in Russian (as in Turkish Abstract)**

TITLE

Should state the subject clearly. Should not exceed 12 words and should be capitalised in bold.

ABSTRACT

Should not exceed 250 words. It should be written in a clear, concise and complete way to reflect the purpose and conclusion of the study so that it could be re-published separately from other parts of the article. The summary with its title should be written in italics. Within abstract no references and formulae should be given. At least 3, maximum 8 key words should be given at the bottom of the abstracts after a double space.

MAIN SECTION

*Articles should be written in computer 10 points (Times New Roman or similar other characters with double space on A4 (29.7*21 cms) papers. 3cms margins should be left on both ends of the pages. Pages should be numbered. Each article should be composed of at least five thousands and maximum ten thousands words.*

SUB-SECTIONS

In order to provide an orderly transition of information and ideas of the main text and to determine a clear structure of the article other sub-titles may be used for different sections and parts of the article.

Main Heading: *These can be used for the summary , sections of the main text, acknowledgement (if any), references and appendice (if any). THESE HEADINGS SHOULD BE CAPITALISED.*

Interval Headings : *should be in bold; only the first letters of each word should be in capital At the end of each Interval Heading a new paragraph should be started.*

Sub-headings : *should be in bold; only the first letter of the first word should be in capital and the writing should continue on the same line after a colon (:).*

FIGURES AND TABLES

Figures should be drawn on transparent or white paper in ink so as not to cause problems in printing or reducing in size. Each figure should be on a separate page and should be numbered with a caption of the title in Turkish first and English below it.

Tables should also be numbered. It should have the title in Turkish first and English below it. The titles of the figures and tables should be clear and concise. The first letters of each word should be capitalised. When necessary footnotes and acronyms should be below the captions.

PICTURES

Should be on highly contrasted photo papers. Rules for figures and tables are applied for pictures as well. In special cases colored-pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed ten pages. Authors having the necessary technical facilities may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without any technical facilities will leave the proportional sizes of empty space for pictures within the text numbering them.

Stating the Source within the Text :

The following examples should be observed when giving the source within the text Sources will not be given as footnotes.

a. Quoting a single or multi-authored source; first the last name of the author is written and then the date is written in parenthesis as shown in the example.

.....Koksoy(1998)

.....Some authors (Bilgegil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)

b. When multi-authored sources are mentioned , the name of first author is written for others (et.al) is added.

..... lpekten,et.al, (1975).

Full reference including all the names should be given in the list of references at the end of the article.

c. If an unreachable source is quoted within the text from an available source it should be indicated as follows :

.....; Köprülü (191i: in Çelik 1998)

d. Personal communications can be indicated by giving the last name(s), the date(s) but full references should be stated at the end of the article.

LIST OF REFERENCES

a. For periodicals :

The name(s) of author(s), date, the title of the article, the name of the periodical in full, volume #,issue# and page numbers should be quoted.

b. For submitted papers at conferences and /or symposiums:

The name(s) of author(s) , the date, the title of the paper(s), the name/title of the conference/symposium, editor(s), publishing company, volume number, place of organization and page number should be indicated.

c. For books

The name(s) of author(s) , the date, the title of the book (first letters capitalised) publishing company, , the city where it was published , number of pages should be specified.

d. For reports, theses and dissertations

The name(s) of author(s), the date, the title of the theses or report, name of the institution or university, archives number, published or unpublished should be specified.

HOW TO FORWARD THE ARTICLES

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth on the foregoing pages are to be sent in three copies (one original, two copied forms) to BILIG for publication to the address given below. The last corrected fair copies in diskets and original figures are to reach BILIG within not later than one month. Minor editing and re-arrangements may be done by the editorial board.

CORRESPONDENCE ADDRESS:

Bilig Dergisi Editörlüğü

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Caddesi, 10.sok. No: 30 06430

Bahçelievler, Ankara-Türkiye

Te: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail : Bilig @ yesevi.edu.tr

http : // www.yesevi.edu.tr/bilig

BİLİĞ / YAYIM İLKELERİ

Bilig bahar, yaz,sonbahar, kış olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini çıkarılır; Yayın Kurulu tarafından belirlenecek kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere -yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde- gönderilir.

AMAÇ

Bilig'in yayım amacı;

- Türk dünyasının kültür zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak;
- Türk dünyasına ilgi duyan, bu konuda fikir üreten uzman ve bilim adamlarına ulaşmak;
- Türk dünyası ile ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmak;

tır.

KONU

Bilig, Türk dünyasının sosyal bilimler dergisidir. *Bilig'de* yayımlanacak yazılar sosyal bilimler alanı ile ilgili konular başta olmak üzere, Türk dünyasının tarihî ve güncel problemlerini ortaya koyan, bu problemlere çözüm önerileri içeren yazılar olmalıdır.

MUHTEVA

Bilig'e gönderilecek yazılarda;

- Alanında bir boşluğu dolduracak; araştırmaya dayalı özgün makale,
- Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı,
- Türk Dünyası ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara anlaşmalı olarak yaptırılacak araştırma,
- Türk Dünyası ile ilgili eser, yazı, şahsiyet ve yeni faaliyetleri tanıtan, duyuran, haber veren kısa yazılar,

olma özelliği aranır.

Araştırma ve inceleme yazılarının Bilig'de yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş tebliğler, bu durumu belirtmek şartıyla yayıma kabul edilebilir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar önce amaç, konu, muhteva, sunuş tarzı ve yazım kurallarına uygunluk yönlerinden Yayın Kurulu'nca incelenir. Bu yönleriyle uygun bulunanlar, bilimsel bakımdan değerlendirilmek üzere, alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve 5 yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştirisi, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına da sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazıların yalnızca birinci nüshaları istek halinde yazarlarına iade edilir.

Bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların te'lif hakkı **Ahmet Yesevi Üniversitesi**ne **Yardım Vakfı'na** devredilmiş sayılır.

Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan yazıların yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı **Yayın Kurulu'nun** önerisi üzerine **Yönetim Kurulu'nca** belirlenir.

YAZIM DİLİ

Bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesi'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulu'nun kararı ile Türkiye Türkçesi'ne aktarıldıktan sonra değerlendirilir.

Yayımlanacak yazıların Türkçe özetlerinin yanısıra İngilizce ve Rusça özetleri de verilir.

YAZIM KURALLARI

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1) Başlık

2) Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i

(Hepsi Lâtin/Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük harflerle olmak üzere koyu karakterde, adresler normal italik karakterde)

3) Özet *[anahtar kelimeler eklenerek]*

4) Makale, çalışmanın amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir **giriş** bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar., gibi **ara** ve **alt** bölümlerle devam etmeli; ve nihayet **tartışma ve sonuçlar** {veya *sonuçlar ve tartışmalar*} bölümüyle son bulmalıdır.

- 5) Katkı belirtme (*gerekiyor ise*)
- 6) Kaynaklar Dizini
- 7) İngilizce başlık ve İngilizce Özet (*Türkçe özetle olduğu gibi*)
- 8) Rusça başlık ve Rusça Özet (*Türkçe özetle olduğu gibi*)

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 12 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve bold olarak yazılmalıdır.

Özet

250 kelimeyi geçmeyecek şekilde ve yayının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, yazının tümünü en kısa, öz biçimde (*özellikle çalışmanın amacım ve sonucunu*) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin başlığı ve metin kısmı italik karakterle yazılmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelge ve eşitlik numaralarına değinilmemelidir. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 3, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale. A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtların üzerine bilgisayarda 1,5 satır aralıklı ve 10 punto (*Times New Roman veya benzer bir yazı karakteri ile*) yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar en az beş-bin, en çok onbin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda **ana**, **ara** ve **alt** başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar, sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (*varsa*), kaynakça, ekler (*varsa*)den oluşmaktadır. ANA BAŞLIKLAR BÜYÜK HARFLERLE YAZILMALIDIR.

Ara Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, her kelimenin ilk harfi büyük olacak, başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt Başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak, ilk kelimenin birinci harfi büyük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekiller ve çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınlar veya beyaz kağıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmak ve her şeklin altı-na başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, 1 (bir)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmak ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte önce Türkçe, sonra İngilizce olarak yazılmalıdır. **Şekil** ve çizelgelerin başlıkları, kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert *{yüksek kontrastlı}* fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Özel koşullarda renkli resim baskısı yapılabilecektir.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaraları yazarlar.

Metin İçinde Kaynak Verme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalı, kesinlikle dipnot şeklinde kaynak gösterilmemelidir:

a) Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce araştırmacının soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilir.

... *Köksoy (1998)*

... *Bazı araştırmacılar (Bilgeçil, 1970; Kaplan, 1974; Aktaş, 1990)*

b) Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizini'nde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

... *İpekten vd. (1975)*

c) Ulaşılamayan bir yayına metin içinde değinme yapılırken bu kaynakla birlikte alıntının yapıldığı kaynak da aşağıdaki gibi belirtilmelidir.

...*Köprülü (1911; Çelik, 1998'den)*

d) Kişisel görüşmelere metin içinde *-soyadı ve tarih belirtilerek-* değinilmeli, ayrıca kaynaklar dizini'nde de belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

a) Süreli yayınlar için:

Yazar ad(lar)ı, tarih, makalenin başlığı, süreli yayının adı *{kısaltılmamış}*, cilt no (*sayı no*), sayfa no.

b) Bildiriler için:

Yazar *ad(lar)ı*, tarih, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editör(ler), basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, sayfa no.

c) Kitaplar için:

Yazar *ad(lar)ı*, tarih, kitabın adı (*ilk harfleri büyük*), yayınevi, basıldığı şehrin adı, sayfa sayısı.

d) Raporlar ve tezler için;

Yazar *ad(lar)ı*, tarih, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, arşiv no [*varsa*], sayfa sayısı, yayımlanıp-yayımlanmadığı.

YAZILARIN GÖNDERİLMESİ

Bilig'de yayımlanmak üzere *-yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak-* hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere aşağıdaki adrese gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar disketleri ile şekillerin orjinalleri en geç bir ay içinde yukarıda belirtilen adrese ulaştırılır. Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

YAZIŞMA ADRESİ

Bilig Dergisi Editörlüğü

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30

06430 Bahçelievler/ANKARA

Tel: (0312) 215 22 06

Fax: (0312) 215 22 09

e-mail: bilig @ yesevi. edu. tr

http: // www.yesevi.edu.tr/bilig

***bilig'*DEN DUYURU**

Türk Dünyasının Sosyal Bilimler Dergisi olan ***bilig***, uluslararası standartlara uygun, hakemli bir dergidir. Bu sayıdan itibaren ***bilig***, hem ABD'deki **Cambridge Scientific Abstracts'ın Sociological Abstracts Managing Editörlüğü** tarafından hem de İngiltere'deki **London School of Economics'in International Bibliography of Social Sciences (IB-SS)** tarafından düzenli olarak taranmaktadır. Böylece ***bilig***, tam anlamıyla uluslararası bir bilim dergisi hüviyetine kavuşmuştur.

Yılda 4 defa (kış, ilkbahar, yaz, sonbahar) yayımlanan ve 2000 adet basılan her sayının yurt içi ve yurt dışındaki okurlarımıza ulaştırılması, hem zaman almakta hem de büyük bir masrafa yol açmaktadır. Bu sayıdan itibaren ***biligi***, bilişim teknolojisinden yararlanarak, basılı bir yayın olmanın yanında bir elektronik dergi olarak da sunuyoruz.

Amacımız Türk Dünyasına hizmet olduğu için elektronik ***bilig*** aboneliği ücretsiz olarak gerçekleştirilecektir. Ancak ***bilig'i*** daha güzele, en güzele eriştirebilmek için dergimiz hakkında abonelerimizin görüş ve önerilerini bir "geri bildirim" (feed back) sistemi ile öğrenmek istiyoruz. Bu nedenle ücretsiz ***bilig*** abonesi olan okuyucularımızdan, *bitiğin* yeni bir sayısı ellerine geçtiğinde, bir önceki sayı hakkındaki görüşlerim: <http://www.yesevi.edu.tr/bilig> adresimizdeki BİLİĞ MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU'nu doldurarak online veya faksla bildirmelerini rica ediyoruz. Formlar-daki bilgiler istatistiksel olarak değerlendirilecek, gönderenlerin isimleri gizli tutulacak, tek tek açıklama yapılmayacaktır.

Dergi ile ilgili daha fazla bilgi için web adresimizi ziyaret edebilir veya uyarı ve öneriler için **bilig@yesevi.edu.tr** adresine elektronik olarak mesaj iletebilirsiniz.

İlginize şimdiden teşekkür ederiz.

Adres:

bilig Editörlüğü

Taşkent Caddesi,

10.Sokak No.30

06490

Bahçelievler/ANKARA

TÜRKİYE

Tel:+90312 215 22 06

Fax:+90312 215 22 09

BİLİĞ MAKALELERİNİ DEĞERLENDİRME FORMU

Değerlendirme Sayı Bilig 13-Bahar 2000		İçindekilere Göre Makale Sıra No:								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
Sizce bu makale, dayandığı materyal yönünden, alanında bir boşluk dolduracak yeni gözlem ve verilere dayalı, özgün bir bilimsel çalışmanın ürünü müdür?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Sizce bu makale, daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları değerlendiren, eleştiren ve konu hakkında yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme yazısı mıdır?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu makaleye benzer makalelerin Bilig'de yayımlanmasını istiyor veya Türk Dünyası için yararlı buluyor musunuz?	Evet	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Hayır	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Bilemiyorum	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Bu sayıdaki makaleleri, sizce en değerli olanına 10 puan, en az değerdekine 1 puan vererek, değerlendir misiniz?	SAF	D	J	J	J	J	J	J	J	J
	SDF									
	SFD	K	K	K	K	K	K	K	K	K
Ekleme istediğiniz başka görüş, öneri ve eleştirileriniz varsa lütfen yazınız.										

BİLİĞ ABONE BİLGİ FORMU

ADI	
SOYADI	
MESLEĞİ	
EĞİTİM DURUMU	
ADRES	
ŞEHİR	
ÜLKE	
TELEFON	
FAX	
E-MAIL	